

П. Крат.

ПОСЛІДНЕ ХОЖДЕНІЄ

Бога по Землі,

або

Бог на Революції.

Гумористична повість.

Ціна 35ц.

1915 р.

Видане „Робочого Народу”.

Винніпег, Ман.

**Бога нема дома, а сьвяті
роблять, що хочуть.**

Народна приказка.

Частина І.

„Бог у Москівщині.“

Хто встав раніш, сьпівай про волю,
Щоб затрусила ся радіюча брехня!

Замість передмови.

Після упадку революції 1905 року, переховуючись від царату у Львові, згрижений невдалим повстанем, я передумував причини тої невдачі. Лежала вона в головах народу (робітництва і селянства), котрий не попер нас, котрий не зрозумів нас, а, навпаки, дозволив своїм синам, вбраним в салдацькі мундури, нас рострілювати і зарізати велике діло визволу.

Царат і православна церква — се ті дві затулки, котрими були залуджені очі народа. Тоді у мене зродив ся в голові плян написати цілу серію популярних книжок, щоб, перечитавши їх, навіть ледвовміючий читати, виробив собі відповідний погляд на сьвіт, жите та політику.

Зараз приступити до писання я не міг, бо сам чув в собі до того мало науки. Взяв ся до читання і готував матеріял. Але в 1906 році в маю я знов мусів стати в активні ряди революції. Вернув на Наддніпрянщину, де готував з товаришами збройне повстанє ціле те літо. Поліція викрила нашу криївку коло могили Шевченка, і я знов лишив Україну. Через Москівщину, Петербург, Фінляндію, Шведчину і Німеччину вернув до Львова і тут, записавшись на львівськім університеті звичайним слухачем, почав писати се „Послідне хожденіє Бога по-

II.

землі, або Бог на революції“.

Дві народні думки поклав я в основу сего твору. Народні, — щоб люд міг лехко зрозуміти напярмок оповідання.

Наш простий нарід вірить і оповідає всілякі історії про те, як Бог, або Христос ходили по землі з св. Петром та Павлом.

В тих байках Бог є представлений, як найвища справедливість. Перебраний за діда, Бог приглядаєть ся людському життю, карає злих, надгороджує добрих.

Але то було давно, давно, тоді коли колоски на пшениці були довгі на три ліктя... Та люди вгнівали так Бога, що він одного разу хтів обсмикнути увесь колосок і знищити грішний рід голодом. Але хитрі аюстоли вблагали Бога, щоб він лишив той недочімханий колос хоч про пса... Відтоді Бог вернув на небо і залишив свої мандрівки.

Дивлючись на ті всі муки і неправду, той пекельний утиск який наш нарід зазнає під царатом, а знаючи, що колиб Бог про те все знав, то порятував би своїх людей, люд виробив собі переконанє, що: „Бога нема дома, а сьвяті роблять, що хочуть“.

Вернути народови його „Бога“, покарати зрадливих „сьвятих“, випустити не по правді замкнених до „пекла“ праведників і вернути їх до „рая“, — се і лягло в основу „Хожденія“.

В зимі 1906 — 1907 року мені вдалось написати тільки першу частину „Хожденія“ — „Бог в Москівщині“.

Переслідуваний царатом і Потоцьким я був примушений тікати до Канади. А тут жите моє склалось вже так, що було не до писаня. Тай охоти не було писати. Пощо, коли не було грошей на виданє?..

Аж по п'ятиох роках побачила частина I., „Хожденія“

III.

світ на сторінках „Кадила”. Тоді я звернув ся до загалу помочи мені видати його окремою книжкою. Та то був „глас вопіючого в пустині”...

Аж на весні сего 1915р. „Хождєніє” дісталось до рук т. Миколи Гишки, з Кіцманя на Буковині, який, перечитавши його, так собі сподобав, що підняв ся труду видати нарешті „Хождєніє”.

Він порадив ся з своїми приятелями, гірниками з Naughton, Ont., і сі товариші: Олекса Одайський, Стефан Одайський, Іван Одайський, Тодор Завацький, Іван Томюк, Іван Сельський, Микола Гиска та Іван Гиска склали \$250, і завдяки їм „Хождєніє” іде тепер в світ. Знаю, що стріне воно в тім світі „жовті піски і чужі люди”, але може дістанеть ся і до рук замученого царатом, панами та попами народу, і теж причинить ся до повалєня царської сваволі та православної темряви.

Друга частина, „Хождєнія”—, „БОГ НА УКРАЇНІ”... Щож про неї сказати? Може вона й цікавіша від першої, але чи дочекаєть ся вона таких щирих товаришів, як ті, що помогли видати сю першу?..

Автор.

Оглав,

	Стр.
Цар на молитві	1.
В канцелярії сьв. Миколи	3.
Рай	6.
У Василя Великого	10.
На хмарі	13.
В Петербурзі	27.
В тюрмі	44.
Утеча	48.
У вагоні	61.
На петербурськім шляху	74.
Погром	81.
Під Москвою	85.
У Москві	91.
Поміж безробітних	92.
В ночувацькім домі	98.
Плач Миколи-угодника	111.
Слідами революції	115.
На Москві-річці	120.
У Кремлі	123.
На Театровім майдані	128.
Скаранє сьв. Миколи	130.
У Матильди	135.
Облога на Сокольниках	138.
На Україну	146.

Цар на молитві.

Надвірний льокай спустив фіранки на вікнах царської каплиці і палавше на сонці золото і дороге каміне образів враз пригасло. Суворі лиця святих насупились неначе ожили на іконостасі в своїх золотокованих, коштовних ризах. Огники в лампадах заярились і залопотіли. Льокай вийшов нечутно ступаючи по мягких килимах. Сталась та тишина капища, яка обгортає людську душу страхом і вірою в близьку присутність надземних сил.

Нагло розчинились двері, і безшумно ввійшло до модельні маленьке, низеньке воно; з облізлим чубом на голіві, з мишачим острахом в очах, що глибоко позападали ями жовтого, хоробливого облича. На вузеньких плечах, мов на патику, висів генеральський мундур з золотими еполетами, руки висіли в долину по військовому.

То був цар. Воно підійшло, хитаючись на тоненьких ніжках, і стало перед виложеним перлами образом святого Миколи. Сивий святий з євангелієм в руці усміхався до цара ситим рожевим лицем, хоч сиві очі грізно визирали з під насуплених брів.

Цар поглянув на всіх святих, мов вийшов робити їм військову параду, і загомонів до святого Миколи по французьки, бо по християнськи не вміє, себто почав молитись, писклявим, гнусаєвим голосом:

— Слухай Миколо! Чи ти не бачиш, що діється в нашім царстві? Заколот і зрада обхопили усю державу. Проти нас, помазанника божого, і проти вірних слуг наших збунтували люди лихі чернь робочу і міністри наші не знають вже, як раду собі дати з нею. Бунтується, податків не платить, а заграничні банкері не хочуть позичити нам більше гроший. Премієри цілком закрутили мою бідну голову своїми проєктами засмирення... а ти знаєш, яка вона в мене слабенька на розум. Коли тато ще жив, то всі сиділи ще тихо, а тепер ані шибениці, ані кулемети — ніщо не помагає... Слухай, Миколо, поможи!

Вспокій і подави бунт в народі нашім, щоб знов усе стало по старому і спокій став, у державі нашій. Коли зробиш як прошу, то поставлю тебе в царстві нашім сьвятим над святими, навіть з самим Христом вирівнаю. Набудую тобі таких церков, яких ще сьвіт не бачив і храми твої храмуватиме уся земля наша дванайцять разів на рік від заходу аж до сходу. Тільки засмири бунт... А коли ні, коли не хочеш, то я всеж таки цар — писнуло воно, тупнуло ніжною і настопурчилось — коли не вволиш волю нашу, то скину тебе з сьвятого і спогаду не лишу по тобі в державі нашій... Так зроби... Бо влада наша від бога, ви мали вже давно се зробити, не чекаючи аж, щоб я вас просив!..

Так молив ся цар, молилось воно, жадаючи небесного погрому на голову російського народу... Суворі образи сьвятих поважно слухали, Микола усміхав ся, золото і каміне поблискувало, мов займалось крілавим огнем від тремтячого сьвітла лампад.

Воно молилось.

В канцелярії сьвятого Миколи.

Величезний покій переповнений сяєвом сонця і золота. Золото мерехтить і сліпить очи. Золоті рами вікон розчинені, і до вікон пнуть ся віти райских дерев, що вквітчані пахучим білим та лелійовим цвѣтом; чудові пахощі переповнили покій а тихий сьпів райських птахів лагіднить серце. Стіни канцелярії виложені червоними рубінами, що підведені попід стелею пасом блакїтних шафірів. Сама стеля з кованого срібла, з котрої звисають бронзові канделябри електричних сьвічок. Усю передню стїну заступають три величезних образи: Бога Отця, Бога Сина і сьвятого Духа у тяжких діяментових рамах. Бога Отця уявлено, як окремого дїдухана з грізно насупленими бровами і довгою сивою бородою; Бога Сина розп'ятого на хресті, і його сьвяте тіло скрутилось як шруба у тяжких муках; а Дух Сьвятий в образі голуба летить над безоднею.

Під образами на важкім золотім троні, на спинці котрого вибиті слова: „Во ім'я Отця і Сина і Сьвятого Духа'', в білій приzdобленій дорогим каменем мітрі, в золотих ризах сидить за великим застеленим зеленим сукном столом угодник божий сьвятитель Микола, такий самий як намальовано його на всіх образах, до котрих молять ся правовірні христїяни.

Нині сьвятитель дуже занятий. Відбирає річне справозданє від свого приватного секретаря.

В кутку під вікнами аж шумить. Трийцятєро чорних рогатих чортів з бридкими як у цапів борідками, скребуть перами по виправлених для писання шкірах

грішників, підводячи рахунки, а їхній атаман запхавши хвіст за пасок а перо за вухо, стоїть коло столу і відчитує сьвятому угодникови загальну суму з „Книги Слави”.

— Сьвічок спалено перед образами вашого преосьвященства, в протязі минувшого року півтора мільона фунтів. Порівнюючи з роком 1904 то прославлено вашу сьвятість 30 тисячами фунтів більше.

Сьвятитель слухає і в той час-же переглядає „Райський Вістник”, роблячи на нєму свої замітки олівцем.

— Кажеш півтора мільона. Жаден не перевищив мене! Навіть колиб усі сьвяті Івани зложили до купи свої сьвічки, то не вирівналибись зі мною. Навіть Христос того не має... Я і на воді ратую і на війні і в господарці помічний, тому не дивно, що мене так шанують. Треба вміти себе проголосити, от що... Ну, ще що там?

— Церков в ім'я вашого преосьвященства побудовано минувшого року 200, прочитав секретар і обмахнув з себе хвостом кусаючих його за голу шкіру овадів.

— І тут я горою, потер в задоволеню угодник руки.

— Молебнів до вашого преосьвященства було відправлено два мільони п'ять сот тисяч.

— Півтретя мільона? скрикнув св. Микола, се абсолютно за багато. Ті попи на землі цілковито не дбають про мій спокій. Півтретя мільона! Та де ж я годен задоволити стільки прохань?

Рогатий секретар дальше вчитував усю ту славу, що воздали сьв Миколі люди на землі. Рожеве пухке лице сьвятителя вкривалось усміхом задоволення у тім випадку, коли його слава була найвисшою і чорніло і полотніло з заздроси коли чув, що котрому будь сьвятому капнуло хоч пару кропель більше оливи до лампки.

— Дзень.. дзень.. дзелень.. задзвонив на столі телефон.

Секретар стримавсь читати. Сьвятий Микола приложив до вуха цівку телефон.

— Гал-ло! озвався сьвятитель: Хто говорить?.. А-га... І він довго слухав пильно, і його лице робилось усе похмурніше... Сьвяті вуха його чули з землі молитву царя.

— Іди геть! відпустив угодник секретаря, а сам схилив голову на руки і обпер ся ліктями на стіл і задумався. В канцелярії тихо, тільки пера скребочуть по шкірах трішників, підраховуючи славу угодникову, та часом чути, як головний секретар врепіжить якогось з своїх підручних хвостом по плечах за незауважену помилку.

— Як же я тобі голубчику пораджу? думає про царське проханє угодник: Велику ти мені славу обіцяєш, перевисшити мною Христа хочеш... Але що-ж як ви там усі дурні. Нащо було панщину касувати? Захтілось по європейському. Культури та цивілізації. От маєте. Запнюхав мужик волі, тепер йому вже і землі захотілось, і вирівнятись з панами хоче. Ох, ох, ох... А тепер що я зроблю? Богато ворога є... Розпуста в сьвіті велика... Але твої вороги — наші вороги. Знищать тебе, знищать і нас. Повстане кодро робуче, і не стане спогаду на землі про нас і заснітить ся болотом чорним славна слава наша. Треба пійти порадитись з Василем Великим, може що й зробимо...

І угодник божий підвів ся з застолу, узяв важку грушеву ґузовату патерицю, на головці котрої, як вечірня зоря, блищав діамант і, давши пару вказівок секретареві, вийшов на райську улицю.

Рогатий шофер з подібною до Японця мордою підкотив до сходів автомобілем і повіз сьвятого Миколу райськими улицями до обістя сьвятого Василя Великого.

Рай.

Райські улиці, котрими їхав сьв. Микола були вимощені синіми шкляними плитами, по обидва боки були срібні хідники, над котрими вічно зелені, вквітчані дерева розгортали свої стрункі віти. Замість ліхтарів скрізь були розстановлені золоті стовпи, на котрих було завішено по блискучій зірці. В морю цвіту і листя потапали чудової роботи доми всіляких сьвятих угодників божих. Над брамами блещали діамантові таблиці з написами: Сьв. Великомученик Панько, Мучениця Варвара, Сьв. Іван Стовпник і т. д.

Дідьки з вилами в руках вганяли по улицах за гурмами робітників і селян, примушуючи їх мити хідники, підтигати галузки на деревах, чистити улиці і подвіря сьвятих та їхні хати. Якраз на головній райській площі, зараз як виїдеш з улиці Розп'яття, проти величезних чорних забудовань Божого Двору, що стоїть з вибитим оком Проведіння над брамою і з повибиваними вікнами, так отам за рогом театру „вічної траге-комедії життя" примостився у маленькій хатчині рогатий і отворив „бюро праці". На вікнах написано: „Агенція і Бюро праці. Вирентуємо з пекла грішників і грішниць для обслуги і забави".

Їдучи автомобілем сьв. Микола увесь час витався з угодниками, котрі повбирані в найліпші і найдорозші убрання послідної парижської моди, весело переїздили автомобілями, бавились на зелених площах в копаного мяча, літали аероплянами, або бавились сьпівом, музикою, танцями і... любою.

—Гов! а се що таке?... Чи такий рай?! крикне читач.

Правда, читач собі уявляє по старосьвітському рай цілковито инакше. Читач думав, що в раю-саді зеленому попід кущами сидять спасенники і молять ся день і ніч, а ангели обносять їх тричі на день іпклянками води і просфорками, і Пан Біг ходить межи них, а мати божа пряде куделю разом з спасенницями

Так було в раю колись. Дуже давно за наших прапрадідів. Але сьвіт поступає наперед, поступив і рай наперед.

Ранійш було, що в раю була тільки божа фамілія, ангели та спасенники. А у пеклі царі, пани, урядники, попи, папи, єпископи, офіцири, лихварі та вчені книжники, усі ті, котрі не могли пролізти крізь ушко ігли.

Але то було давно за царя Гороха як було людей троха.

А сталась у раю відміна з того часу, як прибав туди сьв. Микола угодник божий. Як побив він морду геретикови Арієви на никійськiм соборі і вратував своїм кулаком честь Ісуса Христа, то з того став сьвятим, і як прибула його душа по смерті до раю, то Пан Біг дуже полюбив свого угодника і вивершив його над апостола Петра і архистратига Михайла.

Та сьв. Миколі не подобалось вічно скавуліти молитви та живитись водою, коли виноградний сок і зесела пісня, він знав з практики, були вартніщі.

— Волівби в пеклі смолу пити та в сiрці вудитись, ніж оттут нудьгуватись, признавсь раз сьв. Микола сьв. цісареві Константинови.

— Чоловіче! зітхнув св. Кость: Чи думаєш, я не баную за тим житєм, що на землі мав? Моя жінка Олена зісхла від сліз на жовтий опеньок; щодня плаче та нарікає на райські порядки: Той Бог і ангели життя нам не дають!

— Я-б воїв на все вмерти, ніж тут раювати! додав сьв. цар Давид.

— Та чого-ж ви терпите? скрикнув сьв. Микола: Робім порядок!

— Та як, а Бог? запитали сьвяті миропомазанники.

— Бога треба випхати з раю, щоб нам не перешкаджав. Його ідея аскетизму і простого хлопського життя противна нашим поглядам і вихованю. Треба старого Бога випхати звідси з його покірливими ангелами.

Так і сталось. Сьв. Микола підшив ся раз до старенького Бога і нарадив йому лишити усі клопоти з людьми йому на руки, а ради спокою і поправи здоровля від'їхати на оглядини неокраєного сьвіту божого.

Бог згодив ся. Спакували усі манатки на одну хмару, відправили молебствіє на дорогу, і Бог поїхав в далеку мандрівку оглядати Сіріус, Юпітер та зорю Альфу. Від'їхали з Богом і всі його прибічні Серафими і Херувими, а решту ангелів разом з арх. Михайлом, зараз-же по від'їзді Пана Бога, сьв. Микола повигонив з раю. Захопивши владу над раєм і землею, сьв. Микола почав реформувати небо.

Покликав на авдієнцію Сатану і подали собі руки. Сатана випустив з пекла усю аристократію та інтелігенцію, а спасених робітників і хлопів, починаючи від Адама і Авеля, загнали чорти у пекло. Сатана, з дозволу сьв. Миколи, навіть перебрав ся у будинок „Правди Божої“ з цілим легіоном дідьків, котрі підіставали в раю посади писарів, полісманів, наганячів і т. д.

Пішли реформи за реформами.

Під гук чортячих нагаїв робітники і селяни скоро спорядили були рай після вимог сучасної культури. Провели рівні улиці, були проведені рури з вином амброзію, так як за часів бога Юпітера та Перуна. Сьвяті ста-

ли гоноруватись один перед другим своєю славою, яку вони полипили між людьми своїми ділами. А до раю впускали тільки тих, хто більше церков набудував, або чим иншим відкупив ся у святих від пекла. Взнавши про відміни на небі і римські папи і російські царі отворили торгівлю відпустом. Богачі перестали вже боятись богацтва, бо знали, що лиш добра офіра на церкву божу дасть їм певний доступ до раю.

Микола підібрав собі міністерство з хитріщих отців церкви і правив небом і землею „Во ім'я Отця і Сина і св. Духа“.

В раю навіть не хотіли згадувати, що десть є Бог. Божий Двір полишений пусткою, розвалив ся і той голуб, що в нему Богс пускав свого духа на землю, здох з голоду замкнений в клітці, бо про него всі забули.

Матер божа примушена була ходити в найми, щоб заробити на кавальчик просфори для єї каліки сина.

Оттак було в раю того ранку, коли св. Микола їхав до св. Василя Великого на нараду.

У Василя Великого

Переїхавши майже через цілий рай, св. Микола підкотив до обістя св. Василя Великого, котрий повнив уряд міністра доброчинности людської. „Голодного нагодуй. Голого вбери“, так було написано над ворітьми. У св. Василя саме був величезний баль, з тої радости, що презбітеріянські попи в Канаді дали Бодрукови роздати межи руські фармері 96 фунтів старих лахів. Пили за здоровлячко новонародженої руської незалежної церкви, що малаб зправославити Англіків, з котрих Рай не мав жадних доходів.

У просторім покою, оздобленім золо том та оксамитом лежали по східному звичаю на різблених з слоневої кости софах угодники і угодниці божі в рожевих та блакитних, прозорих загортках з вінками рож на головах. Красні, майже голі грішниці обносили гостий вином, овочами і солодечю. В гостях у св. Василя були тоді саме російські царі: три Олександра з коханками, Микола Перший, пара генералів, пара московських єпископів, св. Марія Єгипетська Роспутниця, св. Марія Магдалина і ще кілька угодників і угодниць, котрих сьвяткують в Росії; римо-католицьких не було жадного, зглядно на ворожі відносини царів до пап. Уже усі гості були добре підчмілені небесною амброзією, а цар Микола Перший, як вояк, уже став зачіпати служниць, — коли до покою веселощів увійшов стурбований Сьвятитель Микола.

— „Гура! Хай жие Кольцо!“ крикнули гості, побачивши свого старого товариша-гультіпаку. Але Миколі було не до неї, не до веселости.

— „А йди Василю, сюди“, покликав Сьвятитель свого міністра народної доброчинности.

— „Чого?“ не хочучи вставати з софки, обізвав ся св. Василь, притискаючи собі до грудий пухку, білу рученьку Марії Магдалини.

— „Та йди, коли кажуть!.. Ти паницюго!“ зкипів угодник.

— „Гей, дівки, ану прохолодїть гнів премієра чарчиною амброзії!“ не боючись Миколового крику, закомендерував служницям св. Василь.

— „Я сама йому піднесу“, закричала Марійка Єгипетська і, скочивши з софки, стала леститись коло угодника.

Той випив з мармурових ручок Марії, улагіднив ся, але знов таки став кликати Василя вставати.

— „Та чого тобі?“ підійшов нарешті до него св. Василь.

— „Гей, усі Романенки, ідїть теж сюди“, покликав св. Микола російських царів і вийшов до габінету св. Василя Великого; ті послухались. Там розповів їм Сьвятитель про молитву царя Миколи Другого. Почувши, в якій скрутї є його правнук, цар Микола І. почав попитати вздовж і поперек свого сина Олександра ІІ. за скасованє ним паньщини.

— „Не лайтесь, а радьтесь“, просив їх св. Микола: „Щоб його голубчика поратувати, треба витлумити принаймні половину руського народу“.

— „Та чорт їх бери!.. Вимордуй їх хоч і всіх, лиш ратуй!“ кипів Микола І., дзвонючи острогами.

— „Але се вже не в нашій силі, се лише Бог може зробити“, чіхаючи потилицю, пояснив св. Василь Великий.

— „Б-о-о-о-г!“ нагадали собі Бога зрадники.

— „Треба просити Бога,” сказав Василь.

— „Але де його візьмеш?” почіхав собі карк і св. Микола: „Хто знає де він у безвісті волочить ся!”

— „Треба ж зараз же відшукати!.. Се чорт зна що!.. Які у вас злі порядки на небі! За мого царованя голку б мої жандарі відшукали, не те що Бога ...Післати ж зараз по него регімент дідьків!” розкричав ся цар Микола І.

— „Гов! Ваше величество! подумайте, що кажете? Та се не політичних злочинців вишукувати, але Бога... Його треба хитрощами підійти, а то згедзькаєть ся і нескоче нічого зробити. Я вже його добре характер знаю. Що ти скажеш, Василю?”

— „Нічого, Миколо, хіба лише те, що сідай на літака і леги шукати його Саваотське Величество, а я вже певний, що ти його зумієш підійти, і все буде добре... Але ходімо трохи підкерпимось на дорогу.”

— „Але, отче Миколо, постарайтесь для нас. Ми ж усі дбали про вашу славу,” опали угодника царі.

— „Та мене вам просити не треба, усе зроблю, коби тільки його відшукати,” і вони вийшли з габінету до гостей.

Угодниці, і навіть служниці, були дуже цікаві знати, про що радились царі з св. Миколою. і вони вчепились до своїх кавалерів з розпитами. Ті розповіли їм по тай усю справу, і дами заспокоїлись.

Св. Микола перехилив пару киліхів райської запіканки і сівши на літак св. Василя Великого, відлетів шукати Бога. Веселе товариство виряджало його веселими криками та маханем хустинками. По дорозі св. Микола здибав тих ангелів, що повигонив з Раю, котрі як бідні пташки перебували на хмарах, і вони вказали йому напрямом, де шукати Бога.

На хмарі.

На великій білій хмарі, яка поволі плила в небесних безвістях, лежав обкладений подушками Господь Бог Саваоф і куняв. Архангели зеленими лопухами відгонили від його сьвятого лиця мухи. Тихо і хороше. Над головами синіє безодня небесна, сонечко золотим колісцятком мерехтить, поблискує, обливаючи старенького Бога з його білими криластими прислужниками ясним, теплим сьвітлом.

Кругом анї тельє. Якраз проти хмари обгорнута тяжкою сірою мракою безшумно повертаєть ся величезна куля планети Юпітер.

Бог вже зовсім облишив тепер піклуватись землею. Все віддав на руки сьвятим та угодникам своїм, а сам старощами своїми перебрав ся на сю хмару, ради відпочинку.

Один з архангелів, обганяючи від сьвятого божого лиця мух, теж почав з притоми куняти і зачепив лопухом за сьвятого божого носа. Бог прокинувся і позіхнув, а потім таки добряче пчихнув, що аж загреміло по хмарах.

— На здоровлечко! Бувайте здорові! — в один голос крикнули архангели.

— Дякую! — відповів Бог, ще раз потягнув ся і заговорив до сивого, як і він сам, ангела, крила котрого були обідрані як у старої гуски:

— А пам'ятаєш Серафиме, як мене Сатана носив щоб утопити, коли ми з ним землю творили?

— А якше, пам'ятаю, Господи... і ще ви тоді і землю поблагошловили, поки він ваш на уші штири кінця швіту носив, моря шукаючи.

— А що, хитро перехитрив Сатану? — задоволений собою, питав ся Бог. Він, як і усі старі герої, дуже любив поговорити про свої великі вчинки. Особливо Бог хвастив ся, що землю сотворив.

— Та як же не хитро Господи! Шатана ваш пошлю, щоб утопити, а ви нишком землю швятите. І як він не почув, як молитви читали? — перепитував хитрий Серафим.

— Хе, хе, хе, — розвеселив ся Господь.

— Слава тобі, Господи! слава тобі! — солодко заспівали в один голос архангели тріпаючи крилами.

Бог уже зовсім розвеселив ся.

— А пам'ятаєш, Серафиме, як ми звірів диких, усяких птиць літаючих, усяких гадін повзаючих та риб водних з глини ліпили? —

— Пам'ятаю, Господи! І ще тоді у вас глини на євку не виштарчило. —

— Слава тобі, Господи! слава тобі! — солодко возопіли архангели, тріпаючи крилами.

— А як ти думаєш Серафиме, чи не заходитись нам от тепер, та сотворити ще жите отут і на Юпітері, га? — розглядаючи через люнету величезну, вкриту мраковою кулю Юпітера, питав ся Бог.

— Куди нам Господи, ж нашими старощами звірі виліплювати! — зашемотів дідусь Серафим: — Штарі ми вже штали, недочуваємо. Дошть вже ж наш і тої землі, котру ніяк до ладу ні до порядку не можемо довешти.

— Та я не думаю заходитись. Я лише тебе питаючи в силі ми ще що нового сотворити? —

— Слава тобі, Господи! Слава і сила твоя! — возопіли на шестий глас архангели наоколо подушок, тріпаючи крилами.

Коли се, розпихаючи архангелів, біжить старий уго-
дник божий Микола.

— Чого ти, хаме, дороги не даєш! не бачиш хто йде?
— штовхнувши під бік кулаком одного архангела, під-
біг сьвятий Микола до Господа Бога і впав на коліна. Він
був тільки в одній реверенді і стулі, ризи десь видно по-
губив кваплючись по дорозі.

— Господи Боже! Вічна правдо і розуме не зміря-
ний! Пане сильних і царствующих! Гніве праведний і
радосте чинящих волю твою!

— Ну, чого тобі? — спитав Бог сьвятого Миколу.

Господи Боже! Споконвіку гріхами смерділа земля
грішна і спокою не давала престолови твоєму, і пото-
пив ти її потопом праведним...

— Згадую, згадую про се! — насупивши сиві бро-
ви, сказав Пан Біг.

— Господи Боже! Ти віддав нам сьвятим угодни-
кам твоїм доглядати землею та людьми твоїми, щоб чи-
нили люди волю твою, правді та добру поклонялись, з
тріхом первородним бороли ся і терпіли за його муки
земні. —

Бог ще дуще насупив ся, бо згадав як Адам з Ево-
ю будиши ще молодими, покрали в него яблука з раю.

— Памятаєш Серафиме, як ти вигнав з раю Адама
з Евою? — споглянувши на Серафима, спитав Бог.

— Ох! памятаю Господи... — тяжко зітхаючи від-
повів засмучений Серафим.

— Ти вічна правда і суд праведний! — завопіли
архангели.

— Господи Боже! не покаяв ся люд грішний Содо-
ми і Гомори, не покаяв ся башти вавилонської, полону
єгипетського, ига татарського і підвів ся знову проти
правди твоєї сьвятої. Восхотів рай на землі запровади-

ти. І речуть безумці устами своїми: „Несть Бога"! і вірних тобі гоненію продали, і мало вже вірних твоїх на землі руській християнській лишило ся. З Жидами сина твого від тебе ісходящого розпинателями і з сатанськими дітьми соціялістами звязали ся, і згонять правду твою з лиця землі, вірних твоїх з сьвіту зводять. Увесь рай мучениками переповнений. Архистратиг Мін-Семеноволковський, великомученик князь Сергій Ціломудренний, управителі і воеводи і тьма воїнства меньшого поліцейськими та жандарями варицаїмиго, і соглядатої від їхніх мечів всей рай переповнений! — Тут сьвятий Микола зірвав ся на ноги і став висмикувати собі волосе, що росло двома білими кущами коло вух. І возопів сьвятий Микола в гнїві гласом велієм з болю тяжкого: — Господи! ратуй вірних твоїх, ратуй землю свою, найкраще сотворіне своє! —

Бог тільки слуха та гнївно очима поводить. Видко як груди його сьвяті гнївом наповняють ся, бо схилив він вуха свої до скарги Миколи сьвятого угодника свого. Микола знов гримнув на коліна:

— Побий Господи, громами своїми чернь люту по містах перебуваючу, що коло діявольських вигадок машин ходять, пролетаріями себе невірними прозивають. Побий їх Господи, бо незадовго повалять вони престіл твій, і возведуть трон Сатані батькови своєму! —

— Так се знову робота тої мармизи рогатої? — гримнув Бог.

— Так Господи!

— Так ось я їх, тих перелїтаїв. Ич бісової віри діти!.. Ану хлопці, допоможіть мені встати! — сказав в гнїві Пан Бог і став підводитись з подушок. Архангели стоять сумні, крила поопускали і сльози їм на очи навер-

нулись; лише двоє взяли Бога під руки, одіж на нему випростовуючи. Микола скочив до стріл божих, щоб хутіше подати. Ухопив ся за них, посіртав, посіртав, як мале цуценя лежачу вівцю, тай лишив, увесь зачервонілий не зрушивши з місця.

— Ну, і важкі бісової віри стріли! Як то наш старий Бог їх піднесе? — позірнув недовірчиво на Бога Микола. А Бог глянув на архангелів і побачив їхні сльози:

— Чого ви нюві розпустили? — гримнув в гніві на них Саваоф.

Архангелів мов косою скосило, повалились до ніг божих і почалось таке ревещи, що за ним не чути було голосу божого. Тільки видно як він махав руками, стоячи між ними як дуб високий, а вони як гуси біленькі кругом него лежали. А угодник сьвятий Микола стоїть побіч, борідку собі посмикує, злими очима на архангелів позирає.

— Та замовчіть, щоб ви крізь землю провалились! — кричить Бог.

Ангели замовкли, вдарили поклони, та так й лишились лежачи, притулені лобами до хмари. Один старий Серафим клячучи на колінах, простяг руки до Бога, і возмолив ся заливаючись слізьми. Сльози текли по зморщках поуз носа і затікали до беззубого рота.

— Господи! Ти любов незміряна! Ти сонце усім жите посилаюче! Ти батько живого, ти ворог смерти! Ти творець сьвіту з нічого. Ти тьму від сьвітла відділивший! Ти сотворив землю і сьвіт веселий і населив його людьми, щоб впивались розкошами сьвіту твого і раділи радостію твоєю!

— А коли вони такі гріхи роблять, що стерпіти не може дух мій! — буркнув Саваоф. А Серафим обхопив ноги сьвяті божі:

— Господи! Ти помилював грішний град Ненавію, бо там були малі діти. Тож було мале місто, а земля руська християнська кишить людом твоїм.

— Господи помилуй! Господи одверни гнів! — возопіли архангели, заливаючись слезами, і простягли крила свої як голуби наоколо ніг божих.

— Та чого ви так його Саваофське величество опали? — підскочив до архангелів в великій гніві святий Микола, боючись, щоб вони не вблагали Бога: Чи вам гріхи людські миліші правди божої? А ще архангелами зветесь! Я би з вами так не панькав ся.

— Ти й так нас з раю вигнав, що тепер довелось нам по хмарах мов тим горобцям перебувати, — позираючи з ненавистю на святого Миколу, відповів один молодий архангел.

— Господи! не слухай їх! Чини праведний суд свій! Вони се розрюмзались, бож їхній обовязок за людьми вступатись — сказав святий Микола.

Бог вступив до стріл. Архангели вчепились за його рясу, ноги, руки: Господи! Господи помилуй! розлягав ся їхній крик по небу. Господи помилуй, коли не людей, так хоч нас, бо за кожною одною людиною, має згинутися один ангел.

Бог не міг вже ворохнути ногою, так оточила його небесна сила. Пролетарів, що хочеш ти перебити на землі руській християнській є стільки, як піску морського, як зьвізд небесних. Подумай Господи, стільки то нас згине, коли ти їх в стан грішників переведеш, на вила диявольські настромив.

Бог стояв позираючи то на архангелів, то на святого Миколу:

— Та невжеж їх так багато, що, Миколо? —

Та чогож ви собачі діти голову нашому панови мо-

рочите? Геть від його святих ніг! Правда рахунку не знає, гряди Господи, — відповів святий Микола.

Але Бог не міг посунутись, так його архангели оточили, крилами білими вкрили, а за співом їхнім жалібним не чути було гласу божого, крику Миколового.

— Та що ж се? Та як ви смієте з його Саваофським величеством так поводитись! Геть, розступіть ся!.. А! Иродові діти! І в лютім гніві святий Микола почав товчи архангелів ногами і руками, а ті тільки й вопіють.

А бісової віри... а бісової віри діти! так оттак!

Лице святого Миколи зачервонілось, білі кущики волосся коло вух настовпурчилися як роги, тільки видно як довгими руками вимахує насідаючи на небесну силу.

— Що ж ти тут харцизяко робиш? — вхопив за обшивку розходившого ся Миколу архистратиг Михайло, котрий тоді саме ловив з десяткою ангелів кривого чорта, який тягнув до пекла праведну душу повішеного в Москві робітика.

— А твоє яке собаче діло? — гримнув на архистратига святий Микола, тай замовк, тай враз прохолов, побачивши коло носа архистратигову шаблюку.

Архангели кинулись до архистратига Михайла:

— Михайле! Михайле! Він підбиває Пана Бога, щоб вони побили громами своїми нарід руський християнський робітників мучеників праведних.

— Що?... стара собако! — підскочив Михайло до Миколи: Скільки тобі цар свічок настановив? Скільки мільйонів карбовадів обіцяв, щоб ти поміг йому нарід руський християнський під ярмо урядницьке запхати?! Кажи! і Михайло замахнув ся на святого угодника мечем. Меч блиснув як блискавка по небі, і громи загуркотіли по хмарах. Микола обхопив руками облича і

присів зі страху.

— Що таке?! — кинув ся Бог розбороняти Михайла та Миколу.

Михайло схилив меч до долу.

— Господи! Ти повірив вигадкам сього попа. Ти хотів люд свій громами побити, нас ангелів знищити. Ради чого? Ради того, щоб богатирі на землі веселились, бенкетували, в порфіру та висон вбирались, правду в темницях в зелізах тримали. А щоб ти нічого не визнав, отсим халамидникам, книшохапам патлатим, книжникам-фарисеям церкви будували, від гріхів своїх золотом відкуплялись... Що правду ховати! Попи на небі, попи на землі. Цілий рай царями нагачений. А хто вони такі? Розбійники людоді. В крові, в розпусті ціле жите бабрались, а тепер в небі за сьвятих сидять! А княгинь всіляких, а пань, а управителів та воєводів, цілі зграї! Господи! надходить послідний час. Не чорти твоєму престолови ніжки підпилюють, ні. Отсі фарисеї твою правду приспали, в кайдани закували, твій люд з тобою, тебе з твоїм людом розлучили. Господи я що дня на землі буваю і бачу що там діється. Та спала душа твоя, і мовчав я. Дві тисячі літ мордують дукарі, цісарі та владики народ твій. Дві тисячі літ тернів він, думав, що ти з ним, що посилаєш ти їм муки земні ради раю небесного...

— На землі має бути рай мій — крикнув Бог.

— Так Господи! Так робив ти... та осліпили очі твої, оглухли уха твої, а тим часом пекло на землі запровадили вороги правди твоєї, во ім'я твоє зробили. І почув тепер народ, що нема тебе з ним, і гомонять міста і села: „Нема з нами Бога, нема його на землі нашій. Неправда землею опанувала. Підводьтєсь усі на прислужників наймитів її.“ І повстав тепер народ на

ворогів своїх і твоїх Господи, і кровю сполокана земля твоя. І кричить нарід твій гласом вопіючого в пустині: „Господи! Де ти? Поглянь оком своїм на найкраще створіне своє.”

Господи помилуй, Господи помилуй! — завопіли архангели, розстеляючи крила свої білі коло ніг божих.

— Господи... — хтів знов Микола заговорити до Бога і вже простяг був руки, але враз замовк, бо Михайло так на него глипнув, що у сьвятого мурашки поза шкірою забігали.

— Щож мені робити? — розвів Бог руками позираючи то на архангелів то на Миколу.

Усі мовчать. Пійманий чорт між ангелами стоїть трусить ся, хвіст під себе підгорнув як побита собака, криву ногу трохи наперед виставив а побіч него душа повішеного робітника здивовано позирає на Бога, котрого вперше за життя побачила.

— Та спитай Господи душу отсю защо їй тіло повісили! — випхнув перед Бога архистратиг душу робітника: „Кажі Богови защо тебе повісили?”

— Не було де заробити, не було що їсти, я скрізь прохав роботи, а коли побачив що діти мої з голоду одно по другім почало вмерати, — я пішов з товаришами і розбив царський шинок забравши звідтам двацять карбованців. Мене зловлено і тоїж ночі повішено, засуджено військовим судом.

Душа була свідомого робітника, могла і з Богом поговорити: Господи! — сказала душа. — Ось ти руками розводиш, не знаєш що робити. Насамперед треба скинути царат, бо він лежить колодою на дорозі робочого люду а потім забрати у капіталістів їхні машини та землі і все зробити спільним громадським, як учив 2000 літ тому назад нас Син твій Ісус Христос.

—Добре! — каже Бог, — тільки що мені зробити?

— Гошподи, пошлухай на мене! — заговорив Серафим. Дві тисячі літ не був ти на землі, гряди Гошподи на землю руську християнську, побач усе очима твоїми і жнатимеш все що робити.

Почувши се Бог схилив голову і задумався, бо нагадав йому Серафим ті часи, коли ходив він по землі руській навчаючи люд свій правді своєї. Згадав як хороше було по степах, кругом колисило ся жито мов море широке зелене, хвилі по нему сиві перебігали, жайворонки в небі звенять, небо синіє а біленькі хмари мов білі вівці по небу пасуться. Перепелиці підьпідьомкають в шпениці а волошки голубенькими головками з збіжа визирають, а там над могилою орел чорний літає, плава широкими кругами, любі діти божі люди волами на возах їдуть. Защеміло серце боже і знова йому захотілось побачити руський край.

— Підемо на землю! — тупнув Бог ногою, підвів голову і взяв ся в боки і відразу наче помолодшав: Хай знають ще що є Бог! Що хлопці?

— Слава тобі Господи, слава тобі — радісно заспівали архангели літаючи навколо Бога...

— Утік! утік — закричав один ангел. Всі озирнулись. Понизше хмари на Миколовім літаку тікав кривий чорт, скориставши, що про його забули.

— Лови! гримнув архистратиг Михайло блиснувши мечем. Десяток ангелів як орли розпустили крила і полетіли за втікачем.

Лови, лови, лови! громами перекочував ся по хмарах голос Михайла.

Ну, хай собі ловлять, сказав псвеселівший Бог, а тепер по старому звичаю, переберіть мене хлопці дідом. І йому принесіть торби, вказуючи на Миколу.

Микола сумно схилив голову і мовчить, показує як сильно страждає дух його від неласки божої. Архангели розтворили скриню і видобули з неї старе дранте. Натягли на Бога полотняні штани, діраві чоботи, обдегчену чорну сорочку, вчепили з двох боків по торбі, дали два патики в руки, причепили з переду ліру а на голову наділи стару підрану шапку. Бог скулився і забренькав на лірі підспівуючи: „Дайте не минайте, Як би ми очеса мали, Так миб вам доріжок не засідали.”

Ха, ха, ха, реготались архангели.

Ану, тепер вас, ваше преосвященство, одягайте торбу і ризи Лазарові, — глузуючи з сьвятого Миколая, підступили вбирати його архангели. Микола гримнув перед Богом на коліна:

— Господи! коли ти хочеш на правду йти на землю, то як же його в таких лахах перед людьми показатись, та нас до жадної порядної хати не пустять.

Ні, ні, по старому звичаю. „Голодний я був і ви не нагодували мене, голий я був і ви не вбрали мене, до хати просився я на ніч і ви нацькували мене собаками” ... Перебирайся коли я кажу.

Микола мусів підлягти архангелам.

Гуски задрипані! сичав угодник на слуг божих.

На Миколу теж вбрали підрані штани, вбрали в личаки, сірак увесь в дірках аж рудий. Сей сірак колись Петро апостол вбрав на хожденіє з Богом по землі. Начепили торбу з сухарами, при боку тикавку і теж ціпок в руки, а на голову підраний капелюх. Іди в світ і не гріши, штовхнувши в плечі, кінчили архангели перебирати сьвятого. А тимчасом Бог далі робив собі пробу співуючи і бренькаючи на лірі:

Як був собі старий Лазар,
Та я його знав,
Та була в його та стара свита,
Та й ту я украв.
Та був собі та старий Лазар
Премудрий стрілець,
Та вистріляв горнець масла
Й коробку яєць...

Микола в розпуді оглянув начеплені на йому лахи і
тримнув на коліна перед Богом:

— Господи, освободи мене від сеї подорожі. Коли ти
повіриш Михайлови, а в мені угодникови твоєму зневі-
рився, то возьми собі кого иншого. Бо сумує дух мій
від немилости твоєї. Микола вдарив поклони, торба з
сухарами зсунулась і тарахнула угодника по голові, ка-
пельох впав і сонечко заблищало на сьвятій лисині, як
на ставочку.

— Не перебивай сьпівати; ти підеш! обізвав ся Бог
і далі сьпівав:

Як був собі та не мав собі,
Та узяв собі затесав собі
Нетесаного тесана...

— Миколо! підтягай, і почали в двох:

Ой зійшла зоря вечерняя
Над Почаєвом стала,
Облягали Почаїв Татари
Як чорная хмара.
Турки з Татарами Почаї облягають,
Хочуть зруйнувати,
Ратуй, ратуй божая мати,
Монастир пропадає.
Ой вийшла діва Марія
Тай на хрестах стала,

Кулі стріли відвертала
Турків відганяла.

Тяглись довгі слова пісні, архангели слухали.

Сонце як величезна червона пательня, сховалось на
ніч за морями.

Ну, ходім! — сказав Бог і підвів ся на ноги.

Архангели притягнули довгу драбину і спустили її
з хмари на землю. Бог глянув на драбину і нагадав собі
як він одної ночі лазив по сій самій драбині битись з па-
тріярхом Йосилем і тоді йому ногу зломив.

Ну, пращайте хлопці!

— Щаслива путь. Бувайте здорові! закричали ар-
хангели помагаючи Богови злазити.

— Миколо! та йдиж бо, — чув ся з під хмари сьвятий
його голос.

Зараз, зараз, — крикнув Микола, але він не мав ча-
су, бо саме виливав свою злість і гнів на архангелів.

— Гуски задрипані, бісової віри стерво! — лаяв ся
як перекупка сьвятий Микола.

— Іди, іди, Бог кличуть! — підганяли ангели угод-
ника до драбини. Іди, покажи вашу попівську роботу
правді божій.

— Чогож ви як собаки причепились, що я вам зро-
бив — відгризав ся угодник.

Іди, іди!

Микола поліз по драбині на землю а вже з низу долі-
тав голос божий:

— Миколо, Миколо, та чомуж ти не йдеш?! Злізай!

*

*

*

Уже пізно в вечері коли гості розходились з палацу
сьв. Василя Великого, пригнав на літаку до раю криво-
ногий чорт, тікаючи від рук арх. Михайла. Він розпо-
вів веселим гостям, що стало ся з Миколою, як він му-

сїв перебратись з Богом на землю. Ся вістка викликала в мешканцях раю велику веселість, ніхто собі не брав на серію нової мандрівки Бога, бо певні були, що по кількох годинах мандрівники вернуть ся умучені на небо.

На другий день навіть райський гумористичник „Пекельна Смола” вийшов з образком на першій сторінці, що уявляв сьв. Миколу в образі діда, сидячого в Київській лаврі і прохаючого ялмужни.

Та кажуть, що хто сьмієть ся, то той буде плакати.

В Петербурзі.

Був мрачний осінній вечір, добряче темно, коли Бог з Миколою спустились з неба на одну з великих вулиць царської столиці Петербургу. По хідниках бігли йшли, поспішали нечислені юрби народу; мов річки текли вони попід височезними мурами будинків, дахи котрих ховались в навислій мраці. Блискучі ліхтарі робили в низу день, а в горі висіло чорне склепінє неба. Улицею торохтіли дорожки, летіли рисаки, котили кінні трамваї переповнені людьми. В місті гуло, стугоніло, гуркотіло так, що не тільки Богови, а й Миколі, що все-таки бачив за своє жите і стародавній Рим і Нікею, — стало моторошно серед вулиць нового Вавилону.

— „Чого поставали? Забирай ся!” гринув на них вартовий дозорець і став підступатись до них з такою страшною міною, що наші старенькі, трусячи торбами, побігли геть з середини улиці до хідника. Їх двічі трохи не переїхав рисак, налякав автомобіль, ледво дістались до хідника, де й притулились під стіною. То якраз було шкло великого магазину колонійного і гастрономічного краму. У вікні висіли ковбаси, риба, стояли маринади в бляшанках, цілий кіш винограду, червоні ябка так і усміхались своїми рожевими бочками до переходнів. А в магазині стояли багаті пані, і офіцери, купуючи всякі ласощі.

— „Господи! Ійже богу ковбаси!” уздрів зголоднілий Микола улюблену страву: „Тільки трохи грубші ніж ті, якими гостили нас колись кобіти на Руси. Господи, от би тепер повечеряти”. У Сьвятителя аж слина з рота покотилась, побачивши стільки присмак. Не встиг

Бог відповісти своєму угодникови як якихсь три обшарпаних парубка стало перед ними, а один з регітом сказав:

— Братці! дивіть ся, що се воно таке за опуда? Якісь на них торби?" А з магазину вибіг молоденький клерк і опав Бога з Миколою:

— "Чого поставали? Вікна від людей заступаєте. Заберайтесь звідси!"

— "Забірай ся ж, коли тобі кажуть," потяг по вуху парубок угодника, що той шкереберть покотив ся по хіднику. Наші старці по такім витаню підхопили свої цїпки і швиденько подались вздовж тротуаром. Їх підхопила людська течія і гнала кудись все далі і далі...

— "Господи, ото і буди ті пролітарі, щоб їм усім видихати", почав свої старі штуки Микола, знайшовши нагоду напомповувати Бога проти народу... А люди все йшли і вони йшли за людьми. Навколо були гурми панів, пань, блискали уніформи вояків, а поміж них чорні, скулені постаті робітників. З величезних шкляних стін магазинів вилилось на улицю море сьвітла, визирав багатий крам, — а наші старці боялись вже спинятись, щоб на його подивитись...

Ось вулиця скінчилась і їх викинуло на простий майдан.

Бог з сьв. Миколою спинились і не знали куди йти. Навколо них творилось безглузде, божевільне, чого вони ніяк не могли збагнути. Бог пригадав вже був собі свою хмару, подушки, ангельську обслугу і небесну тишу, і йому захтілось домів. Миколі було ще гірше серед вохкої мраки та гуркоту невідомого міста. Йому стало крутити в старих кістках.

— „Ви звідки будете?" підкотив ся до них когутом чорнявий парубок в синій чумарці, в чоботах з халявами

„фляпками”.

— „Що?” перепитавсь Микола.

— „Ви певне будете з Хахлов?” допитував ся джигун: „Я теж із Хахлов, хотя уже совсьом призабув говорити по хахлацки. А ви чого сюда до нас у Пітер забрались? Чи не маєте якого прохання до Государственной Думы? Теперички дуже багато мужицького народу за для сих ділов до нас заїздить,” розпустив язика цікавий хлопець.

— „Скажи нам, голубчику, деб його нам переночувати?” бачучи, що хлопець вічливий, поспішив запитуючись його Микола.

Се ви відносно нічліжного дому? себто не маєте де спати?.. А от що зробіть, — бачите оту улицю?”

„Бачу,” хитнув головою Микола.

— „Так ідіть туди і питайте де є гостинниця? А коли вам вкажуть, то просто і пакуй в двері, а там уже вам раду дадуть.”

— „Спасибі тобі, голубчику, хай тобі бог помагає,” подякував Микола, і наші старці почимчикували через майдан.

— Просто до того високого будинку, а потім заверніть заріг,” кричав їм на вздогін парубок.

— „Се видко християнська душа,” сказав задоволений Микола. Бог мовчав та тільки розглядав ся навкруги, дивуючись, як відмінилось за ті 2.000 літ людське жите.

Підійшли до високого дому; то якраз було помешкане міністра внутрішних справ. Вдовж попід муром стояв шараг вартових поліцаїв, межі ними вітрили вбрані в сьвітські убраня шпиги.

— „Треба ще розпитатись отих воїнів,” вказав Микола Богови на поліцаїв.

Підійшли.

— „Добрий вечір вам“, скинув шапку Микола перед поліцаями: „Скажіть хай буде ваша ласка, де тутки гостинниця?“. Поліцаї обступили їх з усіх боків з наготованими рупницями. Підбіг якийсь „світський“ з чорною борідкою і закрученими до гори вусами.

— „А виж хто будете?“ грізно запитав ся околдок (поліцейська саржа).

— „Що?“ перепитав Микола.

— „Та чи маєте ви від?“

— „Ну а як же голубчику, щоб людина без виду була? Вид і у звірини є.

— „Та ти чого хахлацку гумористику розводиш? Чи пачпорти маєте?“ підскочив панок з козячою борідкою, зазираючи йому в обличчя. Один поліцай уже мацав руками по торбі.

— „Їй-же богу жадних пачпортів не маємо і не шукайте, самі сухарі“, забожив ся Микола.

— „Потрусити!“ як відрізав, скомендерував панок. Миколу і Бога схопили.

— „Голубчики! їй-же богу нікотрих пачпортів ми не крали“, кричав Микола.

— „Тихо, сучий сину!“ і величезний кулак поліцая торохнув сьв. Миколу в щелепи, повен рот набіг крови. А руки поліцаїв мацали скрізь: в кешенях, торбах за халлявами, в пазусі.

— „Отсей певно робітник“, вказуючи на Миколу шпиг: „А сей, вказуючи на Бога, безумовно студент, і також безумовно, що його борода приліплена,“ і шпиг так смикнув Бога за бороду, що в него аж слъози з очий покотились.

— „Добре приліплена, я думав що лиш привязана. Ну та се ми в иншій пляцу визнаємо, з чого ви складає-

тесь." нахабно дивлючись в лице боже, сказав шпигун.

— „Ну, чи є бомби?" питав ся поліцаїв околородок, що вже скінчили обшукувати наших старців.

— „Нічого не знайшли ваше благородіє", відповів салютуючи, пикатий як сом поліцейський десятник.

— „Відставити їх на поліцію; там розберемо що се за птахи. Іванов! поклич двох фіякрів", скомендерував околородок.

— „Йй-же богу ми не птахи, а смиренні христіяни, милостею людською животіючи. Відпустіть Христа ради душі наші на покаяне!" Возмолив ся до поліцаїв сьв. угодник.

— „Та чого ти Хахла удаєш? Нащо Хахла відграваш? Тепер і Хахлови вірити не можна, крикнув шпиг.

— „Та які ми Хахли? Ми божі люди".

— „Мовчи", звелів потихенько Бог. Микола замовк, тільки стоїть та зітхає тяжко:

— „Треба було дідами перебиратись? от і приймають нас порядні люди, як якихсь гайдамаків!" нарікає святитель.

Наших нещасливих мандрівників оточили з голими шаблями поліцаї, своїми страшними мармизами дух сьв. Миколі смутять,

Приїхали два звощика (фіякри) дохлими шкапами. Підсаджуючи кулаками та колінами, поліцаї помогли Миколі з Богом сісти на візки. Бога посадили на одного звощика, Миколу на другого, коло кожного по обох боках по два поліцая.

— „Торкай!" скомендерував десятник, і візки застугонїли по бруку вулиці. Потяглись безконечні шереги будинків та ліхтарів, чорні пасми людей на хідниках і підбите кривавою загравою чорне склепінє неба.

Повернувши раз другий улицями, де вже було мен-

ше народу, та переїхавши невеличкий майдан, звозчики спинили свої коні перед похмурим будинком одного з петербурських „поліцейських участків”.

— Що, ще привезли?—запитав ся вартовий поліцай.

— „Поклич діжурного!”— крикнув десятник.

Вартовий зник в чорних дверях поліції.... Незабаром вибіг низенький чоловік в чорній з золотими ґузиками тужурці, простоволосий, махаючи від обурення руками.

— Ні! ні! ні!.. Везіть куди хочете!.. Нема пляцу! Усі нумера переповнені! Де завгадно! Я не приймаю!..
— І низенький панок гримнув за собою дверми.

— „Кудиж вас, чортів відпровадити? У Неву чи що? Переломати вам усі ребра, щоб знали, як онтакими ділами займатись!” гримав на Бога і Миколу десятник, соваючи їм попід ніс кулаки.

— Не псуй собі крови Іваничу, ми їм ще за сі клопоти подякуємо! — заспокоював свого начальника поліцай, що сидів проти Бога на полиці.

— „Вези у „Петропавловку,” — крикнув до звозчиків десятник, і дорожки заторохкотіли знов, і довго знов переїздили з одної улиці в другу. Туман усе осідав, холодний, пронизливий; ліхтарі блимали жовтими плямами у навислій мраці, поліцаї насторожили вуха, сподіючись зради або нападу. Микола так змерз в своїм дрантю, що звинув ся в клубок і сидів нерухомо, схиливши аж на коліна свою сиву голову та проклинаючи себе, що нехотячи підбив Бога іти на землю.

— Щоб ви виздыхали! прокляв сьвятий угодник сам не знаючи кого.

Знов підіхали до чорних мурів і довго ждали, поки десятник ходив до середини. Нарешті він вийшов з двома надзирателями і начальником вязниці.

— „Кажу ж вам, що пляцу цілковито нема! От шіс-найцятий номер буде страчений вранці, тоді і опорожниться казнь, але до того абсолютно не годен приймати“ — пояснював десятникови начальник.

— Та запхайте їх, ваше благородіє, тепер туди, хай перед смертю розвеселять його. Він певно попа не схо-че, а сей довгобородий його по своєму посповідає. Не пустити ж їх нам... Нігде пляцу нема... А сі каналії до помешканя Його Превосходительства хтіли дістатись... Се не аби які злодії! — прохав десятник.

Вязничний довго думав, дивлючись на арештантів, потім махнув рукою:

— „Ну, хай їх чорт пірве!..., Відвести до казні номер 16.“

— „Вставайте!“ крикнув десятник.

— Пошевелівай ся! — підсаджуючи кулаками під боки, наглив поліцай Миколу вставати. Але сьвятий угодник так був заляк від холоду, що поліцаї мусіли стягати його з дροжок за обшивку.

„А ти стервако! бойкотуєш чи що?“ і кулаки поліцай почали розгрівати замерзлого угодника.

Бог поспішив сам встати і обійшов ся без бійки.

Їх завели до вязниці.

В коритарах блимали лямпки, розливаючи по стінах і долівці червоно-жовте марево. Скрізь по всіх кутках і за виступами стін ховались і слались чорносірі тіни. А в стінах двері і двері, важкі оовані залізем з засовами мов там позамикані слоні, або велити. В кожних дверях віконце, котре дивить ся на вас, мов око мерця. Вязниця нагадує склепіне кладовища, моторошно стає в ній живій душі.

Ось і двері номер 16.

— Коридорний! відчини... — покликав начальник

діжурного.

— „Сюди не можна... Ще не порожна... На суд відвели.”

— Відчиняй без балачок!—вгніволось начальство.

Вартовий злякав ся і вхопив ся за двері. Заскрепіли важкі двері, і наших старців пхнули в малу казню з вікном трохи не під стелею та ліжком в кутку.

Гримнули за ними двері і почув ся рип замка; здавалось, що замок гризе залізного ключа. Ліхтар з над дверей розбивав сіру млу жовтим блиманем.

— „Миколо! щож се?” ставши перед угодником, крикнув Бог, насупивши грізно брови.

— Ох, Господи, страждає дух мій і болять тіло моє!... — і Микола упав на ліжко, що те аж застогнало.

— „Та ти кажи що се таке? яке право мали ті воїни над нами знущатись?! І чії прислужники вони? стискаючи угодника за плече, питає ся Бог. Микола лежав лицем в подушці і вже не плакав, а з усеї сили напинав мозок, як би так Богови набрехати, щоб і вовк був ситий і вівці цілі.

„Іде властитель дому свого творити суд управителям своїм.”

— „Та чогож ти нічого не кажеш?... Миколо!” штовха Бог Миколу, а той все дума. Думки як блискавки, голову перелітають: „Багато Бог побачить такого на землі, що буде проти заповіді сина його... Треба усе так йому розтовкмачити, щоб чорне білим, а біле чорним здало ся... І яке йому діло до нас?... По божому так, а по нашому цілком инакше .. Лежавби собі на хмарі та ангелам байки плів... Гуски задрипані!...А щож як тепер усе розбере?...”

— Ох, чи викручусь?! — крикнув голосно Микола і, скотившись з ліжка, впав перед Богом на коліна.

— „З чого викручуватись маєш?” питав його Бог.

— З темниці сієї, Господи! — обняв коліна божі угодник.

— „Встань, а то побачуть!” крикнув на него Бог; той підвів ся з долівки втираючи кулаками сльози.

— „Як сьміли вони, знущатись над нани і хто вони затчивші нас у темницю сю? гримав Бог.

— Господи! то вірні слуги правди твоєї, — солодко возгласив угодник.

Як? чи правда моя в знущаню є?” скипів Бог.

— Господи! Лихі часи тепер. Прислужники діяволі на усякі способи до правди твоєї хочуть дістатись, і мусять стеречи її вірні слуги твої мечами і кайданами.

— „Любов і покірливість — служба моя!” рек Бог.

— Так, Господи, колиб не боронили правди твоєї мечем, давноб вбита була вона.

— „А нас за що тут замкнено? Чи неправда моя від мене?”

— А на що-ж було перебератись в одіж ворогів правди твоєї? пояснив Микола.

— „Від котрого-ж часу ся одіж стала одежою ворогів моїх, чи не завжди я вбирав її на ходженія мої? А прецінь ні разу не діставав ся до темниці.

— Господи! Відмінились часи тепер. Рече апостол: „Прийдуть до вас льви в овечих шкірах”, от і нас полове в страху, чи не льви ми, — крутив Микола як міг на всі боки.

— „Льви, вівці... Нічого не розумію. Треба більше роздивитись. Чує дух мій що тут щось то тее не тее. Ну, та побачимо, що далі буде... Тепер відпочиньмо трохи.”

Бог скинув з себе торби і сів на ліжку.

— „Сідай Миколо!”

Микола простер руки до Бога.

— Господи! буде вже з нас, вертаймось на небо. —

— „Ні, доки всего не побачу очима своїми і не почую вухами своїми не верну на небеса... і не кажи“, втяв Бог; відтак взяв ліру і почав потихеньку бренькати „Про вдову, що мала трох синів.“

— Господи! господи! — зітхав Микола, а сам думав:

„Требаб було царя з синодом повідомити, щоб Бога сподівались... Зігналиб вони своїх правдиво-руських до одного міста, вклонились би Богови, сказалиб йому, що їм добре поводить ся і відпровадилиб непроханого гостя назад до неба. А тепер що буде? Захотїлось же тому дурникови, щоб Бог громами його нарід вилущив!... Мало гармат має?! Ох, що то буде, що то буде?... Микола схилив ся аж до колїн своєю сивою, засмученою головою.

Бог бренькав на лірі...

Ось в коритарах почулась хода богатьох ніг; все ближше і ближше, і ось за дверима ставсь гамір. Знов почав замок жвакувати ключа; рипнули двері і розчинились: за ними з'явились жандарі і тюремна сторожа. Вони випхали з поміж себе молодого блідого хлопця і впхнули до казні. З стогоном враз зачинились двері, мов камінь привалили до гробовища.

Хлопець стояв, потираючи руками чоло. Він нічого не бачив, не чув. Здавало ся, що він тільки що прокинувся і пригадує собі якийсь дуже його вразливший сон. Кучері русявого волося мов золотим вінком обвели його бліде чорноброве личко. Великі блакитні очі дивились здивовано, і такі хороші, такі дитячі.

— „Защо ж його будуть страчувати?“ думав Бог, дивлючись на тоненький, стрункий як у дівчини, стан хлопця, що був убраний в чорний піджак, синю сорочку і високі чоботи, Хлопець поточив ся трохи вперед і знову потер чоло рукою:

— Шибеницю відмінили... Розстріл... з ласки... ха, ха, ...Ласка!... — Йому повело губи нервовим параксизмом. А очі дивлять ся кудись двома блакитними зірками... крізь мур у вічність.

— Гей, що се з тобою?... Треба триматись до кінця, бо на те йшов. Не сором ся! Не тепер, так в четвер, а від смерти не втечеш... — і він помотав головою, і зробив руками пару рухів, щоб трохи себе заспокоїти. Тоді його погляд упав на сидячих на ліжку Бога та Миколу... Здивовано розчинив свої очі і став придивлятись..... І згадав він свою соняшну Україну, степ, перелogi і на шляху під дуплиною вербою отаких самісіньких старців.

— Та чогож ви, діди, отут у тюрмі опинились? — підбіг до них.

— „А так як бачиш... Забрали, тай привезли сюди, синку,“ відповів Бог, позираючи любо на хороше лице парубка.

— З котрих же ви сторін, чи давно з України?— питав ся радісно.

— „Та з під Київа, з повіту Переяслівського,“ відповів Микола.

— І я з Переяславщини, — зрадів хлопець.

„Так за щож тебе на смерть присудили?“ перебив його Бог.

— Ах, смерть!.. — здригнув хлопець і враз замовк, схиливши голову.

— Знаєте... — почав він казати, розтягаючи слова: Там у селі Іванівці живе моя мати, прозивають її люди Петринихою, а як будете коли в тих сторонах переходити, зайдіть до неї та вклоніть ся від мене. Скажіть їй, що любив я її і ніколи не забував... та хай простить, що не міг я її старости доглядіти... „Хто возлюбить батька

або матір більше ніж мене несть мя достоен.“ Так ка-
зав Христос... Я кладу душу свою за друзі свої... Та
скажіть їй, щоб не плакала. А більше нема чого перека-
зувати... Ага є ще там у мене собака Рябко, що любить
він мене. Просіть матір, щоб доглядала його... Ото й у-
се....

— „Та за щож тебе стратити мають? спитав його
знов Бог.

— Защо? і хлопець усьміхнув ся до Бога своїми
блакитними очима повними сліз і обіймив його за плечі;
Защо? За тебе, за тебе, любий народе! З торб, з лат, з дра-
нтя отсего тебе хотів визволити, від злиднів вратува-
ти... Покарав розпинателів твоїх, і розпинають мене. —
Хлопець схилив голову на коліна божі. Бог гладив його
русяву голову. Парубок плакав: йому так було хороше
на колінах свого народу.

А Микола сіртав ся на місцю від злости. Навіть хтів
було крикнути на хлопця: „Та як же ти сьмів руку
піднести на владу від Господа настановлену?“ Та стри-
мавсь се при Богови сказати, бо знав як Бог ненавидів
римських імператорів, гонителів християнських. Знав,
що послав він сина свого первородного сокрушити уся-
ку владу на землі, і їх усіх сьвятими поробив, що пома-
гали синові його в роботі його... Микола бачив, що не
викрутить ся, що побачить Бог неправду усю від царів
та панів походячу, нами сьвятими поперту.

— Ох, ох, ох!... — зітхав сьв. Микола, та неприди-
вляв ся ще Господь до думок сьвятого угодника свого.

„А кому ти спадчину свою відпишеш?“ не втерпів,
спитав таки Микола.

— Спадчина моя — тіло моє, хробакам віддам його,
— усьміхнув ся парубок.

Замовкли, сталась тиша, і в сій тиші знов почулось,

як став репіти замок. Розчинились двері, і до середини увійшов у чорній рясі, з гривною чорного волосся борода-тий піп. Від бороди по широких грудях спадав аж до черевиків синій з білими хрестами попередник. На грудях на сріблїм ланцюзі лежав великий срібний хрест з розіп'ятим на нїм Ісусом, а в ситих руках держав невеликий хрест теж з замордованим на нїм Христом. На пухких попових пальцях блищали дорогі злоті з діамантами перстені. Маленькі очі його позирали зза залитих товщем вій. Побачивши не одного, а трьох ув'язнених, піп нерішучо спинився, і страх з'явився на його пиці. Але швидко попівська пиха знов вернулася до него, він виступив наперед, розпустивши воскриля свої. Бог здивувався: йому здавалось, що бачить перед собою поганьського жерця. А Микола крутився мов сидів на шилі.

Парубок підвів голову, і його очі грізно блиснули:

— А, чорний круче, уже прилетів! — крикнув осуджений на смерть.

Але піп заговорив голосом лисиці:

— „Сину мій! ти маєш зараз ставати перед суд божий... Я прийшов приготувати тебе.“

— Заберайтеся геть з сею комелією! крикнув хлопець: Я не вірую у вашого державного бога. Мій бог — тут на землі, а вашого схованого десь за хмарами мені не треба... Дайте мені спокій! —

Піп відмінив „тон“:

— „Вибачайте... Ви не дивіться на мене партийними очима. Для нас, душпастирів, ви всі рівні і дорогі нам. Навіть заблудша вівця дорозша. Перейшовши муки смертної кари, тоді тільки ваша душа зможе мати надію на прощення на небі. Я мушу підтримати вас, щоб вратувати душу вашу від гієни огненної...“

— Гієни! шакалі! крокодилі! Ви кровопійці мого

народу! Жерці поганські! Жерці злого Ваала!... Заберайтесь геть! Хай ідуть кати мордувати тіло моє, але душі моєї я не дозволю мучити, не дозволю! — і збентежений хлопець зірвав ся з ліжка на череватого попа з кулаками... Той йойкнув і з прожогу вискочив з казні у коритар.

— Уууу-у! прокляті! Мало я вас видусив, мало! — кричав парубок, махаючи кулаками. В крику тім чулась розпука венагодованої помсти.

Потім стих і знов сів побіч Бога.

— Оттак, дідусі! Поки будете давати оттим книшохапам собі очі лудити, не бачити вам доти сонця-правди. Не вірте їм про чудеса небесні, а творіть на землі рай собі! Бачите, який він відгодований, то з людської біди розпух він так.

„Господи! покиньте його! То той пролетар!.. зашепотів Микола Богови на ухо: Чуєте, як він про вас каже?“

„Так не віруєш в бога-отця вседержителя, творця неба і землі?“ грізно звернув ся Микола до парубка.

— „Ні, діду... В того бога, що попи нам проповідують, я не вірю, бо то не бог, а якийсь лютий самовладець, який тільки карати вміє. А коли й добро тобі зробить, то аж потому, як за тебе принаймі пів сотки святих уступлять ся. А сьвяті дурно не зроблять: кожному, за найменше діло хоч за копійку свічку трапоставити... Се ошука — нема такого бога! Я змалку вірив у доброго бога — а колиб такий був, то не давби він так страждати народови своєму. Виж бачили сами, як голодують селяни, як поневіряють ся робітники, якдохне без зарібків та інтелігенція, — і як над усіма знущаєть ся кулак поліцая, — з гнівом і болем казав парубок. Бог лиш хитав сивою бородою, а очі його сьвя-

ті сумом застелило. Миколу аж чорти поривали від злості, що хлопець своєю балаканиною божій правді очи розв'язує.

— „Так кажеш, що поганий у вас бог?“ спитав Бог парубка.

— А жадного нема! — втяв той, схилив голову і залетів думками за мури темниці, де страждав його народ.

Бога дуже зворушило усе те, що почув від парубка:

— „Так виходить, Миколо таке, що і воїни і жерці, як були, так і є, як були у людей кроволюбні боги, так і зістались!... може і царі ще водять ся!“ крикнув до Миколи Бог... Та голос божий перебило брязкотіне штихів і тупотіне ніг за дверима. Двері розчинились і до середини увійшли дозорці, офіцер, начальник вязниці, прокурор, а в дверях було видко широкі, жовті, телячі пикки салдатів-татар. Парубок глянув на катів своїх і враз зблід:

— Ага? уже!.. — загомонів він, встав і провів рукою по чолу: Так щож, я готовий... Ходім!... Прощайте діду... Не забудьтеж: село Іванівка, а моя мати Петринчиха... Я готовий!... і твердою ногою пішов на смерть, оточений з усіх боків катами. Знов зачинились двері, і знов на хвилю стало тихо у вязниці.

Бог схилив сиву голову і думав про те, що довелося йому чути і бачити тої ночі:

— „Довго, довго я не був на землі“, хитав він засмученою головою: „Земля та, та люди не ті, і одіж їхня і звичаї і усе не те. Тільки лихо з добром не покинули боротись. І ліктори, і воїни, і жерці, і узилища, і вертепи і стогнища вавілонські zostались такі як були...“ Бог глянув на сьв. Миколу, що куняв собі, спершись на билце ліжка, і усміхнувся:

— Гей, гей!... А скільки разів мені отой угодник

висьпівав: „Спи, Господи, усе добре іде на землі твоїй“... Добре, бачу, що „добре“... „А той білоголовий просто сказав: „Нема бога!“ А хиба був? не було!.. Бог спав, не було бога!.. Цікаво, що неправда за моє спанє на землі наробила? Гм!..“ хмарами насупились брови божі і глянув він знову остро на угодника свого, що той аж затрусив ся на місци у сні.

— „Так, кажеш, що „прислужники“ правди моєї заточили мене сюди?... Ох, щось лукавиш угоднику Миколо!“ І зазернув Бог у думки угодника свого і побачив, як турбують ся вони в неспокою та в небезпеці, і брехнею чорніє душа сьвятого. І побачив Бог в самій глибині серця Миколиного щось маленьке, чорненьке, як дохла п'явка, і звався той хробак царем Миколою, і ховав його сьв. Микола в серці своїм від ока божого, а золота корона блищала на головці п'явки тієї... Грізно насупив ся Саваоф і блискавками запалали очі його:

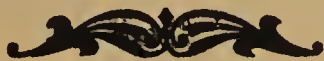
— „Зрада! Зраду баче дух мій! зашепотів він: Тому ж то усе Микола благав мене вертатись на небо. Ні! Гряди по землі своїй судити живих і мертвих. Не верну на небо, не покину тебе люди мій, щоб не казав ти, що забув я тебе... А зраду твою, Миколо, і прісних твоїх судиму судом вічним... Хай тільки роздивлюсь на діла ваші!“

Микола спав, розвернувшись на ліжку, не чуючи слів божих.

— Трах, трах, трах!.. враз розбив тишу гук сальви, пройшовши з надвору крізь грубі мури в'язниці. Бог глянув, і побачили його сьвяті очі невеличке дворище оточене з усіх боків чорним муром і накрите чорною пеленою ночі, що вже починала сивіти, бо благословилося на сьвіт. Там чотири дозорці сьвітили ліхтарями, стояло два переги салдатів, білий дим ще вив ся понад ними, на голові прокурора, блищав шовковий верх целіндра,

а серед дворища, як хрест на Голгофті, був вкопаний білий стовп, коло которого на трох кільцях звисало на віривках тіло того парубка, запхане в довгий білий міх, на котрому чорніли криваві плями. Час від часу тіло ще дригає. За стовпом біліє купа вапна і чорніє під ногами убитого готова яма. Підійшли дозорці, перетяли пнур і тіло полетіло в яму. Копачі стали її закидати. Коло ями крутився піп, благословляючи те душогубство в ім'я Того, що сказав: „Не убий!“ Офіцер скомендерував, і „заприсяжені убійники“ вийшли з дворища, гримаючи зброєю, за ними пішли „представники власти“, полишивши копачам заборпати тіло уже безпечного ворога.

— „Он воно як!“ сказав Бог, встав і став ходити від дверей до стіни, і його тінь то збільшувалась, то зменшувалась на сірім мурі, Микола спав далі, але уся в'язниця ревла ревом! То в'язні, хоч криком, хотіли висловити свій безсильний протест проти морду вчиненим катами над одним з їхніх товаришів.

В тюрмі.

В ранці Микола знов чіпляв ся до Бога, щоб вертатись до неба, або перебратись у панську одіж, бо старцями перебрані вони скрізь будуть тільки биті та уполідовжені.

— „Не викрутиш ся!” тільки і відповів йому Бог, так Микола уже і не чіпляв ся з своїми порадами.

Просиділи так замкнені вже й до обіду, а ніхто більше не заглядав до них; вже й обід минув, і сірий вечір став зазирати у заґратковане віконце.

— Господи! їсти мені хочеть ся! з плачем в голосі заскиглив до Бога Микола.

— „Не єдиним хлібом буде жив чоловік”, відповів йому, усміхаючись Бог.

— Господи! не годен витримати, живіт болить! — стогнав сьв. угодник.

— „Попрохай прислужників правди моєї, може ті тебе нагодують”, закип Бог.

— Вам усе жарти, а тут християнин від голоду помирає!

— Стривай, та у тебе в торбі сухарі є”, пригадав собі Бог.

— Сухарі? — протяг Микола і скривив ся. Розв'язав торбу і витяг з неї старого житнього сухаря; здавалось, що зелена цвіль перейшла його наскрізь.

— „Се ті сухарі, що ми з Петром назбирали дві тисячі літ тому взад”, згадав Бог.

— Їх і собака їсти не буде! — шпурнув Микола сухарем в куток.

— „Про мене”, здвигнув плечима Бог.

Микола притулив ся лицем до віконця в дверях і став пильнувати за дозорцями. Побачив одного, що йшов поуз дверей і крикнув:

— Пане! — але корітарний не звернув на него уваги і пішов собі далі.

Підійшов до дверей і Бог і побачив, як саме двох дозорців волочило попід пахи безпритомного робітника; кров текла з розбитої голови мученика; кров його була на тварах і руках катів його.

— „Кричи дужче, бо бачиш не чують . . . роботу мають”, сказав Миколі Бог.

Микола простояв так коло дверей цілу годину, аж уморив ся кликати. Ніхто не звернув на него уваги. Так стало і поночі. Ніч друга. Микола відступив ся від віконця і сів на ліжку. А темряви все гускли, і незабаром не видко вже було ні Бога, ні Миколи. Коли се почув Микола, що хтось розмовляє за дверима.

— Добродію! . . Га? . . слухайте на мене! — крикнув у віконце угодник.

У віконці з'явилося сьвітло і чієсь лице.

„Хто тут?” спитавсь голос.

— Та ми ж бо! — крикнув Микола.

„Хто ви? У мене в сій казні нема нікого”, відповів дозорець.

— Та як нема, коли ми є! Нас же ще вчора тут замкнули, — здивував ся угодник.

„Значить ви не записані”, відповів нечуло надзиратель.

— Голубчику! чи записані ми, чи ні, їйже богу цілісінський день ані росини в роті не було. Дайте пропитування, тай засьвітить — блавав сьвятитель.

„Ви ще нічого не дістанете, бо ще не записані”,

відповів корітарний і пішов собі.

— Та як же! — крикнув Микола.

— „Не записані!“ почув він голос божий, що тремтів від сьміху.

Микола знов сів на ліжку. Сидів і проклинав нишком долю, а як згадав, що ще стільки йому доведеться намучитись з Богом у довгій мандрівці, то аж руками за голову схопився.

— „Не хапайся за голову. Будеш йти зі мною до кінця путі моєї“, сказав йому грізно Бог.

Щось зашамотіло над одвірком і вгорі блиснула лампа. Знов жовте світло заблимало по казні. Розчинилися двері і увійшли дозорці. Надзиратель побачив торби і сказав:

„А ви і річи маєте . . . Ну беріть усе те, і ходім“.

Микола з Богом забрали торби, ліру і вийшли на коритар. Їх відвели до вязничої канцелярії. Поставали перед начальником тюрми, що переглядав якусь грубу книгу. Один з дозорців розгорнув листр і почав записувати, позираючи на Миколу: „Росту середнього, сивий, очі сиві, особливі прикмети: лисина велика, аж по самі вуха“. Потім почав записувати Бога: „Зросту високого, волосе сіде гривую, ніс орлячий, очі . . .“

Бог гостро дивився на него зпід насуплених брів.

„Очі — чортівські“, занотував писар.

„Як твоя фамілія?“ спитав писар Миколу.

— У мене хвамелії нема, — відповів той.

„Як, то ти з „непомнячих родини“?“

— Еге . . . Нежонатий, — пояснив Микола.

„Що за несінитниця?“ обізвався начальник зза столу, почувши відповідь Миколи.

„Тебе питаємо фамілію, назвиско твоє?“

— Ага? . . . хвамелії не маю, бо нежонатий, а наз-

виско мое Микола Барській, там мої — . . . тай замовк трохи не сказавши, що там у Барі лежать його мощі.

— А ви хто? — спитали Бога.

— „А ми ніхто!” втяв той.

„Ага, недаєте показній? Нічого, посидете в нас трохи довше, то ми будемо все знати, хто ви і відкіля,“ усьміхнув ся начальник: „Відвести їх назад у No. 16”

Їх відвели назад, позабиравши від них усе, що лиш ті мали. Коли вели назад, то знов Бог бачив, як надзира-телі на руках несли якогось арештованого. На него страшно було глянути; ухо відірване і висіло на шкірочці, ніс розбитий до кістки, під вибитим оком чорний синець, на руці поломані пальці. І кров його на мучителях його.

— „Римське гонене на християн, тай тільки!” думав Бог.

— „Ну досить з нас сего!” сказав Бог, і сотворив чудо і вивів себе і угодника свого з темниці на вольний світ.

Утеча.

Над Петербургом висіла червонава пелена туману, кругом гуло і стугоніло. Без торб, без ціпків, (бо все засталось у вязниці,) у самому дранті, пронизані холодною мракою, переходили наші старці улицю за улицею, поспішаючи геть від царської тюрми.

— Добре, що хоч шапки в казні були забули, як до канцелярії ходили, а то простоволосим довелось б шпацерувати, — радів Микола поспішаючи поперед Бога. Коли здибали ся з поліцаями, а їх скрізь було, як нерізаних собак, тоді наші старці обминали їх потихеньку, і коли поліція лишалась позаду, тоді зачинали від неї утікати.

Улиця раптово скінчилась і Бог з Миколою вийшов над берег закованої в граніт ріки. Грізно котились чорні, німі вали, ріка Нева несла свою широку воду свobodно і гордо через столицю тирана. Геть вниз пересувались білосуваті огники парівців, а просто під берегом чорніли берлини. За річкою знов підводились величаві забудови. Був вже початок північної осені; Нева дихала холодом; з шкляним дзвенкотінем плало вже по ній кригове „сало”.

Моторошно стало Миколі, чуючи той дзвенкіт надходячої зими, і він трохи не з плачем звернув ся до Бога:

— Господи, коли вже воля твоя така, що хочеш ти оглянути землю свою, то ходім в теплі землі, ближче до Ірію, — бо пропадемо тут з голоду та холоду, — благав угодник.

— „Кажі, де найбільше бунтувались пролетарі ті?”
грізно підступив до Миколи Бог.

— У Москві-місті великий бунт був, — відповів сумно сьв. угодник.

— „Туди і підемо”, поклав Бог.

— Господи! невже пішки підемо? — злякав ся Микола.

— „По старому обичаю”, відповів Бог.

— Господи! не карай так тяжко ніг своїх! Се ж лісами та багнами, дорогою тяжкою йти треба . . . Далеко ми від Москви, міста сьвятого.

— „Так щож!.. Чи фараонову колесницю зведиш запрягати чи що?” усміхнув ся Бог.

— Тепер люде вигадали машинами їздити, такими возами, що нара їх тягне, поїдьмо і ми, Господи!.., благав Микола: Ми бо ніколи по сих північних безвістях не ходили, чужа і незнана нам земля ся, тільки по дурному блукати будемо.

— „Паньство машинами тими їздить.... Не поїду!..” пробубонів Саваоф.

— „Нї, Господи! Усякий люд їх уживає, бо розділений є на три класї. Пани в першій їдуть, підпанки у другій, а недопанки та чернь у третій... Поїдьмо, Господи, хоч у третій, — пояснив угодник.

— „Хтож поділив людей моїх на три череди, чи не рівність — був заповіт мій? Ану ходїмо, подивлюсь на поділ той!” обурив ся Бог.

— Не знаю тільки, де вози ті стоять, почіхав собі потилицю угодник, бачучи в роспуці, що що не крок, то глибше і ширше стає прірва межи ним, а Богом.

— „Піди розпитай ся в тих воїнів, що тобі „гостинницю показали”! глузував Бог.

— Вам тільки сьмішки! — обізвав ся сьвятитель, о-

глядаючись навкруги. І ось вони побачили, що якась людина підійшла над річку і впала на землю. Бог з Миколов підійшов до неї, — се лежала і плакала якась дівчина, простоволоса, у чорнім подертім плахитю. Микола потрусив їй за плече:

— Дівчино! дівчино! скажи, куди на Москву дорога? —

„Чого вам?.. відчепіть ся від мене нещасної!” ховаючи голову між колінами, сердито в плач відповіла дівка.

— „Та чогож ти плачеш, голубко?” спита її Бог, взявши за руку.

Дівчина підвела голову і, побачивши двох незвичайно вбраних дідів, перестала плакати. По хорому личку її ще котились сльози, запалені горячкою очі блищали не добрим огнем, кволе тіло її скулилось від студії і тремтіло.

„Чого вам?” знов спиталась вона.

— Чого плачеш, голубко?” спитав її Бог, котрому серце краялось від жалю, дивитись на людську дитину.

„Чого плачу?.. Жите остогидло!.. Досить наїлись вони тіла мого!.. Не можу більше! Пропаща я!.. Утопитись хочу, от що!” сказала вона тремтячим голосом і знов заплакала.

— „Не плач, голубко!” не знав Бог чим її порадити. А дівчина знов сховала голову межи коліна у свою брудну спідницю.

— „Не плач”, сказав її лагідно Батько усіх людей і взяв за голову. Дівчина змовкла і глянула в його добре лице.

„Пропаща я!” сказала вона суворо.

— „Та з якої радости?” спитав Бог.

„З життя роспутного! Коли було тіло, то і їли, а як

з'їли усю мене, пранцями, хворобами всякими надїлили, то тепер нікому я непотрібна, ніхто й шкірки з хліба не дасть посмоктати... Утоплю ся!..“ І в роспачу хтіла скочити у річку.

Бог схопив її за руки.

— Та скажи, дурна, куди на Москву дорога! — крикнув на неї вгніваний Микола, не люблячи бабського скигленя.

„На Мос-кву? ростягла дівчина: Вам на залізницю, чи що“.

— Еге, на машину сїдати.

— А ген, бачите, чорніє міст... Перейдїть по нїм, а відтам проста дорога до двірця... Де вакзал, питайте“.

— Ну ходїмте! — потяг Микола Бога за рукав, та дівчина схопила Бога за другу руку і крикнула йому в лице:

„Не дав ти мені втопитись, старий хріне! Та як не сьогодні, то завтра, а утоплюсь!..“ і дівчина з плачем побігла і зникла в пїтьмі близчої улиці. Бог сумно дивився їй вздогін; Микола сїртав його за рукав:

— Та ходїмте... Роспутниця то якась божевільна!..

Бог обурив ся:

— „Я бог страждучих і впавших!“ крикнув він в лице своєму сьвятителеви і пішов геть до мосту.

Угодник здвигнув плечима:

— Усе з своїм демократизмом пхаєть ся! Коли так ту голоту любиш, то йшов би собі справді у старці, або куди инде!.. А то демократ, а у боги лїзе! — лютував Микола, посьпішаючи за Богом до мосту.

Перейшли міст і знов протяглась перед ними довга невідома улица.

— Колиб мені тебе з Петербургу витягнути, щоб хоч нічого про царя не довідав ся, — шепотїв Микола

радїючи в серцю, що так легко вдало ся йому ⁹намовити Бога лишити столицю.

— Чи не блудимо ми Миколо? — зменшивши ходи, оглядав Бог улицю, де на зустріч сїяв їм безконечний шерег ліхтарів.

Поспішали трутуарами люди, а пелена ночі ховала від очий другий кінець улиці. Треба когось поспитати, пробубонїв угодник.

Побіч з ними тою ж улицею ішов високий, з великою бородою, з торбиною на плечах якийсь майстровий. Микола підійшов до його:

— Добрий вечір!

— Чого? — не зрозумів майстровий, що Микола поздоровкав ся з ним.

— Скажи братику, куди його на вакзал, на чавунку? — запитав угодник.

— Ви їхати, чи що кудя хочете? — не спиняючись питав і йшов далі майстровий.

— Еге, нам до Москви дсбитись треба.

— Йдіть за мною, я теж до Москви іду, — ступав далі робітник, і вони в трох пішли далі.

— Ви хахли, чи що? — оглядав їх рудий.

— Та хахли, як бачиш, — махнув далі рукою Микола.

— Коло вас і річий жадних нема? — роздивляв ся робітник.

— Були, та обікрали нас, — брехав угодник.

— Ви щож, на відпуст, чи що . . . а може до царя на поклін занесли свої мужицькі голови? — не дивлючись на наших старців ідучи, питавсь далі робітник.

— Який цар? — крикнув Бог.

— Та що ти маленький, чи що, що не знаєш, що над нами імператор панує? — глипнув на Бога робіт-

ник.

— Може Деоклеціян? — шукав очима Бог Миколу. А той сховав ся від його ока сьвятого за плече майстрового.

— Не Деоклеціян, а Микола Людоїд, Кровопієць! Чи ти старий з неба впав, що не знаєш, що хто тепер царем у нас, що він з народом виробляє, скільки річок людської крови випустив, запихаючи нарід у своє царсько-шляхотське ярмо?

Бог полапав ся і відповів; Старий я сину, на печі лежу, просом пересипаю ся, нічого не знаю що на землі діє ся. Тільки мені здавало ся, що на землі правда царствує, а про царів то я вже думав, що їх давно вже нема.

— Ха, ха, ха, от хахол! — реготав ся рудий, а червона борода його хиталась на його груди: Правда, кажеш? Та яка тут правда! . . . Правда у в'язницях від віку до віку, у князів, панів та імператорів сидить на ланцуху, уся покалічена, синцями збита! . . . Не правда, а кати панують на землі над темним народом. Не було ще правди, і як революція не випустить з царської в'язниці, не бачити нам бідним її до кінця сьвіта.

— Стривай, стривай! . . . хапав Бог робітника за руку: Та я сам вже бачу що воно не так . . . а хиба Константин Великий як приймив християнство, невже він не зрік ся царованя? А щож се значить приймати християнство? „Хай не буде між нами ні рабів ні панів” . . . Ну, а потім мені казали, що на землі руській поганство вже щезло, що всі люди поробились християнами.

— Знаєш що, — глянув на Бога остро робітник, — начитав ся ти всїлякого дрантя: життя сьвятих, та дурцких посланій, і верзеш тепер дурниці. Давби я тобі добру книжочку прочитати, та одна вона в мене;

рідне село хочу її віднести, там теж тьма, ветри непролазимі... Нема діду правди, нема! Поки народ спав, пани все в свої руки забрали, вони скрізь народом як художобою екзецерують, скрізь те зіле халдейське народ глушить, життя нема! . . Читав я, що і у вас під Києвом селяне рухають ся, дідичів палять. Хай, так їм і треба... Ну хлопці, тепер мовчіть. . . стація.

Перед брамою стації довгою низкою стояли звощики і як фараон, ходив поміж ними поліцай, в білих рукавичках. Фіякрами під'їздили до стації, пани з великими валізками і кошами, ставали з пихою, кидали нужденним звощикам срібного золотого, і проходили до стації, а пакери з білими фартухами похапцем несли на своїх хребтах панські річи.

Робітник провів наших старців в простору галю третьої класи. Там ще не було людей. Сиділа лише якась бабуса, загорнена в чорну велику, та в шкляних дверях стерчав високий як дуб жандарм в сірій шинелі. Крізь шибидверий видко було як пересували ся вагони. Цілий двірець тряс ся від проїзджаючих льокомотив. До галі увійшов молодий желізний служачий з ліхтарнею в руці.

— Скажіть товаришу, коли буде потяг на Москву?
— спитав увійшовшого рудий майстровий.

Той витяг з кишені великий срібний zegарok на здоровому ланцуску: — Точно за годину, — відповів служачий і розчинив двері на перон. А там з перону сунула ціла лава народу. Прийшов потяг. Несли торби, валізки, кошики, мішки, дітий. Оди паний хлопець награвав одною рукою на гармонії притуливши її до ноги, а другою обхопив за шию п'яного як і він сам жовніра. Галя наповнила ся людьми, гаміром і димом мархотки.

Ну, хлопці, от що, я білета брати не буду, а ви як

вам заугодно, — сказав до наших старців рудий.

— А на що він нам здав ся, і ми не будемо — відповів Микола.

Бог роздивляв ся на переходячих людей. Один хорий блідий вузькогрудий хлопець упав біля дверей, несучи поперед себе велику скриню. Жандарм, котрий до того часу стояв нерухомо і спокійно пропускав попри себе людей, побачив, що йому тепер знайшла ся робота. Скочив до упавшого хлопця і торохнув його своїм кулаком по плечах. Хлопець ще дужше зблід і витяг ся своїми вузенькими грудьми на своїй скрині.

— Так ти жабо, лежати тут думаєш? — жандарм ще раз штовхнув парубка.

Хлопець застогнав і став волочити свою скриню геть від дверей. З уст його капала кров на підлогу, а жандарм вже знов стояв рівний, нерухомий, перепускаючи своїми волячими очима переходячу поуз себе публику. Бог з сьвятим Миколою сіли на лавці під стіною, недалеко дверей. Майстровий поклав коло них свій клунок і кудись щез. Миколі було так погано на душі, неначеб то він наїв ся давучих груш. Бог на його все дивив ся. Противний був йому угодник його. Чув сьвятий дух його як тріпоще душа Миколова з страху перед карою. Піду до кінця путі моєї і суд мій буде судом діл твоїх, сказав Бог душі угодника і, насупивши брови дивив ся на метушню публики. Микола зблід, почувши слова божі, почув мов весь сьвіт валив ся під ним, і скривилось лице Миколове. Трохи не півтора тисячі літ був він паном землі і неба, а тут повернув властитель з далекої подожі. Побачить він все і кару дістануть нещирі слуги його. Так довго просидів Бог з Миколою. Приходили люди і сідали на лавках біля них. Теж мовчали або шепотіли. Декотрі грамолили ся

з своїми кошиками та клунками. Поволи чорна маса відїзджаючих зросла. Уже не було де сидіти, багато стояло. Біля кас витяглись цілі низки подорожних щоб купувати білети. Там теж з'явилось двох жандармів. Безперестанно стугоніли приходячі поїзди. А Бог роздивлявся на пасажирів третьої класи. Темний, чорний люд. Нема радісних лиць. Коли ген у тої дівчини, що сидить на своїм кошику під грубою, з'явиться на блідім личку усміх від якоїсь думки, то очі тоді ще дужше відсвічують віковичним сумом.

— Ну, хлопці, треба нам в вагон! — мов виріс з під землі рудий майстровий.

Бог розбудив Миколу. Рудий скинув собі на плече клунок.

— Ідіть за мною, — сказав він, і розпихуючи людей, пішов до дверей на перон.

— Валпі білети — спинив їх в дверях кондуктор, а жандарм притримав рукою двері.

— Маємо білети... пускай! — пускай! — рвонув робітник рукою двері; жандарм скочив до него:

— Покажи білет!

— Та ти що, щоб я тобі білет показував? — зчіпився майстровий з жандармом: Що се за порядки! Ще через тебе потяг спізню! —

— Як я відведу тебе куди треба, так ти не один а двацять потягів спізниш! Мордо ти руда! Без білета захтілось проїздитись...

— Ваш білет! — покинувши майстрового вчепився жандарм до баби міщанки, що несла поперед себе великий кіш. Та спинилась, застановила своїм кошем двері і стала розв'язувати хустку, добуваючи з неї свій білет. Люди перлись до дверей, кричали і нарікали на затримане в дверях. Жандарм ужив власти і баба з кошем ви-

летіла за двері.

— Ваш білет! — Показуйте панове свої білети! — викрикували кондуктор з жандармом.

Майстровий геть відійшов від дверей, Бог з Миколою пішли за ним. Вони навчені раз поліцейськими, боялись навіть близько підійти до вратаря-воїна.

— Що маємо робити? — підступив Микола до робітника, котрий стояв і щось думав розставивши широко цебаті ноги.

— Треба хлопці білети купити, інакше сі Фараони не пропустять, ходім у чергу станемо, — і робітник став розпихати публику в напрямку каси.

— Та у нас голубчику гроший нема! Нема защо купити, — казав Микола йдучи за майстровим.

— Чи не бачив, що без білета не пускають? Значить не можна! відізвав ся робітник став в хвості низки і задерав в гору голову, заглядаючи чи довго ще йому ждати. Микола обернув ся до Бога:

— Господи, гроший не маємо.

— Піди проси в ім'я мое, — сказав Господь.

— Слухаю Господи, але і ви йдіть на роздобутки, бо хто знає, може ви щасливіші.

Бог потакнув головою і вони розійшлись. Микола скинув картуза і простягаючи руку, заскигнів між людьми:

— Дайте копіечку на шматочок хліба, ради душі спасеня, ради родителів ваших, ради мук вічних...

Якась тітка зжалілась і кинула йому три копійки. Інші подорожні тільки озирались.

— В нас самих нічого нема, — бурчав дехто.

— І куда поліція дивить ся, що всілякі босяки в публичнім місці людей турбують? — обурювалась до своєї сусіди, повнолиця, чорновида, гарно одягнена молоді-

ця, жінка дрібного купчика.

— Дайте ради Христа спасителя каліці убогому, на пропитанечко, на пробуванечко, — простягав на всі боки Микола руку. Довго він ходить уже а всего лиш три копійки роздобув.

— А щоб ви всі вигоріли — лютує душа угодника: На пропій, на розпусту, то грошей не жалуєте, а на душі спасеня, то не має. Підійшов Микола до купчихи:

— Дайте на дорогу далеку каліці неробочому!

Але ся скипіла, випяла стан і тупнула ногою:

— На дорогу тобі? На горівку ти жебраєш, п'яницюго, босяку ти один!

Збентежений Микола скоро від неї відступив ся.

А Бог тимчасом вийшов з галі ІІІ.кляси до галі що біля вихідної брами. Під кольонами, біля кошиків та валізок стояла висока струнка панночка в крисатім, синім капелюсі. Навкруги метушились пакери. Враз підійшов до панночки жандармський офіцер з двома жовнірами і звелів розчинити валізку. Панночка зблідла. Жовніри силою роздерли валізку, звідки посипались набої і револьвери. Панночку схопили жандарми і поволікли.

Іще одна жертва, — зітхнув Бог.

Головною брамою входили пані проходячи до І. і ІІ. кляси. І став придивляти ся Бог до очий того панства. І побачив що сьвітять вони призирством і зневагою до всіх і усього, що не полужене панскостию. „Тіло мое бог мій” виписано було на чорних душах дукарів тих. „Ми царі і красше сотворіне боже” думали свинковаті серця їхні а тіло пестило ся в дорогих сукнах та шовках. І йшла пиха та до ІІ. і І. кляси під ноги собі не дивлючись.

— Знаю вас, — сказав Бог: Було вас багато за часів моїх, знаю ваші очі, і серце і душу знаю вапу, п'явки.

тидкі на тілі народу мого. Нерони, Патриції, поклонники Ваалови, поклонники телця золотого! Все по старому, зітхнув Бог: Праця сина мого пішла на марне: Раби двигаютъ скрині як колись на піраміди фараонівські... Одіж инша а все по старому.

— Мамо, подивись, який нещасний дідусь з білою бородою. Дай йому мама дзіньо... — почув Бог у себе за плечима діточий голос і обернув ся. За довгий сак високої повногрудої пишавої пані з рожевою гарною як троянда головкою чіпляла ся вбрана в біле повненька як медведятко дівчинка. Пані відійшла трохи на бік, але бідна дитина кричала:

— Мамо, дай копійку!

Пані витягнула з кишені буракового кольору гаманець обліплений перламутром і дала дитині мідяка. Але дитина кинула мідяком об землю.

— Дай білу копійку, — виридувало паня.

Пані подала її срібний гривиник.

— Велику дай! — не хоче брати гривеника дитина.

— Ну, на тобі увесь гаманець, — засьміялась пані. Дівчинка сопучи, взяла гаманець, витягнула з него срібного карбованця і тоді віддала гаманець матері, потім пішла до Бога і впхнувши йому карбованця сама вернулась до матері.

— Всі ви гарні як малі, а що з тебе отсі карбованці зроблять як виростеш? --- сумно усміхнув ся Бог: Та я прийшов усіх вас, дітий моїх визволити --- одних з нужди, других з богацтва...

Пані з донькою пішла до почекальні І, кляси, дівчинка все чіплялась їй за убрание, позираючи на Бога чорненькими оченятами, доки не зникла.

Бог пішов шукати Миколу. Недалеко від каси почув його голос:

„Дайте бідному каліці неробучому”. Бог підійшов до угодника:

--- Ну, що Миколо, багато напросив?

--- Три копійки, щоб вони виздыхали; а як вам пофортунило?

Бог дав йому карбованця.

--- Перший дзвінок на Москву! --- кричить і дзвонить в дверях Швайцар.

Микола шугнув до каси. Купував білет якийсь грубий купець, а за ним стояв вже наш майстровий.

--- На голубчику гроші... на нас двох... до Москви, турбував ся угодник.

--- Так би й давно... Тільки щож ти мені даєш одного карбованця?

— Та більше не маю. Щож його робити? — сполопив ся угодник.

— Я вам куплю до першої стації, а там їдьте вже „таншою тарифою”, шварцуйте...

— Три білета — схилив ся майстровий над віконцем каси, кажучи назвиско стації.

Грюкає машина, пробиваючи білети і наші подорожні знова пхають ся до дверей на перон, тримаючи кождий в руках зелені квітки. Швайцар дає другий дзвінок.

У вагоні.

Довга низка возів: сині, жовті, зелені. Дзвонять острогами, ходючи по перону жандарі, вилискують шляхи салдатської патрулі, що розставлена вздовж возів мов не рухомі слупки. В двері вагонів III. класи преться публіка, давлючи один одного, аби захопити собі місце, бігає якийсь молодий панок в довгім пальті та циліндрі і кричить; „Носильщик! Но. 8 носильщик!... Чи ви не бачили носильщика Но. 8?” питає він, спинюючи пакерів, що поспішають з річами до вагонів. Ті не звертають на його запити уваги. Котяться з гуркотом тачки з багажом, бігає, чогось стурбоване залізничне начальство. Двоє паних учнів малярської школи волочуть попід пахи третого, п'яного як ніч, свого товариша (видно Болгарина), котрий кричить: „Хай живе Болгарія!“ Зачувши той страшний виклик „хай живе“, жандарі сполошилися, як роздратовані оси і, схопивши болгарського патріоту, поволокли до буцигарні. На ганку вагона сховавшись в темрявах сіней, прощаються, цілуючись молоденькі гімназист та гімназистка, повільною ходою, дивлячись з призириством на „чернь“; йдуть дуки до вагонів I. та II класи. Кондуктори стоять при сходах вагонів, сьвітючи ліхтарями.

Майстровий з нашими старцями поліз був у новенький вагон III. Класи.

— „Для чистої публіки... Проходьте у передні вози“, завернув їх кондуктор.

Майстровий тяжко заляв на той поділ людей на „чистих“ та „нечистих“, але мусів відступитись. Пі-

пили до передних вагонів.

В освічених з середини вагонів видно як ходять, приміщують ся люди, зсаджують свої річи на полиці, розбирають ся.

Вдарив третій дзвінок. Майстровий скочив у ближший вагон III класи, Бог з Миколою поспішили за ним. Угодник зашпсртав ся на сходах і добряче торохнув ся коліном до дошки, на силу видрапав ся. Сюркають свиставки кондукторів, трубить машина і потяг поволи рушає. В вікнах мигають люди, ліхтарі. Колеса цокотять, машина додає ходи. „Ідіть сюди, тут є пляц“, махає рукою на Бога з Миколою майстровий.

Ті обережно як кожда людина що вперве їде машиною, беручи руками за полиці та лави, приходять до гукаючого на їх робітника. На одній лавці сидить сивий дрібний московський купець з великою білою бородою, а проти него його груба ще не дуже стара жінка. Купчиха хрестить ся, старий розв'язує клунок і витягає з него бляшаний чайник, цукор та хліб. Разом з ними сидять двох фабричних хлопців з гармоніями в руках. Один потихеньку награвляє. На другій лавці супроти хлопців сидить бліда висока жінка, запята в велику жовту хустку, а коло неї хлопчина літ дванадцять її син, у старім батьківськім пальті, що на него за велике. Решта лавки заставлена всілякими клунками та чемойданами.

За переділом, куди звав наших мандрівників майстровий, одна лавка була цілком зайва, а на другій розсілась ціла жидівська фамілія. Молодий Жид з невеликою русявою борідкою спер ся головою на лутку вікна, його бліда вбого убрана жінка тримає на своїх тоненьких сухих руках немовля, а двоє більших дітей з кучерявими головками та великими чорними очима посідали

по обох боках матері і сидять чемно. Посідали і наші подорожні. Свічки над дверима в ліхтарях блимають, ховають ся чорні нічки, а поїзд стугонить, геть видераючись з Петербурга.

„Тепер от що, братці давайте мені ще по дному карбованцю, я пораджу ся з кондуктором, щоб, мовляв, доїхати нам до Москви не пересідаючи”, сказав майстровий.

— „Нащо ж до поради та гроший?” здивував ся Микола.

„Який бо ти дурний! Та білет ти маєш тільки до першої стації, а не до Москви. Коли кондуктора не підшмарувати, то зроблять нам висідку”, пояснював майстровий.

— Бачиш, голубчику, отсі три копійки. — Більше, ані шага не маємо, — витаяг Микола з кишені мідяка.

„Ну, та вам з пересядками.” сказав рудий.

— Як се воно з пересядками,” сказав Микола.

„А так, що на одній стації сідаєте до вагона, а на другій в потилицю з вагона, виставлять”.

Микола похнюпив ся.

Жид тим часом прислухав ся про що радять наші подорожні.

— Приготуйте, панове, ваші білети!” почув ся викрик кондуктора в другій половині вагона. Незабаром двері розчинились і, увійшовши до переділу, кондуктор повторив:

— „Приготовте ваші білети!” Се він говорив так урочисто, мов принаймі за ним ішов який пророк, або губернатор, котрого він віщував.

Усі полізли до кишенів по білети. Увійшов високий, грубий оберкондуктор а другий кондуктор сьвітить йому ліхтарем.

— Ваші білети давайте, панове — бубонить „о-

бер," махаючи сріблястими щипцями.

— Москва!...прибиває ними білет Жида.

— Вам зараз вставати, — переглянувши білети наших подорожних, пояснив обер,

— Ваші білети, прошу!" чути вже запереділом його голос. Тріскають щипці.

— Рязань... Пересідати в Москві, — бубонить далі оберкондуктор.

Майстровий підвівся і вийшов за кондукторами, Потяг летить в пільмі ночі.

Бога дивувала ся їзда машиною, дивував той винахід людський, чого йому і в голову не прийшло зробити підчас творення світу.

„Мудрим поробились малюки ті... Не дурно нажерлись яблук з дерева зрозуміння добра і зла," думав Бог. А Миколин мацьок почав нагадувати угодни-
кови, що вже майже дві добі він нічого не їв. Як на Миколину злість Жид витяг з під лавки кошик з поживою і, добувши з него велику жовту булку, почав краяти.

— Дайте, хлопці, сюди мій вузлик. Я зниженою тарифою, мовляв... — сміється, вернув майстровий: А ви маєте зараз пересідати. Бувайте здорові. Узяв з Миколиних рук свій клунок і вийшов до другого вагона.

„Щож нам робити?" дивиться угодник на Бога. Бог здвигнув плечима.

— Що вам робити? загомонів Жидок: У вас грошей чи що нема?

„Та як бачиш!" не хочучи заходити дуже в балачку з Жидом, відповів Микола.

— А вам куди їхати на Москву, чи що?... — перепитував Юдей.

„А тож куди?... На Москву, еге."

— Знаєте, коли у вас немає білетів, то вам пора-
джу: Залізьте отсюди під лавку, а ми вам ноги кошика-
ми затулимо. — Жидок нахилив ся і витяг з під лавки
ще один кошик і поставив потім його під лавкою так,
щоб ті, що переходять вагоном не зауважили, що під
лавкою хтось лежить.

„Та як се туди лізти? Та як же воно?” скривив ся
угодник: І ще що скажеш?”

— Там собі ляжете тай виспитесь, радить Жидівка:
Хоч воно і не на пиринах, зате завтра в Москві будете.

— Поліземо, буркнув Бог: Дотерпівший до кінця
той спасен буде. Хоч виспимось.

— „Виспиш ся коли вже два дні в роті ані крихтини
не було!” крикнув на увесь вагон угодник, позираючи
заздрісними очима на жидівську булку.

— Що? Ви вже два дні нічого не їли? Нате пожало-
сти... Беріть не церемоньтесь, бож ми земляки, — зами-
тушив ся Жидок, подаючи Богови та Миколі по велико-
му шматки булки.

— „Дякую”, подякував Бог, а Микола вже набив
собі повну хавку булкою і тільки сопів.

— „А ви-ж звідки будете?” поспитав Бог Жидка.

— О, дуже здалеку... Аж з Катеринославу.

— „А ми з Переяславу, „проказав крізь набитий
булкою рот Микола, боючись, що Бог забув назвиска по-
вітів на Україні.

— А се їдемо тай не знаємо куди, — сумно сказала
Жидівка.

— „Як се!” глянув на неї Бог.

— Бачите, нас вислали з Петербургу, бо не маємо
права „жительства”. А тепер доїдемо до Москви, а й
там не маємо права... А гроший уже не має, і заробити
не дадуть. Знову далі гнати муть, — Жидівка запла-

кала.

— „Що за комедія?! крикнув Бог: Чому у вас того права немає?”

— А тому, що ми Жиди, додав Жидок.

— „Ну так щож що Жиди. Чиж ви не люде?” дивувався далі Бог.

— Колиб усі так думали, як ви, усміхнулась Жидівка: А то ось був погром у Катеринославі, розбивали Жидів значить. І нас побили. Мали ми крамничку з бакалією, усе хулігане викинули на улицю, понищили, собі позаносили... його ножом у бік так дали, що цілих два місяці відлежав...

— „Та защож се вас розбивали?” — крикнув Бог.

Жидівка гойдала на руках свою тиху дитину, хлопчики її спали поклавши свої кучеряві голови в пелену матері. Жид сидів в кутку відхиливши голову до стіни. Микола вминав булку. Жидівка говорила далі.

— За те кажу, що ми Жиди. Від начальства такий приказ був, що на три дні можна Жидів різати в уся Росія. Ото вони набігли і почали розбивати... А самооборона стріляє, а салдати стріляють на самооборона. Ох... — і її перове тіло стріпнуло ся згадавши усі ті пережиті страхи.

— Та як же так? Як те начальство сьміє гоненія такі робити?” — закипів гнівом Саваоф.

— А такий ми вже нещасний нарід жидівський. Кажуть, що бог розгнівався на нас і розсіяв нас по усій землі, і усі хто тільки не хоче, може над нами знущатись...

— „Та се вже брехня. Отсе вже неправда,“ скипів Бог; „Чи бог, бог любови і всепрощення, чи він може віддавати на муки людей своїх?“

— Так кажуть, і я так кажу, — відповіла в простоті серця свого Жидівка.

„Ціж Жиди розіняли сина твого єдинородного,” зашепотів на ухо Микола, проликувши послідний кавалок жидівської булки.

„Вибач їм, отче, бо не розуміють що роблять,” згадав Бог слова свого Сина і здрігнув, глянувши на лице сидівшого в кутку Жида. Воно так було подібне до образу Ісусового, таке сумне, таке змучене. І ще дужче противний став Богови Микола.

— „Так обрабували вас, а тепер і місця-спокою не дають?” звернув ся знов Бог до Жидівки.

— Від погромів утекли ми до Петербургу. Думали як небудь перебути лихоліте; та тільки змучились по дурному. Усе від поліції ховались. Єн одно на руки, я друге, а третє за спідницею волочить ся, і то що-вечера йдем шукати по знайомих, деб переночувати. . Поки поліція не піймала і не вислала... Дитина заплакала, мати зачала гойдати. Потяг зменьшував ходу, свистала машина.

— Ну, коли думаєте далі їхати, до лїзьте під лавку...зараз уже стація, порадив наших мандрівників Жидок.

— „Ну, лїзьмо, Миколо,” сказав Бог.

„Кращеб мені було бути свинопасом, а не угодником, коли маю отак поневірятись. — лїзучи під лавку і бючись головою об дошки, проклинав свою долю Микола. Угодник уместив ся під тією лавкою де сиділа купчиха, а Бог під лавкою де були Жиди. Затарахкотіло, загрусилась вагони, минаючи, „стрілки”, пара вдарила по гальмах і потяг став. Загрюкали двері, заметушились пасажири.

— Піду та кипячу принесу, тупотять коло Миколо-

лового лиця ноги старого купця.

„Вважай не спізни потягу,” чути голос старої.

Микола поклав під голову кулак і дивиться на звисаючі з лавок ноги. Тягне вітром по долівці з розчинених дверей. Угодникови холодно. Коло Божого лиця теж топчеться кільканайцять ніг. Жиди стелються спати. Прийшли ще чиїсь ноги в високих чоботях, певно новий подорожний... Бе перший дзвінок. Купчиха турбується:

— Сьвятителі-угодники! ще спізнить. —

„Мати моя пані,
Батько капітан,
Жінка моя рожа, —
А я шарлатан...”

Підспівує фабричний парубок, вторуючи собі на гармонії.

— „А що, дістав — окропу?..” — Три копійки взяли. Давай гербату, стара”. Старий лагодить гербату, купчиха розпаковує цілу крамницю усяких наїдків. Потяг знову рушив.

„Відцураймо ся сьвіту старого.

Здуймо порох його з напих ніг”, заводить фабричний парубок на голос „Ви жертвою в бою нерівнім лягли”. Його товариш старається йому помочі, та пофальшований мотив їм не дається.

„Треба заснути” думає сьв. Микола і жмурить очі. Вагони гойдає, колеса відбивають якийсь марш.

Бог лежить під лавою, підобгавши ноги, дивиться широко розчиненими очима на чорну дошку над собою. Гірко йому, гірко його сьвятій душі, баче вона, що муки Христові пропали на марно, що людоїдство і сита неправда царюють в сьвіті, як і царювали... Пару день як

на землі він, а на кілька то неправди надивились його сьвяті очі.

— „Стривай! До коріння, до коріння дійти треба. Загнуждай гнів свій і спутай помсту свою”, радить сам собі Бог: „До кінця роздиви ся, і тоді буде суд твій!”

Бліда жінка, що їде з сином, розмовляє з своїми сусідами на лавці, з купцями:

— Бачите, бунти оті, каже вона: Чого вони хочуть? Відібрати в панів землю та роздати мужикам. А що таке мужик? Розпуста сама. Я сама з мужицького стану і усе добре знаю. Було, як я ще була дівчиною, гербату пити. Поставиш у піч горщик з водою, щоб кипячу зробити. Та не гербатою запарюєш, а пахучою травою, котру сама в лісі і назбираєш. А тепер? Тепер давай мужикови і гербату, і цукор, і самовар, та не звичайний мідяний, а білий никильований. Не хоче мідяного пущувати, білий, каже, кращий. От і голод також. У нас в Рязані (рязанські ми) їздять хлопи до земства хліб фасувати. Та що їм з хліба, що їм з грошей? Усе що не дістануть, тут і пропють! Темний наш хлоп, дикий, заздрісний. Заздрісно йому на панів дивитись. А пани що? Пан навчив ся, його голова тисячі коштує, не то що наші солом'яні мозгівниці.

— „Т.. так”, сьорбає гербату купець, він давно такого погляду на нарід.

„Се ви помиляєтесь, втручається в розмову фабричний парубок: На чийй шкірі пани такі мудрі стали?.. З вашої роботи, от що!”

— З вашої роботи? А хто вам ту роботу дає, хто проводить як робити? — закопилила губу поборниця панів.

„Вивчіть нас і ми інжінерами будемо! Правда Ми-тре?” вдарив парубок долоною по коліні свого товари-

ша. І довго парубки сперечалися з тою жінкою, як могли боронили нарід. Аж посварились і, помянувши пару разів її „маму”, полізли спати на горішні полиці. А обурена жінка збила свою злість на синові, що він спить, що ще малий і не годен оборонити матері.

Купці тим часом напились гербати. — Що, більше не хочеш? — питає купчиха чоловіка.

„Дякую”.

— Ну, так треба начинє сполоскати. — Рука купчихи з’явилась під лавою і вихлюпнула трохи не пів кухлика киплячу, просто на лице сплячому Миколі. Той зірвав ся, як скажений.

— Дай і твого кухлика випорожню, говорить задоволенням від „чаєпитя” голосом купчиха. Не встиг Микола спам’ятатись, як знов з’явилась купчихина рука під лавкою і обпарила горячою гербатною лису голову угодника.

Угодник застогнав у тяжкім болю.

„Щоб тобі руки покрутило, щоб ти ніколи сьвіта-сонця не побачила!”

— Ну, хвалити бога, напили ся гербатки, а теперки проминемо яких зо п’ять стацій і знову побіжу киплячу принести. Люблю я в дорозі гербату пити, — каже любенько до своєї жінки купець.

„Що, ще киплячу?!.. Та ви мене усього, як поросся обпарите!” збентежив ся Микола, почувши наряду купців.

„Господи, господи!..” звернув ся Микола, до Бога.

— „Чого!” спитав той.

„Ви спите?”

— „Ні”.

„Мені тут чогось душно... Можеб ви лягли на моє місце, а я на ваше”... хитрить угодник.

Бог пішов на Миколине місце, а той на божє. Ледво

розминулись в тісноті під лавами.

— „Чогож тут мокро!” вмочив Бог руку в гербату.
„То я так впрів, господи”, збрехав сьв. угодник,
вмощуючись на новім місци.

Потяг котив все далі і далі через мочари та бори далекої півночі, мов якийсь птах, що тікає на зиму у соняшний Ірій. Незабаром всі пасажери вже спали, хто де примостив ся. Микола насвистував носом і пухкотів губами; йому снилось що він вернув до раю і грає з Великим Василем у хвилики. Тільки душа божя прокинулася, щоб вже більше не заснути. Бог сіртав ся на місци, його гриз нетерпець, не міг дочекатись дня, хтілось одразу побачити все і розпочати помсту над ворогами правди своєї. Але ще довго цокотіли колеса вагонів в пільмі ночі, аж поки не благословилося на сьвіт.

Білосуватий день поборов жовте сьвітло ліхтарів. Заворушились подорожні, забігали по долівці ноги, прокинув ся старий купець і почав на голос молитись. Грюкають двері, пасажери ходять вмивати ся. Хлопчики Жидівки за щось посварились і бють ся.

— Кіндер ша! — кричить на них мати.

Прийшов підмітач з мітлою, підмітає долівку. Вишпортовуючи сьміте з під лавок, зачепив своєю брудною мітлою за превілебний ніс спячого угодника.

„Чи тобі повилазило? Не бачиш, що тут люде спять, сучий сину!” кричить схопившись Микола.

— Що там таке! — нахиляєть ся підмітач подивитись під лавку: Ти чого там лежиш? Вилізай!

— „Так тобі й вилізу! Ще чого захтів?” не знає, що каже Микола.

— Коли не хочеш, то витягнемо! — і підмітач ухопив угодника за ногу. Той схопив ся за лавку руками.

— Ну, чорт тебе бери! почервонієпи, кинув витя-

гати угодника підмітач: Зараз кондуктора покличу, — сказав він і вийшов. Збіглись цікаві, прийшли кондуктори, покликані підмітачем. По не довгій боротьбі Миколу витягли з під лавки. Його нужденна фігура викликала велику веселість публики.

— А ось братці, і тут один лежить! крикнула та жінка, що все проти мужиків казала. Примусіли і Бога вилізати, та він і не пручався.

— Ваші білети? оточили їх кондуктори.

„Та виж у нас ще вчора у вечері забрали”, трусить ся Микола.

Кондуктори глянули один на другого, і один з них змовісно сказав:

— Ідіть за нами! —

Вийшли в сінці.

— По карбованцю з рияка! — насів на Миколу кондуктор.

„У нас отсеї тільки три копійки”, став благати угодник.

— Щож ви, хулігани паршиві, без білетів та ще й дурно, га? — Пика кондуктора почервоніла, і він люто почав товкмасити угодника під боки. Микола не встигав духу перевести.

— Так йому! так! — регочуть ся кондуктори. Потяг зменьшує ходи; стація.

Кондуктори розчинили двері, і Микола вилетів з воза, як бомба, ще коли потяг був в руху. За ним випхали і Бога.

Обидва лежать під насипом, після того, як трохи не поломили собі карків, перевернувшись пару разів коміть головою. Лежать і стогнуть. Потяг спинив ся коло невеличкої стації, де на стіні видко напис чорними буквами „Клин”.

Небо синє, ясне. Над пожовклими лісами зіходить золотеньке сонечко. По долині хитається легенька пелена туману. На високій горобині, оббиваючи червоні кетяги ягід, кричать дшпаки. Бог підвівся на ноги. Встав і Микола, сбтираючи з лиця пісок.

— „Перша пересїдка!” глузує Бог.

.... І злигався я з тобою на свою голову!” клине сьвятитель.

Котить тягаровий потяг. Йде від стації юрба робітників. Щоб з ними не здибатись, потягли наші мандрівники геть через треку до ліса.

На петербурськім шляху.

По великих горбах, що розтяглись на всі боки, стоять ліси. Чорніють бори, сосни та ялини; жовтіють, червоніють березові, осикові гаї, струсяючи з себе золоте вмираюче листе. А над лісами підводять свої довгі шії, закурюючи димом блідо-синє небо, димарі підмосковних фабрик. Між гаями, мов дороге сукно, постелились зелені сіножати. Рідко коли трапить ся виорана нивка. Ліс не хоче відступити людині своїх правічних прав, і де зо два роки не переходив плуг, там відводить ся вже буйний молодник осичини. З моху повід лісом виглядають руді головки білого гриба, великі, як тарелі, мухомори висипались геть на долину своєю червоною родиною, мов якесь паньство на прогульку. Де-неде пасеть ся ситий рябий сементальський товар, і пастух з жовтою як солома бородою, в старих личаках, з кошиком в руці на гриби бігає з ліщиною, завертаючи коров. Осінне сонце півночи горить над лісами холодним огнем. Бліде марево його плаза по сірому бруку петербурського шляху, що ліг через горби між лісами далекою кам'яною стьожкою.

Сьв. Миколі здаєть ся що і кінця не має тому шляхови. Ось трохи не цілий день йдуть вони по нему з Богом, минають горби за горбами, бори за гаями, а шлях усе біжить і біжить наперед них, мов хоче втечи від них, мов хоче замучити подорожних тою далечиною.

Високий Бог виступає наперед рівною ходою, розбиваючи широкими грудьми повітре. Вітер розмахав йому довгу білу бороду. Богови весело йти; сьвяті очі його.

го милують ся красою зеленого простору, груди рпивають ся сосновими пахощами.

Грубий угодник пристає, ледви шкандибає, злостить ся і буркоче:

— Ич цібатий! куди його так несе!.. До Москви! до Москви!.. І як його такими голоштаньцями туди прийти? Без грошей, без нічого!.. Босяки!.. Як босяків і ви-тають. Ні, коли вже засвербіло на землю, так треба було зробити по людському... Хоч в панській одежі... А то зробили по божому! По старосьвіцькому! Тьфу!... сплю-нув сьвятитель і став.

— Господи! не біжіть так, бо я з вами не постигну, в мене вже під колінами спухло!

Бог спенив ся. Перед ними зза дерева, просто над шляхом видко було високий одноповерховий будинок з червоним желізним дахом. У великих горішних вікнах відсьвічувалась жовто-горяча заграва заходу. В тім будинку колись містилась поштова стація. Поки ще не була побудована николаєвська желізниця, то царі їдучи кіньми з Петербургу до Москви, спинялись в тій стації, щоб відпочити і перебратись у свої „апарати” і далі вже їхати до Москви з усією царською пихою. Послїднім тут гостив цар Микола І... За його збудовано желізницю між Петербургом і Москвою, і з того часу та стація стала не потрібна. Впісля її віддав уряд московському земству (соймови), яке переробило її на повітовий шпиталь. Багато хорих селян та підмосковного фабричного люду перебувало в тім шпитали, приносячи туди на направу своє висмоктане капіталом тіло. Та послїдними часами став той шпиталь щось нелюбим московському губерна-торови. З страхом дивилась московська поліція на те, що земство обсадило той шпиталь докторами, докторками і фальшерами, про котрих йшла слава, що вони соціяліс-

ти, багато з них були вчені за границею... А до шпиталю так багато вчащало робочого люду... Се було небезпечно для царского уряду.

Наші подорожні минули шпиталь і менші будинки обведені цегляним муром і пообидва боки мурованки побачили невеличке село Чорная Грязь, так хаток дванадцять. Хати усі роблені з круглих колод, здебільшого фарбовані на червоно, або на темносинє, неогороджені, приміщенє на худобу під одним дахом з людським житлом, — як скрізь по Московщині. Біля великого сірого заїзду товчить ся народ. Стоять візки запряжені маленькими кіньми. В коршмі повно людей.

— Господи! можеб ми тут де попрохались на ніч, оглядає Микола село.

— Ходім в оту найубожшу хату, що край села, сказав Бог.

Але, коли обминали коршму, з неї вибіг до них паний, з збитим набакір картузом, обдертий і не вмиваний, босяк схопив бога за плече і кричав:

„Заходьте! заходьте, хлопці!.. Горівкою частують... Бесідник буде говорити... Заходьте. тут самі наші православні.

— А ну, зайдімо, Миколо, що се воно за бенкет у Кані галилейській, зацікавив ся Бог.

Зайшли. В просторій кімнаті нагачено людей, як оселедців до бочівки. Сидять за столами, на столах, стоять плече в плече. За одним столом видко високу, грубу постать якогось головатого, бородатого, патлатого, чорного як циган купця, котрий частує людей з цілої „четвертини“, наливаючи горівку, в великий синій кухлик. Побіч него молодий хлопчина крає червону ковбасу, котрою заїдають почастовані. Тої ковбаси накришена ціла миска.

„Підходьте, підходьте, рібята!... реве басом купець.

Люде, все вбрані як фабричні робітники в піджаки, високі чоботи та пальта. підходять, мов до причастія, декотрі хрестять ся, гиять кухлик сивухи, обтирають ся рукавами, або полами, набивають писк кувбасою і геть відступають ся. На їх місце підступають до шклян-ного божка інші.

„До Гамзія Гамзійсвичка проходьте! Пхає наших старців босяк: Гамзію Гамзійовичу! ось іще нашого полку прибільшилось... А підниси їм.

Гамзійович милостиво на них споглянув, інші розступились.

— Босячня з Хитрового ринку! сказав якийсь селянин на вздогін сьв. Миколаєви.

Бог не схотів пити. А Микола з жадобою припав до кухлика, а потім до кувбаси, набравши її повні жмені.

Стали на бік.

Босяки далі причащались. Червоні ники, опухлі очі. У декотрого тіло на руках було зчорніле від алькоголю, пальці трусились.

Присутні курили цигарки. Дим від тютюну сизим туманом висів над головами, поволи хитаючись.

Враз виліз на стілець якийсь панок в добрім чорнім пальті, кальошах і смушевій шапці. Наоколо кувпатого носа і чорних скорих очей, лютих і полохливих повела ся чорна кучерява борідка. Панок тримав в руках важку суковату палицю.

— Люде руські! христіяне православні! крикнув він і так махнув палицею, що вапно посипалось, збите нею з стелі, а слухачі в страху за свої голови розскачились на всі боки, полишивши „бесідника" на стільці серед хати: Чого терпимо? Доки насіне жидівське буде розпи-

нати неньку?! (бесідник спинився, наче щось проковтує, потім викотивши баньки, заревів): Через кого ми програли війну з Японцями, через кого зрада страшна усю країну нашу обгорнула? Вони, вони підкупили генерала Куропаткина, вони дали мільйони грошей Мікаді, вони зжидовили нашу інтелігенцію, рівноправя собі жидівського домагаються... Доки, доки терпіти їх будемо!..

„Смерть їм! Смерть! заревли з усіх боків вже заздалегідь навчені босяки, махаючи кулаками над головами.

— Брати! що смерть?.. (і бесідник тарахнув себе кулаками в груди) коли їхньою отруєю уся наша земля переповнена. Перша дума (рос. парламент) була жидівська. Про Жидів тільки й бесіди було. Убють нашого православного, мовляв, поліцая або ґубернатора, нашого рідного, — то думу се неохочить! А побили наші православні Жидів у Білостоці, чи Сідлеці — дума надибки: не сьмій Жидів зачепати! Як же се воно? Де правда?

„Не треба, нам думи! Хай живе самодержавіє!“ крикнув хтось з юрби.

— Ура! ревуть з усіх кутків босяки.

— Ура! Ура! скавулить уся юрба, мов зґрая вовків у марцю.

Оратор махає ломакою, щоб замовкли.

— І так щож?.. Студенти та інтелігенція та усякі зрадники запродались Жидам, Жидам нарід наш руський продати хочуть, свободи жидівської домагаються! Ми довго снали, ми довго терпіли! Але тепер нарід має сказати своє слово, мусить вратувати віру і трон. Має сказати зрадникам: „Годі! я руський; самодержавіє, православіє і народність—от те без чого я не можу жити!“ Еге, рус-

кий нарід мусить своїми власними руками приборкати жидівствуючу інтелігенцію, стерти її з лиця землі. коли не покаєть ся. А мало її вчили?! Ні! все на щось надію покладаєсь, в потайні товариства гуртуєть ся, все готує бомби проти нашої руської свободи! Долів їх христо-продавців, долів!

— Долів! долів! — реве юрба, а бородатий купець махає за спиною оратора великим блискучим ножем, що краяли ним ковбасу.

Втихають. Бесідник каже далі:

— І так нарід мусить засмирить зрадливу інтелігенцію показати їй, що чесний руський робітник, що чесний руський селянин тільки на лоні царя-самодержавця, царя батюшки добачає своє щастє, свою національну, народну гордість. А вони, ті інтелігенти, ті гадюки підко-лодні підлещують ся до темного народу неможливими обіцянками, дають йому лиходійні писання, книжки, відозви... Трутиною труять наш нарід!.. Ні, брати, годі терпіти, годі!... От у Чорній Грязі теж заплодилось гаде... (бесідник простяг палицю в напрямку шпиталю). Там з того сьвятого діла врачеваня недуг вони собі вертеп злодійський зробили. Старий розпусник цілий гарем собі з докторок та няньок набрав... Особливо та, що з Швайцарії приїхала... І ширять зраду межи людьми на цілу околицю... Але ми прокинулись, нарід руський на страх врагам своїм має засмирить їх!..

— Смерть їм! Смерть їм! — реве босячина.

— Покажіть їм, що живий ще нарід руський, що з нами бог! — і бесідник скочив з трибуни, чи то пак, з стільця.

— Ого! Стрівай, не плутай мене туди! — крикнув обурений, Бог, але за гармідером п'яної юрби не чути було сьвятого окрику його. А сьв. Микола стоїть розжа-

рений, очи палають, кров від горівки кипить.

„Ура!” репетує сьв. угодник враз з чорносотенцями.

На стілець витарабанилась величезна постать купця з ножем в руці.

От що, значить, ребята! За віру, царя і вітчину, як присяга значить... Громи їх, туди їхню маму! Щоб в нашій Чорній Грязі та зрадники водились! Нестерплю! В ім'я боже і царське!

— Ура! Гамзійовичу! Правда! потакує чорна сотня.

— Значить повчити їх зрадників на инакше, звів ніж до гори купчина: Ходім!

Грюкнула долівка, як Гамзійович скочив з стільця.

— З нами бог розумійте, язиці, і покоряйтесь, яко з нами бог! реве ведмежим басом купець; юрба висипалась на улицю і сунула в напрямку шпиталю.

Погром.

Натовп підійшов до шпиталю. Попереду величезний Гамзієвич, за ним бесідник з Москви, хлопчик з заїзду, біжить простоволосий мужик з сокирою в руках, за ними сунеться темною хмарою чорна сотня, Крик, зойк, стогін. Ноги тупотять по бруку. Кричать: ур-ра!! Купець тягне своє „з нами бог“! Сонце золотить верховіте далекого бору. Похапцем ховається під землю, побачивши „стару байку“. Його останні промінні цілують ся з рожевими шибами шпиталю. В вікнах першого поверху з'являються бліді облича хорих в білім убраню. Чорна сотня обскочила двері, які замкнені з середини.

— Натискайте натискайте, хлопці! висаджує плечима Гамзієвич двері. Десятки рук та плечий з зойком та криком натискають на двері, Репить стара брама, тріщать дошки і ось нападаючі провалились до середини разом з дверми. Чорна сотня пнеться до шпиталю.

— Панове! Стійте, тут хорі! не пускає їх низенького росту лікарка, розіпнявшись руками на дверях коритаря. Купець її б'є ножом в груди, хтось кулаком в плече, лікарка паде, десяток ніг копає її кволе маленьке тіло. Хулігани ревуть, з галасом, криком розбігаються по кімнатах. Чути крик жінок, плач, проклони. На першій поверсі гоготить гомін юрби. В низу дехто тягне ліжники, подушки, всіляке плахите!

Труп вбитої лежить в дверях головою до одвірка, підтікаючи кровю. Купець з ватагою газдує на горі. Піймали хвершала, убили обухом по голові. Двоє босяків знайшли четвертку спірітусу і вже заливають ся. Інші б'ють вікна. Кричать хорі жінки, насилувані п'яними

хулїґанами. Ось волочать двоє майстрових через коритар другу лікарку молоду, повногруду, її коси розстріпались, очі перелякані, поволокли до кімнати між хорих. Там чути її крик. Босячня бігає з нарабованим шматем.

— Братя! — вискочивши на крісло, репетує бесідник до озвірілої ватаги: Ходім самого їх головного! Купець махає ножом, усі збігають ся на долину. Лишається тільки п'яний майстровий, що силує ся зірвати з петель одну половину дверей. Микола скрізь поспішає за купцем. Боже око дивить ся на роботу пекельних дітей. Подались через подвіре до помешканя старого доктора. Він спочивав після важкої операції. Його сонного стягли з ліжка і вбили ломаками серед подвіря. Його сива розбита окрівавлена голова лежить лицем в калюжі; передсмертне тремтінє порухує жовті старі пальці. Труп схопили і поволокли по подвірю. Купець регочесь. Сьвятитель Микола з десятком хулїґанів газдують у докторськїм помешканю. Одні все бють, а инші що тільки можна вбирають на себе. Ось один несе велику лампу і садить нею з цілої сили серед кімнати в підлогу. Черіпе, нафта летять на всі боки. Другий гатить кріслом по вікнах, сиплять ся шиби, летять рами. Микола з двома босяками розбили писарський стіл, відки посипались декільки срібних карбованців. Кинулись збирати, відпихаючи та бючи один одного. Миколі перепало щось три карбованці. Один хулїґан натяг собі поверх пальта білу прасовану сорочку. Побачиши се, сьвятий Микола подумав: „Треба й собі по людському вбратись“, і схопив з стїни чорне бавовняне пальто доктора. Воно було йому трохи задовге, але угодник глянув на себе у зеркалі і радісно усміхнув ся. Нарешті він був вбраний „по людському“. Не встиг угодник на себе надивитись, а вже один хулїґан розторощив зеркало, кинувши в него мідя-

ним сьвічником. А шпиталь стогоном стогне. Летять з дзвоном з вікон послідні шиби. „З нами бог:розумійте, язиці, і покоряйте ся, яко з нами бог"! реве на першім поверсі Гамзієвич.

Трах-трах-трах! задокотіли револьверові вистріли на долні в шпиталю. З розбитих вікон, з переляканими пиками утікають хулїгани і метушаться по подвірю. Тікайте хлопці, тікайте! репетують вони.

Ттрах-трах-трах! чути вже стріли на першім поверсі. „Бий, їх, бий!“ кричить чийсь жіночий дзвінкий голос. Один хулїган появляється в вікні першого поверху.

Бм! — розлягається за його плечима стріл і він сплеснувши руками летить трупом на подвірє. Хулїгани лізуть через мур і тікають в поле.

Бм! бм! бм!.. гомонять револьвери. Микола вискочив на подвірє з докторського помешканя. Бог стоїть в задумі над трупом лікара. Тр-р-ах! і куля шарнула сьвятителя по заді.

— Господи, тікаймо! поволік бога до муру: Убють, тікаймо! белькоче в переляці Микола.

Тільки встигли вони видрапатись на мур, як з дверей вибіг Гамзієвич а за ним панночка з револьвером в руці.

„Бий їх!“ кричить вона ціляючи купця з бравнінгу, але в нїм нема вже куль і він не стріляє. Гамзієвич подався до муру. За панночкою вискочило з шпиталю двоє студентів в уніформах. На vzdогін купцеви засвистіли кулі. Одна зачіпила рукав сьв. Миколи і вирвала трохи вати з пальта. Сьвятитель упав за мур і побіг спотикаючись ногами об головки капусти. Бог біг за угодником. Та капуста не давала їм добре бічи. Її було цілий зелений лан. А за капустою хитав ся під вітром пожовклий ліс. Микола біг до ліса. Бог за ним. Вибіг хазяїн капу-

стняка з друком в руці і шпурляючи його на вздогін утікачам згадує їхню маму вповдовж і поперек. Тимчасом купець лише встиг вилізти на мур, та там і занімів прошитий кулями. Ноги по один бік, руки і голова по другим. Хулїгани розбіглись. На подвір'ю лишились труп доктора, панночка і два академіки. Панночка підійшла до трупа і присіла коло його голови. Паничі мовчки стояли над нею.

— Дорогий Петре Івановичу! Що вони з вами зробили? трохи заїкаючись, проказала потихо панночка. Підвелась на ноги, глянула на паничів і уста її затремтіли: Володю! тільки вимовила і з плачем впала на груди академікови. Другий панич витяг з кишені і наладовував револьвер дивлячись холонокровно на темніюче небо, де над лісом золотим серпом пливав місяць. На мурі чорнів труп купця, з вікон шпиталю линув иийсь плач. Академик повів панночку з шпиталю на дорогу. Другий пішов за ним. Переходячи шпиталь, вони бачили як жінки несли коритарем труп лікарки, на сходах лежав убитий бесідник з Москви. Академіки посадили панночку на візок і відїхали в напрямку фільварку „Луньово”. А надїхали вони з стації Сходня, куди академик заїздив по свою сестру і по товариша. Тому вони із'явилися пізньою помочію шпиталеви і карою на голови чорносотенців.

Знеможена дівчина притулилась до плеча брата. На капустнику стояв господар з буком в руці і позирав то на вибиті вікна шпиталю, то на потолочену капусту. Бога з Миколою не було вже видно. Синя холодна ніч насувалась зі сходу. Візок торохкотів вже десь далеко.

Під Москвою.

Тінями ночі повніє ліс. Гіле заплелось над головами чорним павутинем. Листе шелестить під ногами, наче хоче налякатись своїм невиразним шурхотінням непроханого нічного гостя. З тріпотінням зриваються з гіляк сполошені рябчики і зникають в синіх темрявах. Чорні смереки підвелись, мов якісь велетні, що вийшли на нічну придорожню роботу. Чорні страхи безшумно перебігають від одного стовбура до другого. А ліс дихає холодним дихом осені.

Над моховатою полониною виблискують в темно-синім небі золоті зірки. Шпалерами оточив полонину ліс і стежка перебігла її чорною стрічкою. Посеред полоники бовваніють дві постаті: святий Микола стоїть навколїшках перед Богом, простягаючи до нього руки. Бог сидить на старім моховатім пеньку і своєю святою рукою гладить вахкий мох.

— Господе! гнів твій смутить душу мою... стогнить Микола.

— А мені щож до того? дивить ся в простір Пан Бог.

— Господе! не відвертай лиця свого від чтущих тебе...

— Сеж яких „чтущих“? чи не тих злодіюг, що розбили увечері шпиталь?... І Бог відвернув ся до Миколи спиною. Замовкли на хвилину.

— Господе! дай сказати тобі правду, загомонїв знов угодник.

— Кажи!..

— Господе! не роздивив ся ще ти усього на землі і

гнівом неправдивим женеш вірних слуг своїх. Усе що ти бачив, уся кров та муки — сеж кров гонителів імя твого. Без сего не можна, не можна... Мечем зло від добра віють!...

Бог обурился:

— О, полово, вікчемна! о, уста лисичені! Чи мені треба почитателів іменя мого?... Хай гудять його, але хай чинять правду мою. Фарисею! чи той, що сьпівав: „З нами Бог!“ і обагровив руки свої кровію неповинною, чи ж він слуга мій?... Ні, слуги мої ті, що покарали визнаючих імя моє... Заговкни, онімій ти, прислужнику, ворогів моїх, не влестиш душі моєї! Терплю тебе доти, доки терплю неправду усю...

Бог підвівся з пенька і пішов по стежці у ліс.

Микола, як побитий собака, почвалив за ним.

— Куди подінусь від лиця твого і від духа твого куди втечу?... шепотів в роспуці угодник: Доле, доле! невжеж ти посьмієшся наді мною, угодником великим? Ох, закрутився!.. мотав сьвятитель понурою головою.

А листе шелестить, глузує з смутку Миколиного. Під ногами кричать роздусені гілочки. Дереву присунулись до стежки і покрили її своїми вітами. Стежка біжить з горба вниз, а там вилискує чорним діамантом вода. Стежка завершила вбік. Йшли довго понад берегом вузької Клязми-річки. Що хвилі з криком та лопотінням зривались з води табунці диких качок. На другім боці через долину розляглись лісові горби. В долині висіла сивою пеленою мрака. Стежка знов завершила до ліса, у старий чорний бір. Сосни стоять плече в плече, високі, рівні, як сьвічки. Темрява, нічого не видно, тільки під ногами чути стежку. Перейшли бір; на невеличкій полонині під березовим ліском бовваніє хата поліщука. Бог спинився і сказав до Миколи:

— Іди, просись, щоб переночували нас.

Микола підійшов до вікна і став стукати, Довго стука, уже й не пальцем, а кулаком, а відповіді нема.

— Та чого ти там, лісовику, розступив ся?! обізвав ся, хтось, і в темнім вікні з'явилося білосаве обличчє.

— Пустіть переночувати, ради Христа! відповів угодник, притулюючись до вікна. Обличчє зникло і більше не з'являлось Довго ждали. Думали що пішли відчиняти двері. Ні. В хатчині панувала мертва тиша. Знов грюкає угодник кулаком в рями, довго грюкає... Хатина спить. Постать сьвятого крутить ся навкоо хати в чернім пальті. Високий обшарпаний Бог, справді, як якийсь лісовик, стоїть, як дуб, серед полонини.

Так і не достукались; знов пішли лісами. Шурхотіне листя і тріскотіне хмизу під їхніми ногами геть розлягалось по нетрах.

Вийшли на просторі сіножаті. Далеко перед ними палахтіла на небі білосувата заграва. Хмара, що звисала над нею, виїла уся жовта зпід низу, а далекі ліси на крайоводі відбилися чорними зубчиками дивовижних башт.

Там була Москва.

Йшли далі ланами, спотикаючись на кротовиня.

Душа угодника скамянїла. Не хтілось йому ні думати, ні марити; ноги самі собою волочились. Хтілось йому заснути...

А очі божі все були втоплені в ту заграву. І бачив він там велике місто. Місто спало повите сумом і кайдаками. І зачуло серце боже смуток той, і як магнесом потягло його духа до міста того вічного.

Перейшли биту дорогу. В ярку забовванїла межи купкою дерев чи загорода, чи хати. Зійшли у яр. Стоїть щось таке ні стодола, ні хата. Великі двері підперті кіл-

ком.

— Господи! можеб ми тут переночували? дозволяв ся Микола.

— Добре... згодив ся Бог.

Відтулили двері. Сарай був повний сїна. Угодник зрадів і поліз на сїно. Пахуче, мнягеньке сегорішне сїно. Позакопувались в него і полягали. Микола загорнув ся з головою в докторське пальто і вже в півсні подумав: „А добре, що взяв собі сю ватянку.”

*

*

*

Вранці напростував Бог з Миколою стопи свої на Москву.

Йшли чудовими околицями. Навкруги ліси і ліси... Під ногами стелить ся, аж горить зелена трава. То там, то тут визирають з неї сині головки волошок, жовтіють, червоніють всілякі квіточки. Тихий, ясний осінний день. Сонечко цілує землю холодними поцілунками. А жовте листе падає і падає золотими сльозами на землю. Інколи вийде з лісу в червоній хустці баба з кошиком або „лукошком” повним жовтогорячих рижиків. Проминуть дорогою майстрові в сірих передниках, зустрінить ся „завідський“, або здожене наших старців якийсь пан рисаком на ґумах. Скрізь по лісах видко „дачі” (літництва). Гарні домочки, кладені з суцільних цївок сосни, або ялини, здебільшого пофарбовані на жовто. Бальконики, гребіньчики, півники та коники додають краси їм. Перед кожним літництвом палїсадник з квітками. Зеленіють великі куші джеорджини, гойдають ся під вітром великі жовті, сині та червоні квітки її; красять клюмби ріжнокольорові гвоздики. Панночка в попелястій сукні ходить поміж квіток з книжкою в руці—сама чудова осін-

ня квітка. В русяву косу її повплітались блідо-золоті проміні сонечка.

Траплялись цілі села „дач”. Перейшли залізницю. Потяг пролетів на Петербург, закурюючи білим димом верховіте берез.

А там пішли знов ліси, літництва, сіножаті, молодники, і високі димарі фабрик.

Вполудни вже були наші мандрівники поблизу Москви. Недалеко від дороги стояв чорною стіною старий дубовий ліс, а попід ним зелена отава слалась дорогим килимом. Бог ішов потихеньку, в задумі. Микола вморився і ледви волочив ноги по дорозі.

— Господи! відпочиньмо... благав угодник.

Невстиг Бог відповісти Миколі, як ось вискочив з лісу якийсь робітник і подав ся що-сили в поле, за ним другий, третій, якийсь студент, а там панночка, притримуючи одною рукою солом'яного бриля, повитого зеленим газом. Люде вибігали з лісу страшно налякані і розбігались. А в лісі гук і невиразний гамір.

— Що се з ними? здивувався Бог дивлючись на переполох утікачів. Став і приглядався.

І ось, стоячи в сідлах, з магазинками за плечима вискочило з ліса п'ятеро донських козаків, женучи поперед себе якогось майстрового, хрещучи його нагаями. Битий паде, його топчуть коні. Розлючена козачня летить по сіножаті потягаючи утікачів нагаями по плечах. Козацькі зачісані до гори з під околиці кортуза чуби, як хвостики у качаря, розвіяв вітер, їхні очі палають. Увесь козак — дика звірюка... Та ось в лісі враз щось гуркнуло і задокотили стріли. Козаки враз спинились. Їхнє ухо відразу почуло що то стріляють не козацькі рушниці.

Уже нагаї за холявами, магазанки в руках і Донці летять до лісу. На зустріч їм вискочив з корчів осідла-

ний козацький кінь і подався по дорозі, шаленно мотаючи розстріленою, скрівавленою мордою. Стрілянина в лісі шаліє! Не встигли Донці добічи до возліся, а з лісу вискочило десятеро козаків на конях; передній тримає через сідло трупа свого офіцера.

— Завертай! крикнув десятник на тих п'яťох, і козачня подалась по дорозі на Москву. Стріли в лісі враз змовкли. Точучись вийшов зза дубів поліцай, держучись руками за пострілений живіт, упав і здох. Вибігла ще одна коняка.

Вийшло трох робітників, ховаючи за пазухи револьвери; взяли на руки потратованого кінськими копитами товариша і зникли в лісі.

Вийшла якась дівчина в рябенській хустині, подивилась здовж дороги, чи нема, мовляв, ворога і пішла через гостинець, де стояли наші подорожні.

— Що то за баталія була, донечко? спитав Бог.

— Нарід нараду потайну мав, а козаки хтіли їх розігнати, відповіла та, і перейшовши гостинець, щезла в лісі.

І все те сталось так несподівано так раптовно, що здивованому Богові не хтілось вірити, що все те було насправжки.

Пішли далі. В полудне були вже в Москві.

У Москві.

Наших подорожних обгорнув гамір великого міста. Гуркіт колес, свист машин, дзвінки трамваїв, тупіт коней, гра дзвонів, гомін соток тисяч народу. Тільки сонечко на невисокому небі дивилось спокійно на сю метушню, нечулі стояли величезні будинки та "городові" (поліцаї) змагазинками в руках на стогнучім бруку. Поліцаїв було надзвичайно скрізь багато: як стовпчики стоять вони розстановлені посеред улиці на чверть гону 'дин від одного. Стоять і крутять в руках з наїженими баґнетами рушниці, наче ждуть, коли ж таки можна буде закотити отому робітникови, що йде, або отій панночці, що поїхала з студентом на звозчику (фіякри) кулю в потилицю?

На величезнім базарі Сухарівці хмара народу. Насипані цілі гори яблук, моркви, ріпи, цибулі; носять на продаж чоботи, старі самоварі, крадене шмате. Висять в ятках ковбаси, сало; повні вози бараболі; торгують ломаною мідею. Скрізь чорний робучий люд, голодний, напружений; очі його щось шукають, сумні, знесилені. Біга обшарпана босячня, краде, беге ся.

Гамір, крик, метушня... Дзвиняють трамваї, пробиваючись крізь чорну масу наплившого люду.

Бог з Миколою потонули в тім морю людей.

Поміж безробітних.

День видав ся надзвичайно теплий, і в скверах Москви жовте листя зі зміцненим темпом злітало з дерев сумним летом. В однім з таких скверів, неподалеки від Старої Божедомки сидів на лавці білобородий Бог зі своїм угодником. Сьвятитель Микола, розмарений теплом сонечка, схилив ся головою аж до колін, розставив свої в подертих личаках ноги і так собі куняє. Бога дивує, чого так багато в тім сквері людей. Усі лавки, усі штахетки пообсїдали хлопи. Чорні мозоляні руки, сумні зморені облича; видно, що усі чогось ждуть, давно ждуть, жданки переждали.

Тут яка хоч одїж, які хоч риси: робітничі чорні блюзи, картузи, пальта, чоботи, патинки. Селяни з пилками та сокирами лежать просто на зеленій траві сквера, положившись на свої руді сїряки. Руки в багатьох тих людей випростовані вниз з плечими трохи наперед, як се буває у голодних.

І як великий сквер, скрізь чорніє постать похилена, пригноблена. Проти скверу на другім боці улиці попідводились камениці з сірими від пороху дахами. Метуться звозчики, поспішають пішаки, іде хлопець з повним "лотком" червонобоких яблук.

— Яблока коричневі! викрикує він.

Побіч Бога сидить молодий чорнобровий парубок в ботфортах та салдацкім картузі з червоною оковицею; курить і спльовує по кожній затяжці.

Бог звернув ся до него:

— Скажіть, чого тут стільки народу, і чого вони чекають?

Хлопець повів очима по скверу і, спинивши свій погляд на ріжку свого чобота, кілька разів вдарив закаблуком об землю.

„Ждемо роботи...“ Безробітні значить...

— А тож як?

„А так, що значить роботи мало, а робітників є більше ніж треба, от і поневіряють ся по улицах, поки кого одного з тисячі не візьмуть до роботи.

На заводах (фабриках) діла йдуть погано. Та тепер ніде роботи не знайдеш, по цілій Росії нема!“ махнув парубок рукою, витяг з кишені тютюн і знов почав крутити собі цигарку.

Се явище безробітя знов здивувало Бога. За його часів люде жили не журючись за роботою, радше старались її уникнути, встановляючи всілякі свята та празники.

— Чому ж то так? Що з тою роботою сталось? допитував ся Бог.

„Тепер її за тими розрухами ніде не знайдеш... Я, мовляв був на війні в Манджурії. Як нас відпускали з війська, то пропонували записуватись у поліцейські стражники, (сільська кінна поліція) 25 карбованців, мовляв, на місяць. Я записав ся на Орлівщину... Та нехай їм з їхньою поліцією, з їхніми стражниками... Нарід, мовляв, по селах бунтуєть ся: голодне усе, голе... От як і я сам; тож знаю, що не з добра казять ся. Палять дідичів; що-ночі так заграва до ранку і сьвітять. А там уже у котрогось пана і страйк зробили. А тут летить урядник в стан; якогось там князя мужики розбивають, хліб забирають, худобу ріжуть. З коня так і не злазиш, так і вганяєш з одного села у друге „на усмирене“. А як їх заспокоїти, тай защо? Приїдеш у село, люде оточать стражників, харякають на нас, лають, проклина-

ють, та все нахваляють ся... А одного разу застукали таки десяток стражників в ночі у березі коло річки, та кого вбили, а кого втопили... Подивив ся я, подивив ся, тай подумав собі: чи ж моя честь в сих собачниках служити?.. Поїхав я у Орел тай узяв рощот. У кого сумління нема, хай той іде в поліцію, а мені краще отут день-другий пересидіти неївши, та знати, що ти проти своєї душі не йдеш.

Парубок чиркнув сірником до холяви і запалив цигарку. Кинув сірник на стежку і довго дивив ся, як той курился білим димком. Потім загомонів далі:

— Хтів було до Катеринославу поїхати. Я там служив перед війною у Нижне-Дніпровському на заводі. Та як їхав я до Орла, то їхав зі мною якийсь панич, видко соціяліст, бо дуже любезно зі мною розмовляв, так він мені сказав, що тепер ні в Катеринославі, ні в Миколаєві, а ні в Одесі, ніде роботи не знайдеш; скрізь нарід рощитують... А потім і інші мені те саме казали... І казав той панич, що коли де і був заробіток, так се в жнива; тай то тільки по тих селах, де дідичам люде страйки робили. Казав що на Поділю в жнива чоловік брав по три карбованці, а понад Дніпром сіно косили або споловини, або панови одну третину покинули, тай то, трафлялось, некошену... Хлопець усміхнувся і почав розкурювати пригасаючу цигарку.

— Ну а в Москві як, теж роботи не знайшов? спитав Бог,

— Та яка тут робота?! тупнув той об землю знакаблуком: Жадної! Дурний що сюди й приїхав... Бачите я сам з Лохвицького повіту, з села Безсалога, з Полтавщини. Та уже дванайцять літ я дома не був. Там і ґрунт мій є, і мати була, та вмерла, а тепер опікуном над маєтком мій дядько. Та не знаю, як він там опікує. Пи-

сав, щоб приїздив, що все в порядку.

А отсе кінці таки тут босякувати, та мабуть поїду до дому. Я римар, то скрізь по селах роботу знайду...

— А як же там у вашім повіті, спокійно?

— Та де там! махнув рукою парубок: Щоб у нас та тихо було?... Усі ж голі, обідрані...

— То усі сі розрухи, то убогих проти богатирів? Допитував ся Саваоф, уже своїм серцем відчуваючи правду на боці поневоленого бідацтва.

— Ну, а тож як? глипнув на Бога парубок; Проти дукарів та уряду, а найбільше проти дідичів, себто щоб землю від них забрати. Писав мені мій дядько, що в нас торік перед Різдом, коли ото була загальна революція так отаке було... Є в нас один агроном Бедро. Він таки сам з мужицького роду. Ну, він навчав селян як і що, де правди шукати, казав, щоб гарнізувались добре... Та ще й наша дідичка Пренделиха йому помагала. Добра пані, хоч сама має 400 десятин землі. Та иньшим панам се дуже несподобалось... Є в нашім повіті найбогатші пани Русинови.

Коли ще люде перед ними поклони били, то вони не знати які добрі до народу були; усе тільки й чути було, що Русинови і те й те людям зробити хочуть. А як загомонів нарід: „Давайте і нам однакове право з шляхтою! Давайте землю! Поділімось нею, щоб, мовляв, злиднів не було!” — то наших добродіїв народніх, тих Русинових так як відвернуло. Колись, то школи, то телефони у повіті запроваджували, а то тільки знають козаків та поліцію то до того пана, то другого у губернатора просять. А потім Русинови заходились, щоб нашого Бедра арештувати. Ну, поліція нишком в ночі Бедра арештувала, тай до Полтави відтарактарили. А там йому губернатор власноручно лице набив і мордували

у вязниці, годуючий його самими солоними оселедцями; а води не давали... Та як почули люде по селах, що їхнього Бедро вкрадено, — враз цілий повіт до Лохвиці зіхав ся, принаймні 30 тисяч хлопів. Опали справника: „Верни Бедро, бо вбемо!..” А драгонський офіцер звелів драгонам стріляти. Драгони стрілили і вбили зо шість чоловіків. Та нарід не порозбігав ся, але сунув на військи. Плакали тоді і драгони і їхні стрільби. А справник бачить смерть і післав телеграму до губернатора, щоб вертав мерці Бедро, бо біда. І вернули! Селяни сами трома вагонами по него їздили з Лихвиці до Ромодону.. Але потім нагнали на Лихвицю кілька полків війська, приїхав віце-губернатор, і брали усіх і панів і мужиків, членів „Селянського Союзу”, усіх кого вважали за бунтівника... Бедро заздалегідь втік, і Пренделиха втекла... А хто не втік, тих усіх до Іванової хати з великими вікнами до Гадячу відпровадили.. Ні, і в нас в Лохвиці баталії були... Та я як придивив ся до тих бунтів, — нагаями та кулями їх не втихомирить... Люде ж бо голодні... А он гляньте! “вказав хлопець рукою в напрямку улиці, де двох узброєних поліцаїв везли на фіякрі, взявши попід пахи, якогось молодого панича:

„І отак що день, і на кожній улиці таке побачите. О, тут в Москві теж не спокійно“, закінчив парубок стежучи очима за поїхавшим звозчиком. що повіз арештованого з поліцаями.

Тим часом Миколі обридло куняти навсидьки, а до того його пекли кусючі московські мухи. Він став прислухатись, що казав хлопець.

— Знов собі професора здибав! взлостив ся угодник, почувши про що оповідає парубок.

— Може б ми вже десь пішли пошукали собі при-

тулку наніч? звернувся Микола до Бога, встаючи з лавки.

— Деб тут нам переночувати, порадь краще, голубчику? спитавсь угодник парубка.

— Та не инакше як в ночліжці. Ходімте, я вам покажу де то.

Був уже вечір. Сонце сховалось за обрій. Сині зморки наповнили улиці Москви. Бог підвів ся і пішов з Миколою за парубком.

В ночувацькім домі.

Лямпа з закуреним шклом ледво блимає на стіні. Чорні стіни „ночліжки” насупились. Густі чорні тіні лягли по долівці, попідлазили попід „нари”, чорними плахтами хитають ся по кутках, лазять по стелі. На нарах спить, покотом поклав ся сірий, вбогий люд. Начаджезо мархоткою, бе в голову тяжкий дух онуч і брудного тіла... Ночуваки хропуть, сопуть, совгають ся, стогнуть, кричать ві сні. Он один блідий, тоненький хлопчина підвів ся з заплющеними очима, шаркає руками по стіні: „Кажеш, що нема хліба” — белькоче з просонку і знов кладеть ся. Так спить московська голота.

Угодник Микола спить скулившись побіч Бога, а Бог знайшов знов собі якогось русявого парубка і слухає його оповідань. На блідих лицях того хлопця горить червоними плямами сухітничий румянець.

— А що там в мене за історія? каже він: Батько мій служив чиновником (урядником) в Харкові; служив добре, щось зо шість тисячок мав річного доходу. А в него були тільки я та сестра. Вчились ми, як водить ся, в гімназіях, а потім сестра поїхала вчитись до Петербургу, а я зістав ся у Харкові на університеті. Почались студентські розрухи. Вигнали мене за участь в тих розрухах з харківського університету, поїхав я до Києва. Там теж козаки за ногу витягли мене з університету. Викрутили ногу, поїхав направляти за кордон до Львова, потім до Відня. А тепер уже другий рік в Москві перебуваю. Сестру вбито в Петербурзі 9-го січня 1905 року, тоді як нарід ходив до царя прохати полекшаня...

Батько вмер з журби... А ось тепер в Москві заробітків нема, тай довелось другий місяць по босяцьких притулках нечисть годувати.

— Ну добре, а з чого ж усі ті бунти походять, не ради ж того щоб тільки бунтуватись; до чогось хочуть діло допровадити? спитавсь Бог.

— А тож як! усміхнувся студент: Звичайно хочуть допровадити до того, щоб не було ні богатих, ні вбогих, щоб усі були рівні, щоб не було більше чути на землі ні стогону, ні плачу, ні нужди та злиднів...

— Так само, як Ісус проповідував! зрадів Бог, почувши любі його сьвятому серцю слова добра.

— Так самісінько, діду; соціялісти взялись кінчити ту роботу, яку почав Ісус зперед девятнайцять соток літ.

— А чому ж ви соціялістами, чи як там, а не христіянами себе прозиваєте? Що се воно таке „соціяліст”... Чи се може Ісусовець?

Студент ще веселіше усміхнувся, дивлючись на випитуюче, зацікавлене лице Боже.

— Тому діду, христіянами себе не звемо, бо опсаганили се велике слово погані люде... Візьміть попа — він себе зве христіянином; поліцай, урядник, ґабрикант, міністер, кат — вони всі себе звуть христіянами, православними... Вони, побірники тьми та неволі, вони, що полощуть ся що дня в крові невинного люду, вони себе звуть христіянами! Християнство — се братерство, рівність і любов; а по їхньому християнство — се неволя, тьма, муки, шибениці народови, гуляне, распуста, неправда, душоубство їм — царям земним... Ні, опсганене се слово так, що й вичистити його не можна. Тож нові християне прозвали себе соціялістами. То колись було, давно, діду, християне жили братствами. Плакали

усі разом і радість була сьпільна... Тоді на них гонення здійснювали імператори, царі римські, попи поганські, та усякі богатирі — дуки, що не хтіли поділитись своїм добром з усім народом, роздати його убогим та й підти за Христом... Велитенську борню звели тоді християне з сьвітом людоджерства... Та колиб ті мученики підвелись тепер з домовин та побачили, що сотворили з землею їхні нащадки погані, — ой, заплакалиб усі ті Варвари, Цецілії, Пантелеймони мученики слізьми крівавими, що пропали їхні муки-страждання подурному! І повбивалиб вони себе вдруге, щоб не бачити, що виробляють з темним людом новітні вовки, що „християнами” мають претенсію себе звати.

—''Так воно, так! Бачу я се, добре вже бачу! вдарив Бог кулаком об нари: Подурному, подурному, уся кров і робота пропала! Потоптаний змій якось знов віджив і потиху, непомітно опанував сьвітом, оповив неправдою та идольством землю... І коли ж се воно сталось, що ніхто й не счув ся: і християнами себе звуть і поганами лишили ся? розвів Бог руками в глибокім здивованню і втопив свої сьвяті очі в скуйовдане бородате обличчє сплячого угодника свого. Угодник совтав ся у сні, чіхаючи від кусаючої його нужди.

А студент казав далі:

— Правдиві християне боролись дуже, дїду, та не прийшов ще був їхній час, і вони були поборені. Гроші та роскоші, житє неголодне, сила дукарська, тьма рабська на дві тисячі лїт затримали прихїд соціалїстичного, або старо-християнського раю... Та він, дїду прийде, бо кров наша підточила вже каміне дукарських дворцїв, сльози народа заллють трон гонителя!...

Блищючи запаленими, замріяними очима, пророкував хлопець, мов бачив то все перед собою.

Бог дивив ся на него і теж огнем займав ся дух його.

— Виж, діду, з села, виж знаєте кривду селянську. Хай розділять усю землю між народом рівно, хай хоч по три десятини (6 моргів) на кожду душу дадуть. Та хібаж з того надовго полекшання буде? Нарід росте. Приватна власність з міст зробить свій вплив і на села. Помучить ся, помучить селянин, тай скаже: Годі! Тай візьмуть ся убогі та голодні селяне і зіднають ся з мійським фабричним робітником, тай стане „ніщо” усім! Тай скасують вони приватну власність на засоби виробу, а зроблять то усе громадською власністю, цілому народови будуть належати усі ґрунта, машини, усе з чого та чим добро робить ся... Тільки ми, діду, здобудемо, вернемо собі своє добро боєм, озброєною рукою, а не тихо — згідливо, як вчив Ісус. Бо за згідливість набе нам дукарство щелепи і ліві і праві, розіпнуть нас і потопчуть і сліду нашого не стане.

—''Та промене! Силою — то силою! рек Бог, грізно насуплюючи сиві брови, і в тій хвилі бог гніву і кари, єгова, воскрес у нім!

А студента кортіло далі агітувати.

— Бачите, коли Ісус виступив з проповідією, щоб люде відцурались свого маєтку, а щоб усе зробили спільним, то тоді ще не було діду, сили на землі, якаб допомогла Христови здійснити його науку... А тепер, діду, є та сила, є робітник з молотом в могутній руці, що заніс його важкого над коронами та мечами. І потовче він ним ті причандали порабіттелів і розвалить мурі вязниць і увесь нарід виведе на веселий просторий світ гордою рукою. Кайдани і царат, вертепи і попівські кадила, усіх прислужників телюка золотого, усе поховає його могутній молот під руїнами старого ладу!

— ''А так, а так! так кажеш! Все розвалити, все зме-

сти! Щоб не смерділа земля дукарями-злотолюбцями, щоб не брящали калитки їхні брязкотінем червонців — стогоном рабів. Усім людям земля і море, і гори і небо і рівно добро усе! Займив ся дух божий, згадав він молодчі літа свої, як во дні они боров ся він з людожерством дукарів, як полов він неправду в людях і ірвонуло його знов у борню, в лютий бій з непобореним ворогом.

— І кажеш є сила? І встануть местники на чинячих лихе? схопив він студента за руку.

— А хіба вам мало доказу торішнього загального страйку та розрухи, хіба вам мало московських баррикад? Є сила, прокинулась вона і не приспить її вже ворог ні ножами, ні кулями, а ні брехнею влестивою.

— Ну, а от же була тут в Москві баталія і не вистояли?

— Треба знати чому, сказав студент.

— А чому? спитав Бог.

— Я діду, як почалось в Москві, як і скінчилось усе на власні очі бачив... Висипавсь нарід на улиці, як хмель з бочки! Люде валять телеграфічні стовпи, зривають залізні ворота, зносять на купу на серед улиці огради, бочки, столи, витягають меблі з домів, дротом улиці перегороджують. За одну залізну ограду вчепив ся десяток хлопців, та ніяк не годні відірвати. Їм на поміч приходить „дворник” (дозорець) з сокирою. Гремить обух, і ось вже ограда серед улиці. А он ті полізли на спижеві стовпи зривають трамвайові дроти, збивають перехрестя. Обсипали то все снігом, обіляли водою — і стали баррикади, ждучи ворога...

А там люде йдуть до жовнірів, нагадують їм, що вони діти народа, щоб йшли вони йому на підмогу. І коли начальство сказало вдарити на нарід, то трийцять тисяч

війська відмовилось проляти кров братів своїх. Жовніри стоять по казармах і вагаються; душа кричить: „Ставай враз з людом на баррикади за землю і волю!” А військова карність обплутала їм ноги і в серце холодними пазурами впялась; держе, не пускає чорна мара.

А там вже над Москвою цокотять стріли, — то миргородські драгони зрадили нарід. На баррикади лізуть дурні Миргородці, пнуться розкидати їх, і самі валяться на брук покрівавлені, розкидавши свої руки і ноги, а їхні картузи з білими околицями котить, як покоться, холодний вітер вздовж вулиці.

— Битись! битись до посліднього! гукають громадяне Москви.

І робітник, доктор, студент, і дворник, льокай, половий, приказчик, семинарист, інжінір, учитель, писар — усі стали проти царату, усіх поїднали баррикади. І день і ніч, в мороз та вітер, без сону, без їжі, під сьпівом куль боронять баррикади „боеві дружини”. То бють царівців, то самі лягають трупами.

Жінки, які жвавійші, взяли карабіни, і їхні груди теж діравлять салдацькі кулі. Інші подають поміч, перививають вразки раненим.

Малі діти, хлопчики, і ті метушаться, виглядають, стежать ворога, вказують санітарним відділам, де лежать ранені, а революціонерам, — де краще зайти драгонів, де треба наглої підмоги.

Уся Москва прокинулася, підвелася на ноги і з замиранєм серця дивиться, що далі буде.

Поліція поховалася по своїх буцигарнях, боїть ся носа випхнути на улицу. А повстанці оточуть який „участок” (поліційну стацію) і зранку до ночі і усю ніч до раня частують „фараонів” гарячими кулями.

Господарюють революціонери по великому місту.

Ворог скрізь відступивсь... Та якийсь сум впав ся в душу Москви...

Цар з Петербургу до Дубасова:

— Як у вас?.

— Війска не маю! відповідає генерал-губернатор.

Біжить цар до свого гарду, до Семенівського полку: „Братці, діти мої любі! яж ваш тато, ви ж коло мене роскошуете, яж вас, як панів у сукна дорогі повбирав, у злоті ходите... Яж вам батько, а ви мої найдорожчі діти, заспокойте душечки царівнам моїм, верніть Москву царевичови моему.

— Ура! ревуть п'яні Семенівці... І заливали їх винами царськими, запихали наїдками дорогими; і вирушили вони з Петербургу на душогубство. Та не схотів жадний машиніст везти їх до Москви. Тоді сам міністер залізниць став за машиніста. І потяг смерти полетів до Москви, лишаючи позад себе чорне пасмо диму... Кінець тобі, воленько народна!...

А тим часом борці наробили, дїду, помилок та необачности. Насамперед, баррикад настановили тисячі, а ніхто не додумав ся займити Кремля. Повстанцям бракло зброї, а там арсенал, тисячі гармат, хоч і старі, але для революції і такїб були добрі. Там високі камениці та товстелезні мури; сама стїна Кремля така широка, що кінями можна на ній обвертатись. А друге, — як розпорошились „дружини” (відділи революціонерів) по місту, так і сполука між ними счезла: одна дружина не знала, що друга робить. Не обібрали собі на той час такого штабу, щоб усім рухом кермував. За метушнею повилїтали їм з голови усі ті пляни, які перед повстанєм собі повкладали. А третє не потягли за собою усього народу, не приложили усіх старань, щоб перетягти на свій бік усіх тих 30.000 салдатів, які вагались виступити

проти революціонерів... Панькались з поліцейськими і часто-густо живими їх з своїх рук пускали... А з тим військом, що вигонило його начальство на улиці розпочинали бійку, непробуючи приїднати їх словом правди до діла революції.. Ображені салдати підлягли намові офіцерів, і от полк за полком пішов штурмувати баррикади...

Дружинники позасідали в каменицях. Вижене їх військо з одного дому, переходять у другий. Було так, що одна дружина мала зібратись у „парку” трамвайових возів. Невстигло ще прийти і десять дружинників, як вже опало „парк” військо з гаківницями. Отаман повстанців бачить, що не встояти, що на сьміх мало має людей, а відчинити ворота і піддатись, то всіх до ноги вибють. Боротись до кінця, поклав він. Там мур цеглові, грубезні. Поставив він увесь свій десяток попри вікна і звелів смалити скорим огнем. Відтак один за другим почали забиратись. Перший стрілить, та від вікна і в пітьмі ночі геть з „парку”, за ним другий, третій і так усі повивтікали, zostались тільки двох: отаман дружини та його товариш... А військо знай гате тай гате ґранатами об стіну парку, аж увесь будинок стогне. А ті два, що позістались, перебрались у повстаники, кожухи та шапки вартових парку тай полягали у ту яму, де вози повертають... Військо стріляло, стріляло, потім пішло до штурму. Вдерлись до парку: нема нікого! Потім знайшли тих двох, перебраних за вартових. Ті вдають, що налякані: трусять ся, плачуть. Офіцер подумав, що то справді вартові; тільки звелів жовнірам дати їм пару разів позауха; так і лишились вони живі.

Або, була одна баррикада зроблена з залізних воріт. На ній прославив ся один соціаліст-революціонер Володя, височезного зросту хлопака. Він було візьме, виско-

чить зза тих воріт і стріляє до салдатів. Ті обсипають баррикаду роем куль. А він байдуже собі. Покрутить ся перед баррикадою тай сховаєть ся знов за ворота, — так жадна й непоцілила його через увесь час... Се той Володя, що потяг з московського банку мільон карбованців. Білянцева в Швайцарії в звязку з тою справою арештовано, може чули?.. Довго той Володя потім ховав ся по лісах Підомосковя. Та не обачний був... Одного разу пішов відвідати свою маму у Москві. Там його й заплала поліція. А якраз на той час Столипін запровадив воєнно полеві суди. І той суд його першого скарав шибеницею...

Хлопець замовк, наче щось згадував. Бог слухав в задумі... Перед очима студента слалась улица заметена снігом, сціплена морозом:

Доми з вибитими шибамми, виглядають пустками. Сіра валка салдатів топчеть ся на однім місци; жовніри міряють, схилять ся на бік, стріляють туди, де чорніють навскоси поставлені з грубої бляхи ворота і де вітер над ними хитає червоним прапором. По при жовнірів стоять двоє офіцирів і курять сигаретки з голими шаблями в руках. Жовніри працюють: Сірі хребти посхилянні, мозолянні руки совгають замки маґазинок. Летять на бік, курючись білим димком, вистріляні гильзи... Баррикада відповідає мляво. Час від часу зявять ся над нею чорна шапка або памаха, пахне димок, і салдати вже волочуть за ноги з проміж себе поваленого товариша. Студент стріпнув ся і знов загомонів:

— Якраз тоді прибув до Москви „запас” (резерва) з японської війни: піхота, матрози та козаки. Козаки стали на царський бік. Але піхота і матрози сунули в бій за народ проти царівців. Особливо матрози вславились боєм з козаками коло рязанського колійового двір-

ця... Вістка про повстанє в Москві розлилась по всій Росії, і аж з Кавказу прикотив сюди подяг з трома сотками Грузинів. Ото завзяті! аж скавчали, лізучи в бій, з запаленими очима, як тигри. Допік їх царат до живих печінок. Селяне, і ті заворушились під Москвою; і їхні юрби сунули до міста на поміч братам на баррикадах. На підмосковних фабриках нарід почав зброїтись. Заворушилась Тверь... Та було запізно! Вже над Москвою били громами 12 цалеві канони, шпурляючи з Воробйових гір свої страшні кулі в найбільш залюднені кутки міста. Гримала гармата по всіх улицах, цокотіли кулемети, тріскотіли сальви. Дубасов звелів підпалити місто, і величезні червоні язики полумня плигали і хвилювали ся попід небом повище усіх церков. Огонь і кров оповили стару Москву. І там в огні скаженіє Семенівський полк. Поліція повилазила з своїх криївок і з звірячою злобою мстила ся над полоненими борцями. Знесилений нарід відступає, кладучи головами . . .

Гримнула в останній раз 12 цалева канона, завалюючи обхоплені полумнем фабрики на Прісні і . . . скінчилось . . . Нарід впав. . . Та впав він не від куль Семенівського полку, не від гармати з Воробйових гір, — його поломела його власна незорганізованість. Він відступив, щоб незабаром вдарити на царат знову, та щоб вже не відступати.

Заніміли на салдацьких штиках послідні борці, що не хтіли пережити упадку революції, і, топчучи ногами їхні, трупи, салдати взялись розкидати осиротілі барикади. Зціплені снігом та кровю вони і без борців ще довго надавались ворогам. Нарешті їх порозкидали.

Почали розброювати нарід.

Пяна патруля з п'яним офіциром здирала на улиці

якогось робітника. „Руки догори!” кричить, ледво тримаючись на ногах, ратмистер. Той підіймає руки. Салдати обшукують його усього від шапки до чобіт, Один жовнір пхає собі до кишені гаманець з грішми, другий обриває годинник з ланцюшком, а третій витягає у робітника зза пояса револьвер і подає офіцерови.

— Ссс-е що таке? точить ся перед робітником паний ротмистер. Робітник спід лоба дивить ся на него. Офіцир притулив револьвер робітникови до грудей, і той з простріленим серцем простяг са на бруку. Офіцир іде далі точучись і махаючи відібраним в робітника револьвером. Салдати ловлять студенти, обшукують, обкрадають і він застрілений сіренькою купкою лежить недалеко від трупа робітника і сніг пада на їхні сполотнілі облича. . .

Або ось. . . Пристав прийшов до одного свого приятеля будівничого інжініра.

— Чи ви маєте зброю? питає, не витаючись.

Інжінір виносить йому своє свідощтво на право ношення зброї (вафен-пас) і револьвер.

Пристава бере з його рук свідощтво і револьвер і зачуче кулю просто межи очі своєму приятелеви. На стріла грюк упавшого тіла вбігає збентежена інжінірова і кричить несамовито в лице поліцая:

— За що?! за що?!

Той, усьміхаючись, галантно їй салютує і геть забираєть ся з хати з своїми „городовими”, щоб далі вдовити жінок та сиротити дітей. А з розчинених дверий летить зойк нещасної кобіти.

Отак розбруювали Москву.

Еге, діду, нарід програв. . . Та не задавили його, є сила і вона повстане, і вона поборе, і вона довершить діло. . . Підведуть ся і села і міста! Обстане уся Росія.

Повстанемо усі разом, що в ката не вистарчить петель, сокир, штиків на наші голови, на наші груди!..

Замовк і сидів схиливши голову, потім підвів ся і потягаючиєь сказав:

— Мабуть лягаймо спати.

Пішов до свого пляцу і положив ся, позакидавши руки за голову.

Бог ліг побіч своого угодника. Оповіданє студента кривавим колпмаром стиснуло його думки. Він тільки ще більше переконав ся, що сьвіт лишив ся таким же людожерцем, як і був за часів Вавилону та Риму.

Добро було потоптанє злом, христіяньства сліду не було на землі...

Тим часом велика червона блощиця, дуже подібна на поліцейського „околодка”, вилізла на сволок і, прицілившись, хляпнула просто на лисину св. Миколаєви, впиалась в голову і жерла його. Микола став совгатись по нарах. Йому снилось, що він дістав ся до пекла і чорти роблять йому в голові дірки свердликом. Нарешті угодник мацнув рукою по лисині і піймав свого „тяжкого” ворога. В люті роздусив він напасника, і сморід від блощиці пішов від його пальців.

— Ой, не витримаю! крикнув Микола, сівши на нарах. Його скрізь кусало. Чіхав ся і стогнав.

— „Не витримаєш? усміхнув ся Бог: То тобі вже за-богато сих пару день, а як тому народови, що мучить ся тут на землі не дні, а сотки лїт, ба, тисячелїтя? А ви мої угодники, сховали від мене дійсний стан річей на землі. Тепер я бачу, мені розповів. . .

Микола взлостив ся:

— Що ви бачите? Нічого ви не бачите! Який з вас бог, коли ви даєте себе напомпувати кожному босякови?! Не можна роздивлятись усі річи з ідеалістичного або

сантіментального боку. Подивіть ся на ліс: там одні дерева ростуть буйно, а другі, заглушені більшими, схнуть і гинуть. Підіть вчіть ще дерево, щоб і воно однаково росло, другого не глушило. Та виж самі встановили в природі право борні за істнованє. Ліпші живуть слабші гинуть, Так і між людьми:

Міцним та мудрим — жите; дурним та плохим — смерть.

— „Так он куди ти гнеш? А що як би тобі довелось належати до тих, що ти їм призначуєш погибель як нездарам, якої би ти тоді засьпівав, голубчику? Спитав Бог Миколу. Угодник не знав, що відповісти, а Бог додав:

— Я встановив в природі право боротьби за істнованє, але до него додав я ще й взаємну поміч, спілну. Тим, котрими ти гордуєш і кого сказав на смерть, їм бракне тільки розуміння сполуки, а як зрозуміють вони те, то й стануть з дурних розумними, з плохих міцними. Нерівняй, Миколо, дітей моїх з патичем лісовим! Сі слова божі заткали писок Миколі і, не маючи що до балачки, він скинув з себе сорочку і почав збивати свою злість на білих „пішаках”, котрі, великі як зерно пшениці, скрізь лазили по угодниковім шматю.

Плач Миколи=угодника.

Коли вранці Бог з Миколою вийшли з почувацького дому і переходили з одної улиці Москви у другу, враз над їхніми головами бовкнув дзвін.

— Що се таке? здивував ся Бог, дивлячись на величезний фасад мурованої церкви з широкою брамою та високими кам'яними колюмнами: Чи не буде се капище якого поганського бога? спитавсь свого угодника Саваоф, чуючи своїм св'ятим серцем знов якусь сховану від него зраду.

У Миколи поза плечима покотив ся як горох зимний піт.

Над брамою висів образ св. Миколая і свідчив сам за все.

— Се, госпode, церква твоя, загикуючись, нарешті, промовив св'ятитель.

— Моя? А хто ж звелів будувати мені рукотворні храми? Чи ж не сказав я по зруйнованню храму єрусалимського вклонятися мені тільки в душі та істині? Чи не зробили ви з мене якого Озириса або Зевеса?.. А чого твій портрет висить ген над брамою?

— Се, то теє, як його... загикував ся угодник: Себто сей храм присвячений іменю моему, сиріч моїй пам'яті... з поваги людської...

— А ходім до середини, і Бог переступив поріг церкви.

Якийсь панок, сухірлявий з злістним жовтавим лицем, пильно молив ся, стоячи зараз коло порогу. Побачивши, що Бог не скидає шапки, він збив йому шапку

з голови і знов почав щиро молитись. Микола, як побитий собака йшов за Богом.

Осьвічені сотками палаючих свічок суворо дивляться з іконостасу темні лиця святих. Хор тягне довгі, довгі молитви. Діакон махає кадилом перед царською брамою, у вівтарі бубонить піп. Зо три десятки парафіян молять ся, стоячи попід стінами та посеред просторої церкви. Декотрі клячуть перед образами, декотрі ставлять свічки.

Угодник став в темний кут. Потяг носом пахучий дим кадила, і наглий сум обгорнув його душу, жаль мов кліщами здавив гірлянку. Сумно, сумно дивитись святителям, як піп в золотих ризах виступає з коштовним келіхом в руках, не може знести угодник співу благоліпного.

— Слава тобі Господи... Помяни Господи... Аلیلую, аلیلую, аلیلую, висьпіває чудовими голосами лівий клирос.

— Що се! Та сеж єгипецьке капище! крикнув дух Божий!

Але на іконостасі побачив Бог великий образ Сина свого Ісуса.

— Що за підступ? Як сьміє поганьство підшиватись під імя Сина мого? в неокраїнім гніві трепотів Саваоф.

А хор співав.

— Кому, кому молитесь? Кому на небо молитви свої посилаєте?! стогнить угодник: пусто там за хмарами, ніхто вас не почує, ніхто ваших молитов не скаже до книги прохань записати. Я, святий Микола, тут на землі, як шарпак мізерний, поневіряюсь, а Бог ваш з босячною злигав ся. Пропав наш Бог, на марно пішла наша робота!.. Знову свої старі паливодства згадав...

Бог дивить ся на вбраного в золоті ризи попа, як

той то руки задирає до неба, то з келїха пє, то книгу величезну виносить, показує людям і, не пояснюючи її, ховає геть від темних голов.

— Господи помилуй! тягне дяк.

Угодник бєть ся головою об стїнку.

— Ой, не молїть ся так, не молїть ся! Нема вже в нас Бога. А скїлько праці доложили, щоб дійсного, справжнього бога з него зробити. І запровадили вже було так, як у людей. У величі спочивав, як богови належить ся, і тьми слуг і ми його сьвятителї, угодники, та мученики по рангу та чину до його стїп приступали. Став, здавалось, уже справжнім богом.

— Сьвятий угоднику, Миколаю, моли бога за нас! за-сьпївав піп, махаючи золотим кадилом перед образом сьв. Миколи.

Не мїг вже бїльше стерпїти сьвятитель. Сльози ринули йому з очей потоками, і, схопившись руками за лице, він гримнув в кутї на колїна;

— Ой, який ж бо я тепер угодник!.. Не роздирайте душі моєї, не вражайте так тяжко серця мого... Пропала вже наша сила, пропадає панованє наше... Там з чернею гидкою повстане він проти нас, і зруйнує чернь та рукою слїпою оздобу храмів наших, подруть ризи злотокованї і в печах будуть палити образами нашими чудотворними. Все пропадає... все... Ох, не славете, не славете так душі моєї! Полигаєть ся Бог з роспусницями та хулителями неба нашого...

А піп далї правив молебїнь до сьв. Миколи.

Бог став шукати очима Миколу. Побачив, як той скулений хлипав під стїною. Підійшов до угодника і шепотїв, глузуючи:

— Чи не чуєш, як прохають? Поможиж їм, не дай довго себе благати.

— Ой, сего вже мені загато! скричав Микола і зірвавшись на ноги подав ся геть з церкви.

На хіднику схопив його за рукав високий, обшарпаний, п'яний як ніч босяк з фляшкою горівки в руці.

— Ходім пити вино! харчав він до угодника.

— Ходімо! застогнав Микола, і обидва подались геть вздовж улиці, потягаючи по черзі з фляшки.

— Благівірного імператора нашого Николая Александровича, співав хор.

— Добре, добре, я вже про него не забуду, казав Бог виходючи з церкви. Бачив, як геть далеко Микола з босяком переходили улицю. Бог дивив ся йому в слід і усміхав ся.

— А ви що тут поробляєте? спитавсь Бога той студент, з котрим він розмовляв в ночі в захоронці.

— Та вашу Москву оглядаю.

— Ходіште я вам її докладніше покажу, хтів прислужитись землякови студент, гадаючи вляти (по його думці) в селянина як найбільше духа протесту.

Слідами революції.

— Отсе дім Золотарського перед нами, зменьшуючи ходи, вказав бувший студент Богови на високу червону кам'яницю, що виступала боком на Долгоруковську вулицю: Тут біля воріт ще мож було стояти, але отой дім, супроти нас, бачите як подіравлений кулями?

Улицею гонили вози електричного трамваю; сичав розіп'ятий над головами дріт.

— Сей дріт, отсі стовпи, хоч вони й снижеві, усі були повалені повстанцями... А там була одна баррикада, зараз за Золотарського будинком, а там, студент обернувся і вказав рукою впродовж В. Дмитровки: Там багато їх було... Але ходімте відкіль салдати стріляли. Яких вісім будинків пониже камениці Золотарського Долгоруківську перетинала инша улица, котрою теж йшов трамвай, бренів над бруком дріт.

Трое поліцейських, двоє з магазинками, один з шаблею, стоять на перехрестю улиць в чорних шенелях та білих рукавичках. Якийсь п'яний робітник підійшов до них, салютує по військовому, нахилиючись щось розпитує, потім обертається на одній нозі і йде через улицу, рівно ставлючи, не згинаючи ноги, як ходять офіцери.

Поліцаї сьміють ся... Просто на розі біля залізних воріт ступає салдат в рудавій шинелі, з жовтими еполетами, тягаючи за собою кріс, як палик ложою по землі. А за ґратчатої брами визирає другий жовнір у картузі з жовтою околицею і розмовляє з тим що ходє. Йде поуз них офіцер. Вартові не звертають на него уваги.

— Бачите, яка тепер у нас військова карність, не баром офіцери будуть жовнірам салютувати, усьмі-

хнув ся студент.

По обох боках воріт цеглова ограда, а зза неї витинають ся верхи дерев і білі мури вязниці.

— Звідтіль салдати й пекли по всіх улицах, Хто на Долгоруковській зявить ся, — зараз на него з вікна вязниці і бухка, розповідав студент, спинившись на другому розі проти вязниці: А дружинники (повстанці) ходили перестрілюватись звідтіль, де ми стоїмо, з залогою, що тримала тюрму. Один лисий інжінір старав ся тут дуже; поки й не вбили... А тепер ходімте до того трамвайового парку, що я вам вчора розповідав, як з него дружинники повивтікали війську попід самим носом.

Завернули за ріг і пішли вздовж тюремної огради... Зараз проти вязниці і „парк”. Червоні мури. То там, то тут біля одвірків, біля вікон цегла вибита ґранатами. Щербини жовтіють на червонім зафарбованю. Обійшли навколо.

Великі вікна в депо вибиті, більша частина шибок висипалась. З протилежного боку мур геть помолочений з гармати.

— Отсе, діду так царське військо здобувало десяткох революціонерів! А, подумайте, кільки мороки мало воно зазнати з тими, яких було принаймні сотня, та котрі не хтіли вступитись?... Он бачите дім з чорним вікном в стіні без рям, сама дірка на усю стіну?

Вони стояли серед якогось пустира; навкруги підводились камениці. Бог хитнув головою.

— В оте вікно один офіцир усе вціляв ґранатами... Тут, де ми стоїмо, теж були доми та спалені... А ондечки двохповерховий будинок за тим парком на пустирі. Там було повно спокійних мешканців, переважно діди та жінки, і його розбили з гармати!..

Отам крику та плачу було!.. А ген там в тій каме-

ниці червона цегла латками в мурах. Ото позароблювані дірки від гранат... Тепер майже усе попідмашували та позаліплювали. Трупки пхнули під землю, живих в склепіня вязниць, весна змила дощами кров з улиць, — тепер здаєть ся начеб то нічого тут не було. Москва начеб подарувала катам свої муки і стерла сум з своого личка...

Вийли знов на Долгоруківську і замотались в юрбі йдучого хідниками народу.

— Сею улицею, діду, під час баррикад ішла скадрона драгонів, а попереду вигравав на конику молодий, повновидний офіцер в білім башлиці на шиї... Я дивив ся на його пласкате чоло і тоді був подумав: от куди добре вціляти. І не встиг він до тієї монастирської огради доїхав, — куля просто в лоб, так і скрутив ся з коня...

Підійшли до огради Страсного Монастира. Поуз ограду пішла вузенька улочка, коло неї спинивсь електричний трамвай; дальше не йшов; сходили пасажири. Знизу торохтів, йшов кінний трамвай, котрий тягли трое коней.

— Отам, діду, відкіль іде "конка", теж була баррикада. Пригнали були туди "роту" піхоти. Тільки почали були салдати лагодитись, щоб стріляти, як з рядів вискочив молоденький однорочняк і крикнув до жовнірів:

— Товариші! не стріляйте... Ходім до народу! і побіг до барикади. Піхота дала в него сальву, та жаден не влучив... Той однорочняк довго боров ся на тій баррикаді.. І тепер десь живий за границею... Один салдат Татарин з страшним завзятем ліз на баррикаду. Однорочняк дав в него дванайцять куль... Татарин упав, на колінах не міг стояти, а все стріляв на повстаців... Коли піхоту відбили, то наші санітети казали, що той Тата-

рин був подіравлений кулями, як решето... А бачите отсю дзвіницю навпроти нас?— се Страсний монастирь...

Підійшли ближче. Уличка вийшла на просторий майдан, над котрим заносилась догори чимала дзвіниця. Люде, що йшли поуз неї спинялись, скидали шапки і хрестились. Особливо старались пани... З простих—хіба хто з жінок; робітники минали, відвертаючи лиця геть від брами, коло котрої сиділи громади старців. Підкотив на парі вороних, як змії, „рисаках” ігумен. Його висадили по підпах черці і повели через браму до монастира. Сите, біле випещене тіло ігумена хиталось під чорною рясою. Якась паві підбігла щоб поцілувати його в руку. Бог не міг витримати, дивлючись на ту гиду. А студент показував йому рукою на дзвіницю:

— Там на дзвіниці коло кожного вікна були поставлені кулемети (машинові кріси), і салдати сіяли смерть і по сій площі, і он по Садовій улиці, і в цю уличку, і в Тверську; скрізь, деб кого не побачили, — уже й цокотіли пекельні машини. Що тут того невинного люду пропало! А найбільше наймичок погинуло. Пани дома сидять, а дівчат вранці за купном посилають. Жовніри і їх убивали. Десятьох піде, одна жива вернеть ся... Може заїдемо, подивимось на монастирські скарби?

Бог митнув головою:

— Ні, хай воно завалить ся се капище! з огидою глянули його сьвяті очі на прокляту дзвіницю.

Пішли геть від дзвіниці через майдан на Садову улицу.

— Не дурно і "страсним" те капище прозвали, гірко усміхнув ся Бог.

Ліворуч, як якийсь вавилонський вертеп, починає Садову театр Оммон, дім де зіздить ся московське дукарство та людодство на нічняні скаженіння. Там за-

пивають червоними винами і заїдають дівочим тілом...

Садова пішла трохи вниз.

— Бачите, вказав студент на другий бік улиці, де сьвітючи решетінем, наче ребрами, стояв одноповерховий дім; цегла з него обсипалась, вікна і двері висаджені і зашальовані з середини дошками.

Планиці попробивані наскрізь гранатами. Наче голий шкилет стоїть той дім на Садовій.

— Його розбили, вже добре не знаю защо, чи за те, що в нему була зробила засідку бойова дружина, чи здається властителька сих купалень (купальні то були) чимсь допомогла революціонерам.

Студент спинився і вказав Богови рукою трохи вбік від розбитого будинку. Там в куточку між двома сквериками біля воріт "городовий" (поліцей) з молодим парубком дозорцем камениці опали в двох низенького бородатого робітника у старім рудавім пальті. Робітник не дається, щоб його обшукували. На хіднику стоїть якийсь чорнявий парубок і, полотніючи, дивиться на те насильство.

Ось "дворник" скинув собі з рук рукавиці і затопив кулаком по голові робітника; той присів, потім скочив поуз ноги поліцая і побіг на улицу. Городовик і дозорець подались за ним... Коли поліцей вибіг зшахеток на хідник, блідий хлопець, що стояв там витяг руку зза пазухи, і по Садовій гримнув стріл... Поліцей спинився, затримався хвилинку, потім звернув на бік і покотився трупом під шахетки... Дозорець з розгону впав на хлопця і схопив го за руки. Хлопець стріляв, кулі летіли в гору. На поміч дозорцеві набігалося кілька поліцаїв та шпідлів.

— Хай живе революція! кричав арештований, а йому на голову сипались удари кулаків.

На Москві == річці.

В глибокім з рівненько-обтесаними берегами яру несе свою каламутну, тиху воду Москва-ріка. Скрізь через той яр перекинуті мости. Місто наче нарочито відступилось від яру, щоб просторіш їй було бічи в тихім спокою. Водою пливе якесь зело; сопуть на річці мане-сенські парівці. А трохи на горбу вздовж берегу розставив свої боки Кремль: високі попільасті зубчасті мури, а на них круглі башта заносять вгору свої шпичасті верхи. На їхніх кругганнях чорніють коло гармат постаті вортових. А зза муру один над одним підводять ся кремлівські двірці, поблискують злотом бань церкви з монастирями.

Стоїть Кремль, старе кублице московських царів. І моторошно і люто стає, дивлючись на него; там в нему кувались кайдани на нашу волю, які ми рвемо перервати не можемо, до кісток нам руки — ноги поперетирали! Там в нему вродилась наша неволя, та брехня — неправда люта, що оповила нарід наш, залудила йому очі „царем — батюшкою”, у тьмі — злиднях притримала, в муках провадила літа — віки.

Тепер пустіє Кремль: старі упири поздихали і лежать в гробовищах у важких домовинах, а жива павучня вибралась до Петербургу. Там спокійніше, там не чути так того стогону, прокльонів рабів їхніх. . . Звідтіль, що до чого, то й тікати недалеко. . . Ще цар Петро зробив з Петербургу „вікно” до Європи. . . на усякий елужай. . .

Колиб зібрати усю ту кров, що виточили з грудей

наших оті царі, колиб зібрати усі слози, що вилелись з очей народу нашого, то стала ся б нова потопа, і там, де тепер Росія, загралоб червоне море і вітер покотив би піняві хвилі. . .

Студент стояв з Богом на мості і вказував рукою на полудневий захід вгору по річці, де далеко над великим містом, над тисячами тисяч його дахів синіли вкриті лісами Воробйови гори.

— А бачите оті гори, діду?.. Щоб вигнати революціонерів з тих кутів міста, звідкіль не могло їх виперти військо, були поставлені величезні канони і закидали місто такими кулями, що від одного стрілу розлітались на кусні найбільші кам'яниці. Отак відтіль голомшили робітниче передмісте — Прісню. Від гуку канонів котились понад містом громи. Москва запалала підпалена царськими опришками і обхоплена полумнем стояла, як мученик на огнищу. Полумне хиталось над містом високими стовпами, червонило хмари і усе небо здавалось, що горить від краю в край... А тоді намісили людського мяса. Бомби не дивились кого бють. Неповинний люд пропадав сотками під цеглою повалених стін. Діти, жінки, старі, убогі, багатирі — усі полягли під тим судом сліпої зброї. А найбільше погинуло тих, хто не пристав до повстання і вважав себе вірним цареві. . . Отак, діду, царат повернув під свої коліна повставшу Москву. . .

Бог дивив ся на далекі гори, спершись грудями на поручі моста.

— А теж самі винні, додав трохи згодом студент: Треба було післати одну дружину на ті гори равіш нім їх посіло військо... Тай Кремль треба було захопити в народні руки. Повернулись лицями до Кремля, і студент доводив Богови як би можна було добре повстанцям відбивати штурм війська з мурів та вікон того ка-

мяного кублиця.

Поліційний „пристав” стояв на мості, дивлючись на річку, а коло него крутився молодий хлопчак з великими соковитими грушами в папіровій торбинці. Їв їх і все біля пристава терся. Начальству видко дуже сподобались груші, він щось сказав хлопцеві, і той з великою охотою і радісним обличчям наділив „фараона” жовто-золотими грушками. Потім поквапно пішов собі геть, полишивши пристава заїдати пахучі овочі. Видко солодкі, смашні були „дулі”, бо аж очі жмурив та їв.

Уже бувший студент з Богом хтіли геть йти з мосту, коли вздріли, що пристав почав чогось точитись, впав і товкся головою та ногами об міст. Підійшов кінний трамвай. Коні стали над конаючим і жахливо фукають. Збіглись люде; поліцай уже дивився на них своїми мертвими, викоченими як у рака баньками.

А хлопець, що нагодував його грушами геть здимів.

У Кремлі.

Через браму башти увійшли на подвір'є Кремля.

— Що то за хрестик? побачив Бог серед площі хрест за штахетками і вказав на него студентови.

Той усміхнувся:

— Отам, діду, під кариту царського дядька Сергія революціонер Каляїв кинув бомбу. Карету рознесло на тріски, а князя на шматочки... Каляєва арештували і повісили... А цар на тім місці, де його дядько пропав хреста встромив, щоб нагадував, щоб і під него не забули бомби, підкотити.

— А що ж то за князь був? зацікавився Бог.

— Що за князь? Коли князь, — то вже не людина, а сей був вовкулаком між князями. Тільки й кричав: бийте, ріжте, вішайте хамів! Свободи їм хочеться? землі? голодні вони?... Годуй їх кулями! переселяй на той світ державним коштом та наділяй по три ступня землі!.. Ще й другий є князь Ладимир, котрий 9-го січня вирізав чотирі тисячі робітників у Петербурзі... Бачите, діду, ті князі та княжата великих розкошів за царатом заживають. Смерть царатови — їхня смерть. Вони се розуміють і готові вибити увесь наш нарід до ноги, ніж відступатись від своїх прав... Багато їх там є! Ціле кублице враз з царем... махнув студент рукою.

Підійшли до якоїсь каплички, де між кольонами під дахом стояла величечна спижева постать царя Олександра II. Суворо позирає на майдан той імператор своїми великими викоченими як у пса-бульдога баньками, кирпатий ніс, баки на щелепах, важке метальо-

ве убранє...

— А се ж що за идол? спинились божі очі на імператорі.

— Справді идол! зареготав ся студент: Се цар Олександр другий „ослобонитель”... Себто його вихваляють, що нарід з кріпацтва увільнив. І нарід вірить і молить ся за сего упира. Пустив він селян на волю, се правда; себто підписав папір, що — „тепер уже не пан, а я з вас котитиму по три шкіри, податок здираючи; тепер уже я та моє начальство будемо парити вас нагаями, а не пан; мої козаки та салдати будуть гвалтувати ваших жінок та дочок, а не паничі; воля ваша, — се з голоду здихати, се найбільша воля ваша... А отсе вам, щоб „вільніще” жилось пачпорти, а отсе „мужицький статут”, а отсе вам „земські начальники”, мирові посередники, окремий сільський суд, пристава, урядники і кождей чиновник (урядник), який тільки не схоче на вас їздити. Вам зборщики, податні інспектори, щоб у ваших кешенях гроші були лічені, — отсе вам моя царська воля”!.. Глянте, діду, на своє дранте, — отакий увесь нарід, облупив його отсей „ослобонитель” з своїми нащадками!

Бог глянув на свою діряву сїрачину і серце йому защеміло: уявив бо собі бідний нарід свій.

— Се, се римських імператорів, його прапрадідів, робота, хтів відповісти студентови; та глянув на царську постать і сказав поволи:

— І Нерон собі болвани ставив, щоб їм вкланялися...

— Ну, до цієї погані ще ніхто не приходив бити поклонів. Наці царі ставлять собі зелізнi опудала на страх, а не на поклоненє.

Пішли далі.

Під промінем сонця огнем палає золота баня височезної дзвіниці Івана Великого, а за нею мерехтять баньки Спаського Собору. Внизу під дзвіницею, як чимала повітка, стоїть дзвін „Цар-колокол”, один бік дзвону вищерблений і та щерблина виглядає як двері до тєї чудернацької повітки. „Серце” лежить коло дзвону на землі, таке велике, що заледво потяглиб його четверо волів. Геть трохи вбік на подвірю обстановленім тисячами стародавніх канон роззявила пащу „Цар-пушка”. Се дві найзнакомитіщі дива мсоковської культури: дзвін, в котрий не дзвонять і гармата, що не стріляє.

Стали перед брамою Спаського Собору (катедри).

— В сьому соборі коронують царів; помазують їх на царство . . . Ось ходімте, подивитесь, як там влаштовано.

— „Знаю, знаю, поспішав Бог за студентом: Колись і єгипецьких фараонів мастили олієм на пановане . . .

Увійшли в собор. Катедра була не така вже велика. Посередині чотири грубезні кольони, розмальовані згори донизу лицями та постатями сьвятих тримають на собі усю будову. Коли ввійти до собору, то зараз впадає до очей на колюмні архистратиг Михайло в червонім римськім убраню з мечем в долоні. Між кольонами помост, а над помостом розіпято балдахин.

В кадедрі майже нікого не було, Підійшли до помосту.

— От на сїм помості ставлять трони. Цар з царицею на їх сїдають, кругом усе їхнє кубло стає, а попомитрополити усю кумедію відправляють в злоті та писї. . .

Обійшли кольони. Попід стїнами Бог зауважив величезні оловяні скринї.

— А тут в сих домовинах перші царі лежать, вдарив студент кулаком об одну з них; труна сердито загула: Сердить ся?... Нічого, ось ми незабаром вас звідціль повикладаємо, штовхнув ще раз студент ногою труну.

В темній закутині закольонами вгледів Бог лице свого сина відбите на рушнику. (Попи гварантували, що то був той самий рушник, котрим втирав ся Христос і, втираючись полишив на ному свій образ.) Перед образом висіли, панікадила, палахкотіли віскові сьвічки і стояла уся в чорному маненька бабуся; щось шепотіла беззубим ротом, позираючи на обличчє Спасителя своїми діцько – наївними очима. Вона щось просила, і видно було, що безмежно вірить, що Христос вволить її проханю. . . Маленьке, бліденьке, сухеньке личко . . .

Бог спрожого підійшов до образу і остовпів: з обвішаної рушниками рями, зза злота та самоцвїтів дивились на него сумні очі його дитини -- мучиника. Бог затремтів:

-- О, поганці! замучили тебе, продали, а тепер торжешче з мук твоїх зробили! . . Сину мій, сину мій, зашто ти терпів, зашто ганьбою вкривають вони тебе й доси? З лиця твого идола собі зробили, — тиж супроти идолів виступав; сьвічки перед тобою сьвітять, а темряви від себе роспускають! . . І в тяжкій роспуці припав Бог до лиця сина свого і сьвічки поспадали з ставника і погасли.

— Що, ви молитесь? взяв Бога за плече студент.

— Ні, відповів Бог, відступаючи від образу: Важко мені тільки, що вороги правди його у болвана собі його перевернули.

Цішли геть з собору. Коли були близько брами, побачив Бог на іконостасі образ Миколи угодника свого в

злототчених ризах, у єпископській митрі, з євангелем в руці, з поважним видом /задоволеної усім оточуючим її сьвітом людини.

— Стрівай! стрівай! грізно повів Саваоф своїм сьвятим оком по образу угодника.

Вийшли з Кремля.

На Театровім майдані.

В повітрі ставала відміна. З півночі тяг студений вітер і небо вкривала білосувата снігова хмара.

Геть від Кремлю в глибині простарого майдану стоїть кольонада Великого Театру: на її даху звелась на дибки чвірка спижевих коней; страшні копита занесені над улицею; гриви щетиною; коні гризуть гнуздечки. . . Вітер котить через майдан куряву. Людей мало, тільки де не де видко їх на хідниках. Через майдан гонять на конях шість козаків, гарцюючи по обох боках запряженої буланями рисаками колісниці. Їхала якась „велика риба”. І ось та колісниця вже недалеко тієї улиці, де на розі височезний готель і стоять один за одним звозчики. . . Бог з студентом були серед майдану, коли скоїлось щось надзвичайного. Де була колісниця там стала хмара жовтого диму; гогохнув страшний грім; одно колесо загурчало над головою Бога, засвистіло каміне, посипались іпиби в готелю; поз Бога пролетів козак на коні; кінь його несе, а з його черева висять тельбухи. Вітер хитнув димом від вибуху і відтулив місце катастрофи: коло готелю лежали кавалки колісниці і чіїсь трупа, двоє коней і четверо козаків; а булані носили вже фірмана геть аж коло десятої улиці який якимсь дивом зіставсь на відірваних передніх колесах.

Перелякані коні звозчиків гонили в усіх напрямках по площі. На гук вибуху збігались з усіх боків люди. Пробіг поз Бога якийсь хлопчина і кричав:

— Генерал — губернатора забито!..

— Ходімо геть звідси, сказав Богови студент: Бо

зараз сюди назлітаєть ся поліція та військо, будуть до кожного чіплятись .. Пішли геть і, завернувши за ріг театру, зайшли на спокійнішу вулицю. Була вже яка четверта година по полудни. Студент кулив ся в своїх лахах від пронизливого вітру.

— Але зимно стає, казав ховаючи руки в подерті рукава. Жалко було Богови дивитись на того доброго, замученого злиднями молодика.

А в студента в той час краялось серце, дивлючись на Бога, котрого він уважав за якогось дідуса з України, котрого занесла на старість недоля в чужі чужини.

— Можеб я вам, дідусю, десь притуловище знайшов: або роботу? загомонів він до Бога.

— Та ти-ж сам того потребуєш, обізвав ся Бог.

— Я що иншого, я молодий, але ви немощні... Ходіште, я маю на Сокольниках одну приятельку, може вона вас у себе притулить. Студент порахував скільки в його було мідяків; сіли на „конку” і поїхали.

Кінчив ся короткий московський день, ставали помраки вечера. Північний вітер перейшов у добрячий шторм, зривав з дерев решту неопавілого листя, і те листе, як якийсь дивовижний рій, летіло над дахами Москви.

Скаране сьв. Миколи.

Геть, вже на передмістях Москви, де скидані з будь-чого хатки і величезні городи змінили каменищі центра, на березі в напів замуленій „росшиві” чути було крик п'яних голосів. То московська босячня справляла в своїм „клубі” учту. На старих бочівках спід смоли сиділо кільканадцять босяків, той російський „люмпен-пролетаріят”, „дно” — гробовище царату.

Обдерті, кострюбати, брудні, ніколи невмивані, стали мешканці помийних каналів та всіляких льохів і склепінь, недотепи, потративші всіляку надію на краще, потративші мету і охоту до боротьби, відпадки людства, промисловці дрібного грабунку і злодійства — тут були воно - те „дно”.

За столом з якихсь дверей положених на бочки сидів кремезний з чорною бородою і голими оброслими грудями в подертій шапчині і розхрістаній сорочці отаман ватаги і їв з ринки, яку йому принесла його любовниця, яких літ 17 молоденька, хороша лицем, як ангол, загорнута в подерте лахміте боска. Решта ватаги курила, голосно розмовляла; по руках ходила фляшка „очищеної”.

— За твоє здоров'я, ваше „превосходительство”, п'є один обдріпаний батяр до другого.

Двері розчинились і, волочучи сьв. Миколу за рукав, з'явився той босяк, з котрим угодник втік від Бога.

— Мое найнижче чесній кумпанії! сказав, новоприбувший: А от маєм честь познайомити Хахол-полтавська-галушка в товариство охоту має вступити.

Угодник уже наливав ся подорозі і тепер був „веселий”. Босяки оглянули його, як цигани коні, а ватаг сказав:

— Хай жие.

— Хай жие! потакнули босяки.

— Щож, має почастувати? сказав ватаг, догризаючи кістку.

— Має почастувати! сказала босячня.

— Щож, чи маєш що чесній компанії піднести? спитав Миколу його приятель.

Той полапав в кешені свого пальта і намацав ті срібні карбованці, що потяг з докторського помешканя під час погрому.

— Машко! скоч принеси дві з червоними головками, сказав ватаг своїй любці, і та враз щезла на загад.

Босяки мало звертали уваги на Миколу. Машка принесла дві фляшки, і знов мали чим заливатись.

Микола прислухував ся, що всі босяки величали себе всілякими титулами: „височество”, „величество”, „сіятельство”, „превосходительство” і т. д. Він штовхнув свого сусіду і спитав, чого та голота так себе величає?

— Хтож нас пошанує, як ми самі себе не пошануємо?

У віконце баржі зазирали темряви вечера. Засвітили стеориновій недогарок.

— А тебе як величати? звернувся до Миколи один з босяків, пхаючи до рук фляшку.

— Я великий угодник божий сьвятитель Микола, відповів той.

— Го! го! ха-ха-ха! зареготалась босячня.

— Не вірете? пнуть ся до них сьвятитель.

— Впадїть на вколюшки і вклонїть ся менї, і я зараз зроблю вас царями сьвіта сего!

— Ха-ха-ха! Що се за блазень? сьміють ся батяри.

— Не вірите? О, голото нікчемна! зараз усі мені навколюшки, инакше скажу слово, і всіх вас глитне Москва - ріка враз з сим ковчом!

Отаман лежав в кутку, обіймившись з своєю любкою, але, почувши Миколині крики, встав, підійшов до угодника, взяв його за петельки і торохнув своїм важким кулаком просто в сьвяті щелепи. З зубів сьвятителя посипались гискри; і не встиг він опам'ятатись, як лижав уже за бортом „росшиви”.

Чорна ніч була навкруги. Холодний вітер гонив через річку важкі, сердиті хвилі.

Угодник зірвав ся на ноги. В „росшиві” реготались босяки, і крізь щелини блищало сьвітло. Микола опам'ятав ся. Подивив ся на таке своє понижене і усе склав на Бога.

— Досить мені того! Що я таке? Хто я такий? Коли здурів, або хочеш удавати дурного, то волочись сам собі по сьвіту, а мені досить того! Я маю обов'язки. Там без мене в раю може незнати що наробитись... тай у цілім сьтіті. А хтоб за се відповів? Я! А як тобі хочеть ся межи голотою волочитись з босяками та остатніми драбами, то волочись! А мені досить! досить! досить! Викрикував п'яний угодник, посмішаючи геть з Москви.

Трафив за міст у якусь темну балку; трохи відсапав ся. Потім підвів голову до гори і крикнув в чорне похмарене небо:

— Гей, хлопці! а ну лишень спускайте драбину.

Довго він кричав, але чорна хмара була німа і мов свинцева ляда поволі сунулась по небу.

— „Хто там? нарешті обізвавсь чийсь голос зза хмар.

— Та чи не чуєш, разсучий сину, що се я! грим-

нув угодник, набираючись куражу, що має вже на кого кричати.

—''Чи се не ваше разперепреосвященство угодниче божий сьвятителю Миколо?'' знов обізвав ся глузуючи, хтось з неба.

— Ти, ледацюго криласта! Поледащили там без мене! Давай сюди ту драбину, що снилась патріярхови Якови, та мерщї, бо менї треба раз-два до неба!—

—,,А пан Бог з вами?'' спитав знов голос.

—Ой, ти менї вкоротиш віку своїми дурними запитами! — крикнув угодник: Іхне саваофське величество післали мене поробити деякі порядки на небі, а потім я знов маю йти до них на землю!

—,,А маєте від Бога пачпорт? невгавав голос.

— Який пачпорт? здурів ти! Досить тобі, що я — я! Давай драбину. Небо не є цлова комора.

—,,Господи! що скажеш?'' помолив ся ангол.

І почули сьвяті уха божі запит ангола і побачили очі всевидючі, як у яру, в ночі, в пїтьмі задирає Микола голову свою п'яну, брехливу, до раю хочучи знов дістатись.

І рек Бог:

—,,Спустіть йому той шнур, на котрім повісив ся Юда, і хай він лїзе по нєму до неба, і хай той кавалок шнуру, що він пролїзе, відпадає тай приточує ся до шнуру згори. І хай лїзе й лїзе і хай кінця тому nebude. І коли він схоче одною рукою пустити шнур, то хай друга прикипає до шнура, щоб не міг він ніколи урватись і впасти. Та не пустіть його до раю, але в ту дірку, що в ,,Молочанім шляху''. І хай зависне він так в безоднях небесних навіки і віки, як кінця і початку не має сьвітови моєму. Амінь! Припичатав амінем Бог вирок погібелі найбільшому угодникови своєму.

Амінь!

Анголи кинули Миколі кінець Юдиного шнуру.

— Що, ви подуріли, чи що?! Давайте драбину, сїбірники кляті! заграмав знов Микола.

— „Чіпляйтесь за шнура, бо в драбині щаблі порозсипались, нема часу ладнати“.

— Повістесь усі на нему! крикнув взлощений Микола і сїрпнув в гніві рукою за шнур.

Ераз його рука прикипіла до шнура. Анголи підхопили його до гори повище дзвіниці Івана Великого тай так кинули в небі. І поліз сьвятий Микола шнуром до неба. І як до кінця шнуру долізе, то вривається ся йому та частина, що вже проліз тай приточується до горішнього кінця... І так він телепається ся десь в безвістях сьвіту божого і буде телепатись по віки і віки за зраду і ошуку волі і правди божої. Амінь.

У Матильди.

Студент провів Бога якимсь темним корітарем і за-
пукав.

— Увійдіть, відповів дзвінкий жіночий голос.

Увійшли. В невеличкій кімнаті, стіни котрої були обвішані почтівками та портретами славетних письменників, сиділа за столиком панночка і читала книжку. На столі сьвітилась велика лампа з білою умброю, і горіла друга спірітусова, на котрій панночка готувала собі гербату. Окрім ординарного ліжка, застеленого рожевим ліжником, та куфра і двох крісел та полички з книжками в кімнаті більше нічого не було. Копиці книжок лежали також на столі.

— Здорові були, Петре! радісно привитала вона обдертого хлопаку, протягаючи йому свою білу, пухку руку. Пасми її білявого волося були скручені в одну ко-
су; кругле рожеве личко, кирпатий ніс, великі карі очі, жваві і гострі.

— Добре що ви прийшли, Петре; вас на сьогодні треба. Сідайте, будемо пити гербату...

— „Та я в одній справі до вас, товаришко Матильдо... крутючи в руках кортуза, казав Петро, котрому було ніяково стояти перед дівчиною обдертому і знужденному: Бачите, Матильдо... отсей дідусь, мій земляк з України. Чи не притулилиб ви де їх, а може й яку роботу знайшли?

— Сам без даху над головою, а про других піклується, подумав Бог дивлячись, що далі буде.

Дівчина глянула на бога і, вставши, попросила його

сісти, а потім, закусивши губу блискучими як перли зубами, щось собі загадалась. Вона була висока, вбрана в темну простеньку сукню, на круглих плечах мала сиву теплу хустку, кінці котрої спадали на її високі груди.

— Та сідайте ж Петре! Вас треба вічно просити, звернулась раптовно до студента, завваживши, що він ще стоїть.

Той сів незграбно на кріслі з другого кінця столу.

— Добре, сказала Матильда: На сю ніч я притулю їх в нашого „дворника“, а потім побачимо... Тепер пиймо гербату. Вона здіймила воду з лямпки, робила гербату, наливала до шклянок.

— Як же вам, Петре, поводить ся? Я вже вас більш двох тижнів не бачила...

— „Мені, як завжди, дуже добре, жваво відповів студент, ховаючи під столом діраві лікті своєї з сивого сукна тужурки.

Та глянула на него сумним повним жалю і болю поглядом. Знала, що гірко йому.

— Чому ви?.. Тай не докінчила; сльоза блиснула їй в очі. Але стрималась; махнула безнадійно рукою і тільки проказала:

— Вас не направити!

Вони обое належали до революційної організації. Вона була акушерка. Він ховав ся від поліції під прибраним іменем і чужим паспортом. Кохали один одного, але ніколи не сказали се собі до очей. Вони були офіри революції, того кривавого погвору, що відбирав у своїх слуг все: маєток, батьків, родинне щасте...

Вона завмирала від жалю, дивлючись на свого найдорожчого. Хтіла йому помочи, але він гордо ніс свій хрест без скарги, ховаючи всі свої чуття глибоко в собі, не бажав ні від кого помочи.

Напились гербати. Потім Матильда ходила до дозорця тої камениці, де мешкала, і просила приймати на ніч якогось діда Хахла, що привів їй Петро.

— Він не є „свідомий”. От собі добрий сільський старушок. То ви з ним, Гаврю, про наші партійні справи багато нерозбалакуйтесь, упереджала Матильда дозорця, котрий був теж „свій.”

Дозорець узяв Бога і поклав спати у себе в кімнатці під сходами, а Матильда перебравшись, за покоївку, пішла з Петром до партійної „фабрики бомб”, щоб помочи їх повиносити звідтіль та порозсилати, де треба. Та „фабрика” містилась недалеко за рогом сусідньої уллиці в камениці якраз проти Сокільничого парку.

Облога на Сокольниках.

Сокольничий парк ростопірчив в похмуре небо ночі своє обшарпане осенею гіле і тихо в пітьмі шамотить верховітем. Вітрець граєть ся опавшим листем, мете і коте його по стежках. Чути, як десь на гостинцю сичить дріт від пішовшого трамваю, — як ворують ся коло залізничного двірця поїзди.

Там біля воріт парку, де уличка повертає на ліво, де з одного боку стоять плече в плече високі сосни, цілий ліс їх, а з другого довга низка камениць обгорнута темними тінями бору, — там поза стовбурами ховаєть ся двох людей. Вони все придивляють ся до горішних вікон великого одноповерхового сірого дому. Дім стоїть, мов величезний німий камінь. У вікнах темно; двері щільно приперті. А побіч него плачуть вічно шумливі, вічно смутні ялиці.

Один' що таїв ся за стовбуром, вказав рукою другому на третє вікно з краю над дверима; там попри лутку блищала манісінька золота смужка.

Шпігуни пошепотіли щось поміж собою, і один хутко пішов геть з парку.

В просторій кімнаті того дому освітленій великою лампкою було четверо молодиків. Двох з них сиділо за столом в самих камізельках; їхні студентські тужурки, кинуті в кут, виблискують позолоченими гудзиками. Знайомий нам Петро читає, схилившись край столу біля лампи, а другий вигинає з бляхи пушку. Стіл застановлено усякою всячиною. Стоїть на ній півтора десятка пляшечок, лежать обцеґьки, розсипана сілітра, підмочена роз-

лятою з збитої шклянки якоюсь синявою водою; маленькі тиски прикручені до краєчку столу; пуделка, бляха, бутелі з різними квасами. У чималім слоїку жовтіє білосуватий пікрин. На спірітусовій лямпочці розпикається обхоплений синеньким огнем невеличкий мідяний паяльник. Двох других парубків лежать на ліжку і курять папіроски; вони повбирані в сині „рубахи“; їхні лиця і руки зачорнені сажою, — видно по них, що майстрові. Робили цілий день і просто з роботи зайшли помочи винести з „фабрики“ ладунок „померанців“. Чекають поки Матильда в бічній кімнаті споковує їх з „головним хеміком“ у кошики.

Раптово двері з тої кімнати розчинились і вбігла стурбована Матильда, а за нею увійшов бородатий, старший студент („хемік“) в чорних окулярах:

— Товариші! у двері хтось пукає. Погасіть мерщій лампу!

Петро дмухнув, і лампа згасла; світилась тільки спірітусова слабенькою синьою плямкою; Петро псгасив і її.

— „Хто стукає? питались молодики, оточивши Матильду, котра світила на них електричним кешеньковим ліхтарем.

— Каже, що телеграму прийіс...

— „Телеграму?.. Се по наші душі... сказав від столу флегматично Петро.

— Товариші! що ж робити? Чи піддавати ся нам, чи поставити опір? спитав „хемік“ грубим, різким голосом, в котрім чулась снага загартованого борця.

— „Нас усе ‘дно перевішають... Краще вмерти чесно!.. сказав один майстровий.

— І я так кажу, подав голос другий.

— „Мені краще куля, ніж петелька, крикнув знер-

бованим голосом той біленький, що краяв бляху.

Гуркіт у двері чув ся виразно.

— Зараз, зараз, матері вашій ковінька! обізвав ся в напрямку дверей Петро.

— До зброї ж, товариші!.. Але пам'ятайте, коли відібемо перший напад, зараз котрийсь має вивести геть Матильду, закомендерував гостро „хемік“.

— „Я умру враз з вами! запротестувала дівчина, вимахуючи револьвером в руці: Несіть стола і робіть баррикаду в сінях,

Стіл покладали боком пару кроків від дверей і усі поприклякали за ним.

— „Хто там? підійшла Матильда до дверей.

— Телеграма... відповів з натиском голос.

— „Зараз, голубчику, відчиню... Ніяк ключа не годна знайти... Чи то не від Колі буде?

— Не знаю... запечатана...

— „От уже і є ключ... Панове! чи ви готові? звернулась вона пстиху до своїх товаришів.

— Готові, сказав „хемік“.

— „Давайте їх сюди, Матильдо! зашепотів Петро.

Дзень-дзень... бринька замок; двері розчинились настіж, і в коритарі затупотіло багато ніг.

Матильда, стоячи з боку, натиснула гудзик свого електричного ліхтара, і осліплююче світло електричества посліпило очі відділови поліцаїв, що були в дверях.

— Бум! гримнуло ззастолу півдєсятка бравнінгів, і поліцаїв як косою зкосило. В дверях лежала, совгаючись і стогнуци, купа постріляних.

— Вперед! реве „хемік“ перескакуючи трупи; Матильда світить; решта біжить за проводирем. Двох поліцаїв, що липились живими, просто котились вниз сходами. Петро пігнав ся за ними і постріляв вже аж коло

дверий. На улиці чути тупотіне багатьох ніг. В двері стріляють сальвами з маґазинок.

— Ну, наші обставини не з красних... Їх там багато... Не пробемось... Каже задиханий Петро, вибігаючи на сходи: Треба їх бомбою з вікна почастувати! і побіг до кімнат.

— Що ж далі нам робити? радить ся проводир... Будинком струсило, і грім вибуху загуркотів над Сокольниками.

— Ха-ха-ха! регочеть ся в кімнатах Петро.

— „Щоб тебе! підвів ся з підлоги біленький збитий з ніг вибухом.

— Товариші! їх як нерізаних собак!.. Козаки здалеку оточили дім! Поліція побита... Але з дверей нам не вийти... вбіг Петро.

— Трах! Дзень! і град куль вибив усі шиби в горішніх вікнах.

— Товариші! на горище... Там через вікна в даху може хоч Матильду вратуємо.

— Я умру з вами! твердо відповіла та.

Забрали кошики з амуніцією і вийшли сходами на горище. Повилазили на дах... Козаки почули лопотіне бляхи і кулі засвестіли їм над головами. Попритулювались за коминами:

— А матері вашій! розлютив ся Петро, коли куля відбила кавалок цегли в него над головою: Натез вам! і схопивши „померанча” з кошека, що тримала коло него Матильда, шпурнув внапрямку козаків... Забрызчали шиби, вилітаючи з вікон поблизьких камениць, а козацькі коні позаносили геть в переляці своїх верховнів. Стрілянина на час спинїлась.

„Хемік” звернувся до Петра:

— Слухайте, Петре! ось вам линва. Ми спустимо

вас з Матильдою. Зробіть так, щоб вона зісталась живою.

Петро замотав головою.

— „Може хто иньший... Мені ще тут не обридло.

— Усі товариші сказали, щоб ви, натискає „хемік“.

— „Мене не питали, я не піду! упирав ся Петро. Підійшли иньші і казали те саме; Матильда кричить теж, що не ліде...

„Хемік“ сказав з притиском:

— Товаришу, Петре, і ви, Матильдо! Ми віremo, що кождий з нас готовий чесно вмерти, алеж котромусь треба зістатись живому, щоб передати нашу роботу і справозданє партії... Тож ви підете, Матильдо; а ви Петре, як найзвиннійший від усіх нас, маєте її відпровадити і охоронити... А що до смерти, то її стільки ж є там внизу, як і тут на даху...

Мусіли згодитись.

Перейшли на дах сумежного дому, котрий був трохи низчий. Козаки не зауважили їхнього маневру і знов почали обстрілювати перший дах. Робітники присилили ливву одним кінцем до димаря, а другим обв'язали Петра і підійшли над край. На вузенькім подвір'ю було поночі; просто під ними бовванів дашок ганку.

— Отуди зсадіть мені Матильду і кинете ливву, а я вже спущу її на землю... А ви атакуйте їх бомбами... Нарід збігаєть ся на гук... В метушні якось її виведу.

Пращались, цілувались. Серце краялось... Последне лобзаніє...

Петра спустили на дашок ганку, за ним — Матильду. З ганку спустив її на землю, а потім і сам скочив.

— Прощайте, товариші! — „Ідіть геть!..” відповіли їм з даху... Вибух бомби заглушив їхні голоси.

З дому вибігла якась баба і несамовито кричала.

— Чого кричиш, бабо? спитав її Петро.

— Лебедоньку мій! Чуєш, чи не баррикади ті знову?..

— Гурррр! здвигнулась нова бомба.

— Сьвят, сьвят, сьвят! Сьвятителі-угодники, рятуйте! і баба полізла в страху у порожню пачку від фляшок.

Люде бігають в переполосі, один одного не пізнає, вибігають на улицу і кричать.

Петро здер з голови якоїсь переляканої кухарки хустку, кинув на голову Матильди і вибіг з нею на улицу. Геть під парком стояла сотня козаків і стріляла, ціляючи в комени тої камениці, з котрої вони злізли. Йшла „рота“ піхоти, тяжко грюкаючи чобітьми... На хідниках та улиці вже були тисячі народу.

— Я не піду!.. стрималась Матильда.

— Ходім!.. Думаєш у мене серце не тріскає?.. Взяв її за руку і, замотавшись поміж люде, швиденько пішли, де Боевська Школа чорніла своїми мурами в самотній улиці.

Сокольники прокинулись: з усіх кутків, як на пожежу біг нарід. Люде спинювали Петра з Матильдою, питали, де стріляють, і бігли туди. І вже були вони коло Боевської Школи, а сальви за сальвами гострим лопотінням драли тишу ночі. Цокіт револьверів і вибух бомб був відповідею нападаючому війську: звідтам чув ся гомін юрби так як в якийсь ярмарок...

Петро з Матильдою спинились і прислухувались; можна було чути, як в них колотились в грудях серця.

— Ще держуть ся, шепотів Петро.

— „Ходім назад! схопила його за руку Матильда. Той важко зітхнув і повів її далі.

А там, де сірі шерехи піхоти обстрілюють дім, хвилюється чорне море людських голов. Усі дивлять ся на

дахи, де за димарями час від часу поблискує огник сигарки; часом той огник перебігає від комину до комину. З дахів чомусь заперестали стріляти, але військо не жалує набоїв.

Ось з півсотнею козаків підкотив поліцмайстер. Виліз з колісниці, побачив юрбу і звелів її розігнати.

— Роступись! заревли козаки і коні насіли на людей, хропаючи їм в облича; а нагаї збивають з голов шапки, вибивають очі, лишають на плечах страшні смуги. Юрба відступилась. Поліцмайстер проїхав наперед, а натовп з невиразним гоміном сердитого моря знов присунувсь ближче і став муrom. І ось над краєм даху з'явилась постать „хеміка“:

— Горожане! крикнув він: Горожане! Чого ви стоєте як вівці? Як можете ви допустити, щоб царська оприччина полювала на ваших очах як на куропатву, на кращих синів твоїх, народе!?

Три моїх товариша лежать тут на даху коло мене уже вбиті! Зараз убють і мене... Але катам не вбити волі! Вона в серцях ваших! Вона примусить ваші руки взятись завтра за ту справу, за яку ми сьогодні гинемо!..

— Плі! несамовито кричить офіцер. Салдати повертають ся як машинки:

— Гуррр!..

І, склавшись головою до ніг, мов перерубаний, труп борця зірвавсь з даху і тяжко торохнувсь об камінь бруку.

Юрба не витримала!

— Долів! Долів царат! загоготіло по Сокольниках.

Коменда. Топіт коней. Козаки і нарід счипились мов люті звірі: колють ножами коней під животи, по десять поначіплювались на кожного козака, стягають з кульбаків, топчуть ногами. Козаки поголили шаблі, піхота пішла на багнети... Косовиця на усю улицю! Юр-

ба затремтіла, йойкнула, розбігається... А за півгодини над улицею тільки стогнали смереки та відділ поліції лавив по дахах, сьвітючи ліхтарями.

На Україну.

Холодний вітер мете куряву по вузьких порожніх улицах великого міста. Ліхтарі блимають, трохи не гаснуть від шалених нальотів вітру. Ніде нікого нема, навіть поліцаї і ті десь поховались. Тільки часом перейде хідником жіноча постать, та звозчики сидять нерухомо на своїх візках, мов сплять враз з своїми кінями... А над дахами сунуть низькі снігові хмари; раз поз раз вони трусять з себе снігом. Сніг підхоплює вітер і враз з порохом жене з улиці в улицу.

Бог іде геть з Москви. Вітер розмахав сиву бороду його; а очі божі палають страшним огнем, груди високо підносять ся, наче в них шаліла також хуртовина, яка була тоді і в природі...

Він бачив масакру на Сокольниках... Йому досить було Москви! Привиджав собі млини на горі, біленькі хатки села в вишневих садках, високі тополі, як зелені вежі, над ними...

— Щож зробили кати з тобою, люде мій? Дух його летів мерщі на Вкраїну.

.....

З етогоном, в танцях шалю, хмар женучи неокраєні зграї, студінню стелючи мертві лани, з півночі вихор бушує.

Ніч осіння, широка, як море ввесь крайовид затопила собою.

На горах сосни плачуть і гнуть ся в пітьмі; шумом віт переповнено морок.

А внизу, в заграві жовтого сьвітла столиця лежить.

Рудим ретязем мури її обхопили в гадючих обіймах. Чорні башти голови в вихрі купають. Дзвіниці біліють сотнями сотень усюди; а бані церков тепер бовваніють в півмроці.

Місто розбіглось безкраю чорною масою чорних дахів, свої береги поховало у темрявах ночі.

Річка, мов та розколина-прірва, його уподовж перетяла.

Над горами в свисті хуртовини, геть в далечінь летючи, проносить ся инколи бовкане дзвону, — стогін забутий в просторі... То вихор десь дзвона хита на дзвіниці.

І ночі тієї страшної, ступаючи тяжко в глибокі вибої, зіходив на гори Эгова.

Вітер розхрістав одержу йому і бороду геть розмахав разом із білим волосем...

Там на вершку, де хмара вже ось недалеко, спинив ся він і, спіраючись лівою рухою на стовбир старої ялини, що трепотів наче груди жіночі, блиснув очима і погляд орлячий кинув униз на те місто, що так ще недавно кервою повставшого люду мило мури свої.

І, простягши правицю свого, в гоміні вітру, в плачу борів слово, мов стріли, в долину шпурнув:

— „О городе великий, юдолю мук і плачу! не довго ще будеш підливати кровю вірних моїх, не довго слізьми їхніми вмиватимеш лице своє”...

... не митимеш лице своє! ревля буря.

— „І ти, ріко, не довго ще тобі розносити тугу по землі моїй; потечеш ти незабаром кровію-огнем і славою великою в усі кінці, в усі ріки, благовістуючи день радости”.

...день радости! топтав сосну ураган.

— А ти, твердине і місце гадюче, ти бачила, як родив ся в тобі упир перший, ти чула, як брязнули вперше кайдани невільникі — ти і мури твої побачите день і сонце ясне, і весна рожева вквічає вас квітками пахучими, барвистими, де квічались ви головами відрубаними''.

... головами відрубаними! стогнали нетрі.

— А ви, що плетете петлі до шибениць і ножі вкладаєте в руки катівські, — спіть спокійно, бо суд ваш блище, ніж сорочка ваша до тіла вашого''.

...до тіла вашого! дзвонив верховієм вітер.

— А ти народе мій, отаро овеча, ти станеш завтра зграєю левів і погинуть під пазурями твоїми сьогоднішні розпинателі народа мого... Амінь!''.

...Амінь!... Вітер шарпав слова понад борами...

З осідаючих хмар сніг ударив, і місто завилось у жовту намітку. Кругом стало чорно. Йойкнули сосни, погнулись, як жито, смереки: хуртовина Бога схопила, і на її неокраєних крилах в стогоні шури єгова, господар всесвіту, бог кари і пімсти, бог вічної правди, добра і любови подавсь на Україну.

.....

Кінець першої частини.

Головніші друкарські помилки.

Стор.	Стріч.	Надруковано.	Треба.
3	12	окремого	кремезного
3	14	розіп'ятого	розіп'ято
5	2	телефон	телефону
5	26	з застолу	зза столу
6	7	потапали	потопали
7	30	жінка	мама
8	33	амброзію	амброзією
9	14	Богс пускав	Бог спускав
9	17	єї	її
10	11	зсло том	злотом
12	16	підкерпимось	підкрепимось
15	9	царствующих	царе царствуючих
15	18	землею	за землею
15	28	праведний	праведний твій
16	2	продали	предали
16	5	сатанськими	сатанинськими
16	11	імиго і соглядатої	їмого і соглядатаї
16	14	в гніві	в гніві великім
16	16	своєї	твої
18	4	одверни	відверни
18	5	слезами	сльозами
19	19	робітика	робітника
22	9	колисило ся	колосило ся
23	9	доріжок	доріжок, стежичок

Стор.	Стріч.	Надруковано.	Треба.
24	14	поклони	поклін
25	10	Йосилем	Яковом
27	13	гринув	гримнув
28	4	опуда? Якісь	опудала? Які
28	14	буди	були
28	20	вилилось	виливалось
29	32	шараг	шерег
30	27	вказуючи	сказав, вказуючи
33	8	нігде	ніде
33	27	оовані	оковані
35	6	затчивші	заточивші
35	25	льви	леви
36	25	вразливший	вразивший
37	6	не сором ся	не осором ся
38	26	нами	ними
43	3	віривках	оривках
43	18	вчиненим	вчиненого
54	17	велику	велику хустку
55	30	подожі	подорожі
58	23	пані	пани
59	4	колись	колись каміне
59	12	бідна	вперта
60	23	квітки	квітки
61	3	шляхи	штихи
62	14	беручи	беручись
63	2	хо-	попід лавами хо-
65	19	пматки	пматку
67	21	до	то
74	8	хохе	хоче
79	4	покладаєсь	покладає
80	10	на инакше	не инакше
81	2	хлопчих	хлопчик
84	1	капустняка	капустника

Стор.	Стріч.	Надруковано.	Треба
84	13	з кишені	з кишені золотенькі набої
84	25	чорносотенців	чорносотенцям
85	3	налякатись	налякати
85	16	вахкий	вохкий
87	4	розступив ся	розстукав ся
89	28	качаря	качура
93	27	заграва	заграви
93	33	харякають	харькають
94	28	знакаблуком	закаблуком
96	8	на військи	на військо
96	12	Ромодону	Ромодану
107	33	здирала	здибала
110	15	спілну	спілку
117	8	Вийли	Вийшли
119	30	в гору	вгору
128	21	трупа	трупн.
140	1	бованим	вованим

